

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 66

1963

HÄFTE 5

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND
DISTRIBUTÖR: CWK GLEERUP

Detta häfte kostar kr. 5:—

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

kommer att under år 1964 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap – »politik» i ordets äldre och mera omfattande bemärkelse –, statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande statsvetenskaplig litteratur, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Fahlbeckska stiftelsens kollegium utgöres av professorerna NILS STJERNQUIST, HAKAN STRÖMBERG, C.-E. QUENSEL, C. WELINDER, GUY ARVIDSSON, J. ROSÉN, E. GJERSTAD, KRISTER HANELL, GÖSTA CARLSSON och O. BJURLING.

Tidskriften utgives under medverkan av professorerna i statskunskap samt i offentlig rätt vid rikets akademiska lärosäten. Redaktionen handhaves av professor em. E. FAHLBECK, Lund, som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturavdelningen), samt docent HANS MEIJER, Stockholm (avdelningen »Översikter och meddelanden»).

Tidskriften avses utkomma med fem häften om året. Prenumerationspriset för 1964 är 24 kr. pr år vid prenumeration direkt hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund (postgiro nr 279565), samt 30 kr. per år vid beställning genom bokhandel. Studerande vid de akademiska lärosätena erhålla abonnemang till nedsatt pris genom anmälan till vederbörande lärare.

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjödes.

Lund dec. 1963.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

- TENGBERG, ERIC, Per Albin Hansson och den politiska lögnen 477
OSCARSSON, VILGOT, En metallfackförening och dess underorganisationer .. 494

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN:

- En egenartad praxis i konstitutionsutskottet. Av HENRIK A. OLSSON 521
Biskop Carl Gustaf Nordin och församlingsorganisationen ... i Härnösands stift
1805–1812. Av K. G. HJELMÉRUS 526
Rigsdagens Ombudsmand i Skandinavien. En hollandsk synsmåde. Av H. H. KIRCH-
HEINER 539

LITTERATURGRANSKNINGAR:

- Fredrik Sterzel, Om riksdagsupplösning och nyvalsförordnande. Anm. av
GUSTAF PETRÉN 540
Nils Runeby, Monarchia mixta. Maktfördelningsdebatt i Sverige under den tidi-
gare stormaktstiden. Anm. av P.-E. BACK 559
D. J. Foskett, Classification and indexing in the social sciences. Anm. av LARS
FRYKHOLM 563
Tidskriftsöversikt. Av SVEN KINNANDER 568

Bilaga medföljer

PER ALBIN HANSSON OCH DEN POLITISKA LÖGNEN

TRE ÖGONBLICKSBILDER

Av Fil. doktor ERIC TENGBERG, Eslöv

» Vår beredskap är god.» Statsministern Per Albin Hanssons ord vid det andra världskrigets utbrott är välkända. De återspeglar på intet sätt en historisk verklighet. Snarare har de en psykologisk innebörd. Det gällde att i en upprörd situation lugna det svenska folket. Detta står numera fullt klart.

Däremot har aldrig det problemet ställts, i vilken utsträckning Per Albin Hansson använde en dylik metod, med andra ord om han vid andra tillfällen begagnade den politiska lögnens taktik. Vi har utvalt tre ögonblicksbilder, som i någon mån torde belysa problemet. Den första är hämtad från Per Albins sista år i oppositionsställning, de båda andra från ofärdens år.

I samband med den häftiga agitation, som bedrevs i kommunistiska och flertalet socialdemokratiska tidningar efter de olyckliga händelserna i Ådalen i maj 1931, en agitation som riktade sig både mot myndigheter och enskilda, hade åtskilliga personer dömts för smädelse eller ärekränkning. Ekmanregeringen hade emellertid den 3 juni 1932 meddelat amnesti för dessa brott.¹

En sådan *amnesti* var nära nog ett unicum i svensk rättspraxis och hade efter det bekanta Anders Lindebergmålet 1834 bara utfärdats en gång, nämligen 1920 för dem som sakfällts för förnärmelse mot Mannerheim.² Trots detta betraktade man på socialdemokratiskt håll amnestibeslutet som en halvmesyr. Man menade, att det även skulle ha innefattat Axel Nordström, som ådömts 2 1/2 års straffarbete som ledare av oroligheterna i Ådalen. »Innan man alltså verkligen sopat undan allting i denna historia, nödgas man sätta

¹ Se vidare R. Casparsson, »LO under fem årtionden», II, Sthlm 1951, s. 210.

² »Sveriges grundlag», utg. av R. Malmgren, Sthlm 1955, s. 29.

stämpeln halvmesyr på amnestin», hette det i en ledare i Ny Tid.³ Och i Social-Demokraten, där pennan fördes av Fredrik Ström, talades det också om en »uppenbar halvhet».⁴

Efter andrakammarvalet 1932 kom socialdemokraterna i regeringsställning. Redan på regeringens första dag uppvaktades den nye justitieministern, Karl Schlyter, av Kilbomskommunisterna,⁵ som krävde amnesti åt alla, som dömts i samband med oroligheterna i Ådalen. Det gällde, som Dagens Nyheter också framhöll, att ställa socialdemokraterna mot väggen. »Antingen vägra de gå med på kommunisternas fordringar och göra sig därmed förtjänta kallas förrädare mot arbetarklassen, eller också falla de undan — med resultatet att kommunisterna triumfera.»⁶

Onekligen hade den nya regeringen fått en synnerligen delikat uppgift att lösa. I densamma satt en man, som själv kommit i åtnjutande av Ekmanregeringens amnestibeslut, Arthur Engberg. Beslut i ärendet offentliggjordes den 7 oktober. »Med hänsyn till de föreliggande omständigheterna» var justitieministern icke beredd att tillstyrka amnesti. Däremot kunde det i varje särskilt fall övervägas, om icke nådevägen vore en lämplig form för mildring i utdömda straff.⁷

Sett mot bakgrunden av socialdemokraternas inställning till Ådalsaffären kan regeringens beslut synas högst märkligt. I fallet Nordström hade socialdemokraterna stått eniga. Domen över honom betraktades som alltför hård.⁸ Så sent som tre dagar före ministären Hanssons ställningstagande till den nya amnestiaktionen framhöll Ny Tid:

»Han (Nordström) fick två och ett halft års straffarbete. Detta straff står inte i rimligt förhållande till det våld som övades. Normalt skulle en misshandelshistoria som denna medföra böter, i värsta fall en eller ett par månaders fängelse. Det är denna missproportion mellan den handlandes avsikt, det som inträffade och straffet, som behöver rättas till och det är med sådan motivering som amnestikravet är naturligt och berättigat. Inom arbetarpartiet

³ Ny Tid 4.6.1932 (Förstasidesartikel) och 5.6. (Ledaren »En halvmesyr»)

⁴ F(re)dr(i)k S(tr)öm, Amnestin (Social-Demokraten 4.6.1932).

⁵ Efter partisprängningen 1929 existerade två kommunistiska partier: »Kilbomskommunisterna», Sveriges kommunistiska parti, med Folkets Dagblad Politiken som huvudorgan och »Sillénkommunisterna», Sveriges kommunistiska parti (Sektion av kommunistiska internationalen), med Ny Dag som huvudorgan. Se vidare E. Thermenius, »Sveriges politiska partier», Uppsala 1933, s. 95 ff.

⁶ DN 28.9.1932. Ledaren »Amnestikravet».

⁷ Regeringskommunikén återgiven i pressen. Se t.ex. DN 8.10.1932.

⁸ E. Tengberg, »Ådalskravallerna i press- och riksdagsdebatt», Lund 1957, s. 80 f.

ansågs också enhälligt, då den frisinnade regeringen beviljade amnesti, att Axel Nordström skulle ha inbegripits i denna. Det som den frisinnade regeringen gjorde halft har en arbetarregering anledning att göra helt. Axel Nordström har ändå avtjänat nära ett och ett halft år av straffet.»⁹

Det torde stå klart, att Per Albin Hansson, som för övrigt fram till övertagandet av regeringsansvaret varit politisk medarbetare i Ny Tid, delade denna uppfattning i amnestifrågan. Den 1 juni 1932, två dagar före kungörandet av Ekmanregeringens amnestibeslut, hade Per Albin hållit ett anförande på Östermalms torg i Stockholm. Enligt referatet i Social-Demokraten yttrade han därvid följande:

»Jag vill höja ett alldeles speciellt krav till sist, och det riktar sig till regeringen som en bestämd uppfordran att genom en allmän amnesti äntligen bringa Ådalstragedin — så långt det nu är möjligt — ur världen samt se till att vi slippa sådant för framtiden.»¹⁰

Den socialdemokratiska regeringen hade alltså icke intagit samma hållning, som partiet gjort i oppositionsställning. Karl Kilbom kunde därför med ett visst berättigande i Folkets Dagblad ställa frågan, vem man skulle tro på: »Hr Hansson på torget eller hr Hansson på taburetten.»¹¹ Svenska Morgonbladet ställde sig på samma linje: »I tillspetsad form ges här (Folkets Dagblad) bilden av oppositionsledaren och av den ansvarige regeringschefen. Olikheterna äro onekligen högst betydande . . . Förmodligen kommer samma historia att upprepas från fall till fall. Hr Hansson på taburetten skall visa sig vara en annan än hr Hansson på torget.»¹²

Tiden var mogen för regeringschefen själv att avge en förklaring. Denna kom i Social-Demokraten den 12 oktober:

»För den som följt händelseförloppet är det utan vidare klart att mitt krav på amnesti vid protestmötet i juni tog sikte på de hårda domar, som fällts över personer som i tal och skrift uttalat omdömen i samband med Ådalshändelserna. . . . Hade jag närmast tänkt på de för våldshandlingar dömda skulle amnestikravet framförts tidi-

⁹ Ny Tid 4.10.1932. Ledaren »Amnestikravet».

¹⁰ Referat av Per Albin Hanssons tal på Östermalms torg 1 juni 1932 (Social-Demokraten 2.6.1932).

¹¹ Folkets Dagblad 13.10.1932. Ledaren »Herr Excellens statsministern och sanningen». Jfr äv. förstasidesartikel i samma tidning 11.10. och ledaren »Regeringens första handling» 10.10.1932. — Visan »Regeringsvalsen», som ingår i ett kupletthäfte, utgivet av ett par unga Kilbomskommunister sommaren 1933, behandlar i några strofer Per Albins ändrade hållning i amnestifrågan (»Politisk rimdans. En viskavalkad genom svensk historia från Karl Knutsson till Karl Gerhard», sammanställd av K-I Hildeman, Sven G. Hansson och Bengt R. Jonsson, Sthlm 1960, s. 170 ff.).

¹² Svenska Morgonbladet 12.10.1932.

gare, då ju flertalet av dessa dömda börjat avtjäna sina straff redan under sista halvdel av 1931.»¹³

Per Albin Hansson sökte alltså klara sig ur den besvärliga situationen genom att hävda, att han aldrig — alltså icke heller i oppositionsställning — skulle ha rest kravet på en allmän amnesti. Den från hans sida begärda amnestin avsåg blott dem, som dömts för tryckfrihetsbrott. Förklaringen, att amnestikravet i annat fall framförts tidigare, håller emellertid ej. I själva verket hade nämligen av dem som dömts för tryckfrihetsbrott samtliga — med undantag av Kilbom och Engberg — börjat avtjäna sina straff. När Per Albin Hansson i sitt tal på Östermalms torg krävde »en allmän amnesti åt alla», åsyftade han säkerligen icke bara dem, som dömts för tryckfrihetsbrott. Ingen, icke ens hans egen tidning, uppfattade talet på det sättet. Dagen efter talet på Östermalms torg skrev Ny Tid sålunda:

»Kravet på amnesti för alla de dömda i Ådalstragedin har rests. Socialdemokratiska partiets ordförande sade i sitt tal vid opinionsmötet i Stockholm, att regeringen kan genom en allmän amnesti åt alla de som dömts i samband med Ådalsdramat, visa, att det är slut på förföljelserna ...»¹⁴

Per Albin Hanssons förklaring hade icke verkat övertygande. I ett tal i Ludvika den 22 oktober återkom han till amnestifrågan. Och denna gång levererades en helt ny förklaring:

»Men jag vill understryka vad som redan från annat håll framhållits, nämligen att de efter amnestibeslutet fortsatta provokationerna från kommunistiskt håll icke kunnat undgå att inverka på bedömandet av lämpligheten att nu medverka till en allmän amnesti. Dessa fortsatta provokationer voro icke endast ett egendomligt svar på den visade viljan till avspänning, de blottade också en organiserad trafik och visade nödvändigheten av att ordentligt göra klart för provokatörerna, att de få bära sitt ansvar. Jag bekänner öppet, att jag skulle varit beredd att bedöma vad som förekom i Sandviken den 14 maj mildare, om det varit en ensamstående händelse under en särskilt upprörd situation, än jag kan göra, när uppträderna framstå såsom ett led i en plan att här hemma förverkliga Moskva-instruktionerna rörande framkallandet av våldsamma utlösningar i de sociala striderna.»¹⁵

Det var alltså icke längre fråga om att Per Albin Hansson i sitt tal på Östermalms torg blott skulle ha avsett amnesti för dem som dömts för tryckfrihetsbrott. Han hade helt enkelt ändrat uppfatt-

¹³ Social-Demokraten 12.10.1932.

¹⁴ Ny Tid 3.6.1932. Ledaren »Amnesti».

¹⁵ Referat av Per Albin Hanssons tal i Ludvika 22 okt. 1932 (Social-Demokraten 23.10.1932).

ning. Men så hade det också hänt någonting under tiden. Kommunisterna hade fortsatt sina provokationer. Under en av LO icke godkänd arbetskonflikt hade en uppviglad folkmassa den 5 juli gått till angrepp mot en massafabrik i Klemensnäs utanför Skellefteå. De angripna hade nödgats försvara sig med vapen, varvid flera upploppsmän sårats. Liknande uppträden hade utspelats ett par dagar senare i Luleå och Munksund och den 9 juli i Sandarne utanför Söderhamn. Flera poliser och demonstranter blev därvid sårade.¹⁶

Per Albin Hansson hade misslyckats i sin bortförklaring. Som regeringschef ryggade han icke ens tillbaka från att söka det yttersta upphovet till Ådalskravallerna i Moskva.

Den nya förklaringen i amnestifrågan stämplade Kilbom som »politisk brännvinsadvokatyr». Hans uppgift, att Per Albin först varit benägen att ge amnesti åt Nordström, men ändrat sig, då justitieministern hotat avgå, torde dock vara felaktig. Ledamöterna av den dåvarande regeringen, Torsten Nothin och Ernst Wigforss, har meddelat författaren, att de icke kan påminna sig, att det i den frågan förelegat någon meningsskiljaktighet inom ministären.¹⁷

Amnestifrågan aktualiserades ånyo, då riksdagen sammanträdde i januari 1933. Nils Flyg begärde då att få interpellera statsministern. Interpellanten önskade veta, hur statsministern motiverade »sin så helt förändrade ståndpunkt till detta starka och berättigade arbetarkrav».¹⁸

Statsministern avgav sitt svar under remissdebatten den 18 januari. Det fanns ingen anledning för regeringen att på nytt ta upp amnestifrågan. Uppträderna vid Klemensnäs hade visat, att det var fråga om rena provokationer. Kvinnor och barn hade skickats fram, allt under det att provokatörerna hållit sig i bakgrunden.¹⁹

Remissdebatten fortsatte följande dag, då Flyg erhöll ordet. Genom ett längre citat påvisade han, vad Per Albin Hansson sagt på Östermalms torg. Därefter hade denne helt ändrat ståndpunkt. Flyg ville därför erinra om vad Thorsson sagt vid ett tillfälle: »Han sade: 'Man måste lära sig, att man ser förhållandena annorlunda från toppen än vad man gjorde, då man gick där nere i dalen'».²⁰

¹⁶ Strejk och oroligheter vid pappersmassfabrikerna (Svenska Dagbladets årsbok 1932, s. 123 ff.); E. Tengberg, »Röde Filips ådalsreprise» (SDS 3.7.1962).

¹⁷ Tengberg, a.a., s. 84 not 25.

¹⁸ AKP 1933, nr 2, s. 5 ff.

¹⁹ AKP 1933, nr 4, s. 21 f.

²⁰ AKP 1933, nr 5, s. 28 ff.

Vi lämnar nu oppositionsledaren Per Albin Hanssons tal i amnestifrågan på Östermalms torg 1932 och förflyttar oss framåt i tiden, drygt sju år, fram till de nordiska statsöverhuvudenas möte i Stockholm i oktober 1939.

I augusti sistnämnda år hade Stalin slutit en överraskande pakt med Hitler. Jämvikten hade rubbats. Egentligen hade historien från 1807 upprepats. Den gången hade Ryssland slutit förbund med den då starkaste kontinentaleuropeiska makten, Napoleons Frankrike. Också den gången rubbades den europeiska maktbalansen. Vid båda tillfällena blev *ett ryskt anfall på Finland* den omedelbara följden.

Väinö Tanner berättar, att då meddelandet om förbundet mellan de tidigare så oförsonliga fienderna, den kommunistiska Sovjetunionen och det nationalsocialistiska Tyskland, kom den 23 augusti, befann han sig i Oslo, där de nordiska arbetarpartiernas samarbetsutskott hade en konferens. Saken diskuterades, men »man kunde då inte ana, vilket ödesdigert avtal det var fråga om», utan det första intrycket var närmast ironiskt, framhåller Tanner.²¹ Detta kan synas egendomligt. Men politikerna tyngdes måhända ej av någon djupare historisk lärdom. På den svenske regeringschefen, Per Albin Hansson, har partikollegan Ernst Wigforss applicerat det kända skämtet om Lloyd George: jag vet han kan läsa men tror aldrig han gör det.²²

Närmare tre veckor efter vinterkrigets slut höll Per Albin Hansson den 1 april 1940 ett anförande i riksdagens Andra kammare, varvid han redogjorde för Sveriges hållning. Han yttrade bl.a. följande:

»Vid ett sammanträffande under mötet (med de nordiska statsöverhuvudena den 18 och 19 oktober i Stockholm) besvarade jag en redan tidigare av dåvarande finske utrikesministern, herr Erkko, framställd förfrågan, huruvida Sverige, därest ett direkt hot riktades mot Ålandsöarna, vore berett att gemensamt med Finland försvara ögruppen. Jag meddelade därvid, att man icke finge räkna med en svensk intervention med trupper på Åland, och framhöll, att svaret även motiverades av hänsyn till de konsekvenser, som kunde uppkomma, i yttersta fall Sveriges indragande i kriget. Finska regeringen fick sålunda vid detta tillfälle underrättelse om att hjälp i form av svenska truppstyrkor icke kunde påräknas i händelse av krig mellan Finland och Sovjetunionen.»²³

Vid de nordiska statsöverhuvudenas möte den 18 och 19 oktober

²¹ V. Tanner, »Finlands väg 1939—1940. Minnen och dagboksanteckningar från vinterkrigets tider», Helsingfors 1950, s. 29.

²² E. Wigforss, »Minnen», III, Stockholm 1954, s. 150.

²³ AKP 1940, nr 20, s. 55.

hade president Kallio åtföljts av Finlands dåvarande utrikesminister, Eljas Erkko. Vid hemkomsten till Helsingfors gav emellertid denne aldrig något klart besked till sina regeringskolleger angående Sveriges hållning. Av den anledningen har han sedermera utsatts för stark kritik. Väinö Tanner skriver sålunda:

»Först långt senare fick jag höra av statsminister Hansson, att man bragt saken på tal med honom. President Kallio hade emellertid inte ansett sig kunna tala om den, då han fruktade ett negativt svar. Erkko hade däremot diskuterat den hjälp som eventuellt kunde påräknas från svensk sida. Han hade fått ett absolut negativt svar. Tyvärr fick inte ens regeringen veta något om Sveriges ståndpunkt, förrän underhandlingarna fortsattes. Då man i riksdagens utrikesutskott frågat Erkko om Sveriges inställning, hade han svarat undvikande. Ett klart besked hade måhända kunnat påverka riksdagens ståndpunkt.»²⁴

Den finske utrikesministern skulle alltså ha blivit klart informerad om Sveriges hållning, men tillfrågad härom hade han svarat undvikande inför riksdagens utrikesutskott i Helsingfors. Detta skulle alltså ha undanhållits fakta, synnerligen betydelsefulla för frågan, hur långt Finland skulle gå i sin eftergiftspolitik. Vinterkriget hade kanske rent av kunnat undvikas!

Men fick verkligen Erkko vid sitt Stockholmsbesök ett så klart och otvetydigt besked rörande Sveriges hållning? Med andra ord: är Per Albins och Tanners uppgifter helt korrekta.

Tanner uppger ju, att han »först långt senare» informerats om Erkkos underhandlingar i Stockholm. Dessa hade som bekant ägt rum 18—19 oktober. Men i Per Albin Hanssons brev till Tanner av den 27 oktober heter det bl.a. följande: »Mitt svar blir i huvudsak en upprepning av vad jag ansåg det vara min plikt att meddela utrikesminister Erkko vid dennes senaste besök i Stockholm rörande läget hos oss.»²⁵ Särskilt lång tid kan alltså icke ha förflutit.²⁶ Vad den svenske regeringschefen meddelat Erkko framgår alltså av brevet:

»Något beslut om Sveriges hållning har icke kunnat fattas, redan på den grund att ett sådant beslut ännu icke påkallats. Jag har emellertid gjort vissa sonderingar, närmast anknutna till frågan om eventuellt deltagande i skyddandet av Ålandsöarnas neutralitet. . . . Resultatet av sonderingarna kan kortast angivas så, att den starkt övervägande meningen är, att Sverige icke bör företaga sig någon-

²⁴ Tanner, a. a., s. 49.

²⁵ P. A. Hansson t. V. Tanner 27.10.1939 (Tanner, a. a., s. 68).

²⁶ Wigforss synes vara den förste, som uppmärksammat detta förhållande (a. a., III, s. 134).

ting som kan inveckla landet i konflikt. . . . Slutsatsen har blivit, att Sverige icke borde genom att uppträda på Åland eller på annat sätt utsätta sig för risken att bliva indraget i en konflikt med Sovjetunionen.»²⁷

Brevet till Tanner överlämnade Per Albin Hansson till finske socialministern Fagerholm och gjorde därvid muntligen vissa tillägg. Personligen sade sig statsministern ha velat gå längre, men han hade »att göra med ett fredsegoistiskt folk». Om det blev krig mellan Finland och Sovjetunionen, var det troligt, att den svenska regeringen skulle rekonstrueras. Men om detta skulle ha större aktivitet till följd, därom ville icke statsministern uttala någon åsikt.²⁸

Dessa uppgifter bör jämföras med vad Per Albin Hansson skriver i sina privata dagboksanteckningar om samtalet med Erkko:

»S(andler) redan för en tid sedan meddelat E(rkko), att Fi(nland) inte finge räkna med Sv(ensk) trupp på Ål(and). Hög(ern) överv. för F(olkpartiet) och B(ondeförbundet) mot. Soc. delad. Ställn. inte tagen till akut. sit. men utfäst. kan inte ges. Också annat hot. E(rkko) räknat med beskedet.»²⁹

Det torde alltså stå ganska klart, att Per Albin Hansson icke gav Erkko ett så klart och otvetydigt besked, som han sedermera påstod. Härtill kom en annan omständighet, som helt enkelt gjorde det omöjligt för Erkko att ge sina regeringskolleger en klar bild av Sveriges inställning.

I remissdebatten i Första kammaren den 17 januari 1940 yttrade Richard Sandler:

»Jag har ansett och anser alltjämt, att Sverige bör aktivt med insättande av egna stridskrafter medverka i samarbete med Finland till tryggheten av den neutraliserade Ålandsregionens säkerhet, detta även i det förändrade läge i Östersjön, som det nya förhållandet mellan Tyskland och Ryssland samt det ryska angreppet på Finland innebär.»³⁰

Den man som i egenskap av svensk utrikesminister hade att underhandla med Erkko i Stockholm i oktober 1939 var just Richard Sandler! Det var ej att undra över om Erkko fick den inställningen, att den svenska utrikesledningen var för en aktiv Finlandspolitik.

Samma dag, som Erkko var i Stockholm, kommenterade regeringsorganet Social-Demokraten på ledande plats en för Finland mycket positiv artikel i den liberala Eskilstuna-Kuriren: »Eskilstuna-Kuri-

²⁷ P. A. Hansson t. V. Tanner 27.10.1939 (Tanner, a.a., s. 68 f.).

²⁸ Tanner, a.a., s. 70 f. Se även E. Tengberg, »Finlands vinterkrig och Sveriges hållning» (SDS 29.11.1959).

²⁹ P. A. Hanssons dagboksanteckningar (cit. efter Wigforss, a.a., III, s. 134).

³⁰ FKP 1940, nr 3, s. 34.

rens hållning torde i varje fall återge en bred svensk opinion, låt vara att det är omöjligt att förrän i ett konkret läge fastställa, hur långt den nordiska solidaritetens förpliktelser skola sträcka sig.»³¹ Och följande dag, den 20 oktober, framhöll regeringsorganet, att endast den starkaste sammanhållning erbjöd garanti mot övergrepp. »Varje tänkbart försök att gentemot Norden använda den s.k. kronärtskockstaktiken, d.v.s. att plocka blad för blad, land för land, är därmed tillbakavisat.»³²

Sveriges hållning var oklar, särskilt när det gällde en eventuell akut situation. Erkko hade alltså fullgoda skäl, när han icke kunde lämna sina regeringskolleger besked i den så betydelsefulla frågan. Om ett klarare besked skulle ha resulterat i större eftergifter från Finlands sida är ovisst. Per Albin Hanssons uttalande vid krigets slut är tillrättalagt. Då låg det i hans intresse att framhålla, att beskedet till Finland var klarare än det i själva verket varit. Ansvar för att eftergifterna icke gjorts mera omfattande fick till ingen del åvila Sverige. Och när det nu enligt den svenske regeringschefen var så, hade Tanner anledning att framhålla, att ansvaret var Erkkos, icke hans.

Den tysk-ryska paktens varade icke länge. Redan den 22 juni 1941 gick Hitler till angrepp mot Sovjetunionen. Finland inträdde i kriget på tysk sida. Samma dag överlämnades en not till den svenska regeringen med begäran om att en tysk division skulle få transporteras genom Sverige från Norge till Finland. Det tyska kravet, som framställdes i ultimativ form, understöddes av den finska regeringen. Måndagen den 23 skulle ärendet föredragas i den svenska regeringen. Men redan dagen förut hade Gustav V tagit kontakt med stats- och utrikesministrarna, Per Albin Hansson och Christian Günther. Frågan, huruvida kungen vid det tillfället hotat med att *abdikera*, där-est det tyska kravet tillbakavisades, har länge diskuterats i pressen.

³¹ Social-Demokraten 19.10.1939. Ledaren »Finlands sak i bättre läge», signerad Z. Höglund.

I Eskilstuna-Kurirens ledare »Var står folkpartiet» 17.10.1939 hade anförts bl.a. följande: »Under det senaste året ha vi gjort så stora utfästelser mot Finland att vi nu äro bundna. — — — Nu går det inte att komma ifrån vad som yttrades och fastslogs i tryck och skrift under Ålandsförhandlingarna och den med dessa förbundna långvariga debatten. — — — Avgörande i nuvarande läge är att både regeringen och de partier, som stödde dess förehavanden, nu måste anses kategoriskt skyldiga att infria sina utfästelser, såvida de icke vilja medverka till att draga skam och vanära över vårt land.»

³² Social-Demokraten 20.10.1939. Ledaren »Norden står fast samman», signerad Z. Höglund.

År 1959 publicerades även en vetenskaplig undersökning. Författaren, Stig Plobeck, hävdar, att det förelåg »ett reellt hot om abdikation».³³ Undersökningen blev föremål för en utförlig recension av författaren till denna artikel.³⁴ Det senaste inlägget i denna diskussion är en dokumenterad studie av Henrik A. Olsson.³⁵ Denne hävdar, att kungen vid samtalet med stats- och utrikesministrarna visserligen icke använt ordet abdikation men att en sådan otvivelaktigt åsyftades. Kungen var »personligen starkt engagerad, och situationen var över huvud taget sådan, att man i hans ord oförtydligt måste inlägga ett hot.» Men detta hot var icke ämnat »att under något förhållande omsättas i handling.»³⁶ Problemet har intresse också för vår framställning om Per Albin Hansson.

Det var på hösten 1944, som det för första gången offentliggjordes, att Gustav V skulle ha hotat med abdikation. Drygt två år senare, närmare bestämt den 12 februari 1947, blev frågan föremål för en interpellationsdebatt i riksdagens Andra kammare. Följande år publicerades den tyske propagandaministern Goebbels' dagboksanteckningar. Dessa innehåller, något som Plobeck ej omnämnt, en anteckning om »att kungen av Sverige i en fråga av avgörande betydelse hade förklarat sig ämna avgå, om hans regering inte lämnade den tysk-finska krigföringen det av honom önskade stödet.»³⁷ Som källa för Goebbels' uttalande ligger otvivelaktigt en depesch från Tysklands sändebud i Stockholm, prinsen av Wied. Depeschen, som omnämnes i Ernst Wigforss' år 1954 utgivna memoarer, publicerades följande år.

Samtliga tre närvarande vid det intressanta söndagssamtalet har gjort uttalanden i saken. Kungen själv har berört frågan i två olika sammanhang, första gången vid ett samtal med prinsen av Wied. Dennes rapport av den 25 juni till utrikesministern v. Ribbentrop är av följande lydelse:

»Kungen av Sverige lät idag eftermiddag kalla mig till sig för att meddela mig, att det tyska huvudönskemålet om genomtransport av en division just accepterats i statsrådet. Av hans ord framgick tydligt den glada rörelse, som kungen kände. Han hade genomlevat bekymmersfulla dagar och personligen vittgående engagerat sig för denna sak.

³³ S. Plobeck, »Gustav V och den tyska trupptransiteringsfrågan i juni 1941» (Stv T 1959, s. 20 ff.).

³⁴ E. Tengberg, »Abdikationshotet 1941» (SDS 17.5.1959).

³⁵ Henrik A. Olsson, »Abdikationskrisen» 1941 (Stv T 1963, s. 28 ff.).

³⁶ Ibidem, s. 37 ff.

³⁷ Se vidare DN 7.11.1955. Ledaren »Abdikationshotet, Gustav V och P. A. Hansson».

Förtroligt tillfogade han, att han därvid t.o.m. måst gå så långt som till att tala om sin abdikation.

Kungen uttryckte därefter förhoppningen, att Tyskland icke komme att ställa några fortsatta fordringar gentemot Sverige. Hade det t.ex., som tidvis befarats, rört sig om Gotlands ockupation, så hade också han måst avböja en dylik fordran.³⁸

Uppgifterna i den tyska sändebudsberättelsen har allmänt godtagits. Wigforss, som tidigare ifrågasatt om ett abdikationshot verkligen förelegat, skriver: »Men det finns ett ojävaktigt vittnesbörd om att Per Albin uppfattat kungen rätt», nämligen prinsen av Wied.³⁹ Kommunikationsministern i den dåvarande samlingsregeringen, Gustaf Andersson i Rasjön, framhåller i sina memoarer beträffande diskussionen om kungens abdikationshot, att det »numera är bekräftat, att kungen också avsåg att ge uttalandet denna betydelse».⁴⁰ Samma ståndpunkt intager Plobeck. Han betraktar prinsens av Wied rapport som »en ej oviktig primärkälla», ett klart stöd för uppfattningen, att kungen hotat med abdikation.⁴¹

Rent generellt ställer sig forskarna ganska kritiska till källor av typen sändebudsberättelser. Det har visat sig synnerligen vanskligt att lägga depeschernas uppgifter till grund för påståenden om situationen i ett visst land. I föreliggande fall är det ganska klart, att prinsen av Wied haft en sympatisk inställning till Gustav V och i sina rapporter bemödat sig om att framställa denne som tyskvänlig. Detta kan ha haft inverkan på depeschens utformning. Men härtill kommer en än viktigare sak.

Det har för kungen gällt att påvisa, att gränsen nu var nådd för svenska medgivanden. Detta har givetvis starkast kunnat understrykas genom talet om abdikation. Kungen har troligen icke heller varit främmande för tanken att framhålla sin egen inflytelserika roll i sammanhanget. Antingen kungen inför stats- och utrikesministrarna hotat med abdikation eller ej, har man anledning räkna med att han för den tyske ministern framställt saken, som om ett abdikationshot förelegat, detta alltså av rent taktiska och personliga skäl. Den tyska depeschen är intressant, när det gäller förhållandet mellan kungen och prinsen av Wied, men för frågan vad kungen sagt till Per Albin Hansson och Christian Günther saknar den helt källvärde.

³⁸ Tyske ministrarnas telegram till Berlin 25.6.1941 (Plobeck, a.a., Stv T 1959, s. 51).

³⁹ Wigforss, a.a., III, s. 169.

⁴⁰ G. Andersson, »Från bondetåget till samlingsregeringen. Politiska minnen», Sthlm 1955, s. 270.

⁴¹ Plobeck, a.a. (Stv T 1959, s. 25).

Även i ett annat sammanhang har kungen uttalat sig om den beryktade överläggningen den 22 juni. Med anledning av en tidningsartikel av den socialdemokratiska riksdagsmannen Erik Brandt 1944 hade kungen ett samtal med prins Eugen. Denne har i sin tur återberättat samtalet för Amelie Posse, som berättar för oss följande:

»Kungen (hade) bestämt och kategoriskt meddelat honom, att ingen vid det där tillfället hade nämnt något om abdikation. Han hade inte ens haft en tanke på att hans ord skulle kunna tydas så — eftersom det han i själva verket hade sagt endast hade varit, att 'om riksdagen svarar nej på tyskarnas krav får ni vara beredda på att ta konsekvenserna — och de kan bli synnerligen allvarliga'.»⁴²

Som Plobeck framhållit, rör det sig här om en tredjehandskälla.⁴³ Uppenbart är också, att kungen — oberoende av verkliga förhållandet — varit angelägen om att framställa saken som om ett hot i antydd riktning icke förelegat. Ej heller denna källa kan tillmätas något värde för vårt huvudproblem.

I likhet med kungen själv har också Per Albin Hansson vid olika tillfällen lämnat olika uppgifter om det s.k. abdikationshotet. I statsrådsberedningen den 23 juni redogjorde statsministern för sin föregående dag hållna överläggning med kungen. Denne hade förklarat, att han vid ett nekande svar på den tyska framställningen »svårliken kunde ta ansvar för landets styrelse i fortsättningen». Så återger Gustaf Andersson statsministerns referat av kungens uttalande.⁴⁴ Dåvarande socialministern Gustav Möller säger: »Det samtal mellan kungen och statsminister Per Albin Hansson, där frågan behandlades, känner jag inte annat än genom Per Albin Hanssons referat, men det yttrande som Per Albin Hansson ansåg avgörande och återgav i regeringen har fäst sig i mitt minne. Kungen hade ansett, att det tyska kravet borde beviljas och uttalade, att han 'kom att ta konsekvenserna av denna uppfattning'.»⁴⁵ Knut Ewerlöf, som även han tillhörde samlingsregeringen, säger sig icke ha hört talas om något abdikationshot.⁴⁶ Och Thorwald Bergquist har meddelat, »att de upplysningar om konungens och kronprinsens ståndpunkt till frågan (om abdikation) som lämnades i min närvaro eller till mig icke från min sida uppfattades som en påtryckning av denna all-

⁴² A. Posse, »Åtskilligt kan nu sägas», Sthlm 1950, s. 413.

⁴³ Plobeck, a.a. (Stv T 1959, s. 27).

⁴⁴ Andersson, a.a., s. 270. Måhända influerad av den senare utvecklingen har folkpartiledaren uppfattat uttalandet som »ett direkt abdikationshot».

⁴⁵ Uttalande av G. Möller (DN 9.5.1951).

⁴⁶ Muntlig information till Plobeck (a.a., Stv T 1959, s. 42).

varliga art.»⁴⁷ Ej heller har Fritiof Domö, och Gösta Bagge uppfattat saken så.⁴⁸

Det förefaller klart, att Per Albin Hansson i statsrådsberedningen icke refererat kungens uttalande, som om ett abdikationshot förelåg.

Följande dag sammanträdde den socialdemokratiska riksdagsgruppen. Enligt det vid sammanträdet förda protokollet, vilket Plobeck publicerat i utdrag, yttrade statsministern: »Konungens uppfattning var så bestämd, att han sagt sig hellre vilja avgå än att genom ett nej utsätta landet för ett krig.»⁴⁹

Det är en markant skillnad mellan Per Albin Hanssons båda referat. I riksdagsgruppen säger statsministern klart, att kungen hotat med abdikation.⁵⁰ I statsrådsberedningen ger han kungens uttalande ett betydligt vagare innehåll. Valet mellan de båda referaten synes lätt.⁵¹ Någon anledning att föra statsråden bakom ljuset har icke förelegat. Att i beredningen komma med felaktiga uppgifter var heller icke möjligt, när utrikesministern, som jämväl åhört kungens uttalande, då var närvarande. Inför den socialdemokratiska riksdagsgruppen är däremot möjligheten att tillspetsa kungens uttalande större. Här är icke utrikesministern närvarande. Och framför allt! Här finns anledning att så förfara.

Statsministern var den ende av de socialdemokratiska statsråden, som tillstyrkte tyskarnas framställning. Möller, Wigforss, Sköld och Gjörö gick alla på avslagslinjen.⁵² Det krävdes givetvis starka argument att i det läget få partiets riksdagsmajoritet att tillstyrka transiteringen. Som ett dylikt argument fick det kungliga abdikations-

⁴⁷ Uttalande av Th. Bergquist (DN 24.1.1947).

⁴⁸ Muntlig information till Plobeck (a.a., Stv T 1959, s. 42) resp. uttalande av G. Bagge (DN 24.1.1947).

⁴⁹ Utdrag ur socialdemokratiska riksdagsgruppens protokoll, nr 20, 24 juni 1941 (Plobeck, a.a., Stv T 1959, s. 53).

⁵⁰ I interpellationsdebatten i riksdagen den 12 februari 1947 yttrade Gustav Möller bl.a. följande: »Uppgiften att Konungen skulle i detta sammanhang antytt en avsikt att abdikera i händelse samlingsregeringen icke anslöte sig till hans ståndpunkt förklaras därav, att statsministern P. Albin Hansson på grund av sitt samtal med Konungen ansett sig böra räkna med även denna eventualitet såsom länkbar i händelse av en regeringskris. Enligt min personliga mening fanns icke anledning att ge Konungens uttalanden denna tydning» (AKP 1947, nr 7, s. 13).

⁵¹ Olsson, som ej noterat skillnaderna, utmönstrar båda uttalandena. »Vid försöket att fastställa lydelsen av kung Gustafs yttrande kan man icke bygga på de upplysningar Per Albin Hansson lämnat. Detta av den anledningen, att intel övertygande visar eller antyder, att denne vid något tillfälle skulle ha eftersträvat att ordagrant återge, vad monarken sagt.» Och vidare: det tycks »ha varit i tendentiöst syfte Per Albin Hansson i såväl allmän beredning som partigrupp lämnat meddelandet om kung Gustafs abdikationshot» (Olsson, a.a., Stv T 1963, s. 36 resp. s. 48).

⁵² Plobeck, a.a. (Stv T 1959, s. 38).

hotet tjäna. Detta hade också åsyftad verkan. Under förutsättning att enighet mellan samtliga partier icke kunde nås om nejlinjen, beslöt den socialdemokratiska riksdagsgruppen, med 72 röster mot 59, att följa sin partiledare.⁵³

Per Albin Hanssons sätt att referera kungens uttalande inför den socialdemokratiska riksdagsgruppen har ett rent taktiskt syfte. Referatet visar, vilka argument som tillgripits, men det har intet källvärde, när det gäller kungens uttalande vid det interna söndagsmötet med stats- och utrikesministrarna. Så är däremot fallet med statsministerns uttalande i beredningen. Vad som där sades, får anses liktydigt med hur statsministern verkligen uppfattade kungens uttalande. Vid detta tillfälle har av allt att döma det kungliga uttalandet icke framställts som ett abdikationshot.

Christian Günther, den tredje deltagaren i den interna söndagsöverläggningen, har gjort tvenne pressuttalanden. Det första göres 1951 i samband med en då pågående debatt om abdikationshotet:

»Vad kungen yttrade var så vitt jag erinrar mig bara: 'Om vi skulle avslå den tyska framställningen vill jag inte vara med.' Detta skulle ju kunna tolkas i riktning mot abdikation, även om ordet inte nämndes, men kungen talade inte ens om möjligheten av någon regeringskris, och hans yttranden föll i vanlig samtalston, utan spår av officiellt uttalande och ännu mindre något hot.»⁵⁴

Tre år senare gjorde Günther ett uttalande för Veckojournalen:

»Kung Gustaf nämnde aldrig ordet abdikation. . . . Han förklarade, att han på sin ålders höst inte ville medverka till något som kunde störta landet i krig, vilket han ansåg, att ett avslag på tyskarnas begäran skulle göra. Vi måste nog ge efter, menade kungen, och sade att han i annat fall 'inte ville vara med'. Jag fäste mig särskilt vid just de orden.»⁵⁵

Uttalandena har icke tillkommit i någon situation, där det gällt att föra någon bakom ljuset. Visserligen har tio år förflutit mellan händelsen och Günthers första utsaga härom, men det oaktat får utrikesministerns version tillmätas ett relativt högt källvärde. Samma uppfattning företrädes här av Olsson.⁵⁶ Plobeck däremot ställer sig kritisk.⁵⁷

⁵³ Utdrag ur den socialdemokratiska riksdagsgruppens protokoll, nr 20, 24 juni 1941 (Plobeck, a.a., Stv T 1959, s. 53). Jfr Wigforss, a.a., III, s. 167.

⁵⁴ Uttalande av Ch. Günther (DN 8.5.1951).

⁵⁵ Uttalande av Ch. Günther (Veckojournalen, nr 37, 11.9.1954).

⁵⁶ Olsson, a.a. (Stv T 1963, s. 36).

⁵⁷ Plobeck finner en viss verbal överensstämmelse mellan utrikesministerns uttalande för Veckojournalen och en uppteckning av Ragnar Casparsson i anslutning till ett uttalande av Per Albin Hansson inför vissa LO-representanter den 2 juli 1941. Detta uttalande hade publicerats i Dala-Demokraten den 1 september

Det torde stå klart, att kungen varit starkt engagerad för att ett jakande svar borde lämnas på den tyska noten. Statsministerns redogörelse i beredningen och utrikesministerns tio år senare lämnade version stämmer väl överens. Något reellt kungligt abdikationshot har det aldrig varit frågan om. Ingen av de två närvarande har uppfattat saken så. Inför prinsen av Wied pressar kungen sitt tidigare gjorda uttalande och förvandlar detta till ett abdikationshot. På samma sätt förfar Per Albin Hansson inför den socialdemokratiska riksdagsgruppen. I båda fallen sker detta av rent taktiska skäl.

I propagandan har det kungliga abdikationshotet spelat en stor roll. Plobeck hävdar, att Per Albin Hansson till en början varit motståndare till att ett jakande svar skulle lämnas på den tyska framställningen. Han återoppar därvid ett uttalande av Möller i interpellationsdebatten 1947.⁵⁸ Möller var då i tillfälle att citera statsministerns efterlämnade anteckningar:

»Midsommarafton, måndagen den 23 juni 1941. Kl 10—12 sammanträdde regeringen. Alla närvarande. Günther redogjorde för tyskarnas önskemål och talade för tillmötesgående i fråga om transiteringen av en division. Övriga önskemål skulle bli föremål för förhandlingar. Den efterföljande överläggningen kom också i första hand att gälla transiteringen. Själv utvecklade jag efter Günthers redogörelse skälen för ett avböjande, varvid jag mindre tryckte på reagensen utifrån än på den återverkan medgivandet kunde få på vårt eget folk. I fortsättningen deklarerade bland andra Bramstorp sin anslutning till utrikesministerns mening.»⁵⁹

Anteckningarna bör sammanställas med vad regeringskollegerna berättar om statsministerns ståndpunkt vid detta sammanträde. Bondeförbundsledaren Axel Pehrsson i Bramstorp: »Statsminister Per Albin Hanssons och mina synpunkter sammanföll i ganska stor utsträckning vid vårt bedömande av vad som i det läget var klokt att göra.»⁶⁰ Folkpartiledaren Gustaf Andersson i Rasjön: »Vid denna

1954. Plobeck ifrågasätter därför, om icke Günther skrivit av Casparsson, och hävdar, att man icke får »bortse från möjligheten av att källvärdet i Günthers uttalande bör kraftigt reduceras» (Plobeck, a.a., Stv T 1959, s. 30 f.).

Härtill kan genmätas, att verkligheten mycket väl kan vara den gemensamma källan. Såväl Per Albin som Günther var ju närvarande, då kungen fällde det omstridda yttrandet. Om de lämnar ett likartat referat, ligger ingenting säreget häri. Men härmed må det förhålla sig, hur det vill. Klart är, att Günther redan 1951, flera år innan han sett Casparssons artikel, uttalat sig i saken. Vidare har Olsson påvisat (a.a., Stv T 1963, s. 35 f.), att Casparssons och Günthers uttalanden »icke äro synonyma».

⁵⁸ Plobeck, a.a. (Stv T 1959, s. 35 f.).

⁵⁹ AKP 1947, nr 7, s. 26.

⁶⁰ Ibidem, s. 19. — Även Bramstorp säger sig ha sett Per Albin Hanssons dagboksanteckningar (Ibidem, s. 38).

första beredning tog P.A. inte bestämd ståndpunkt utan uppehöll sig i sina yttranden mest vid de inrikespolitiska konsekvenserna, i händelse att partierna skulle ställa sig på skilda linjer i den kritiska situationen.»⁶¹ Finansministern Ernst Wigforss: »I regeringen uttalade sej de socialdemokratiska ledamöterna omedelbart för en vägran. D.v.s. Per Albin gav, så vitt jag minns, inte någon mening tillkänna. Hur klart han redan då bestämt sej för att söka vinna enighet om ett bifall, vågar jag inte ha någon mening om.»⁶²

Härtill bör tilläggas, att Per Albin Hansson tisdagen den 24 utvecklade just de inrikespolitiska skälen för ett bifall. Det rätta sammanhanget torde stå klart. Statsministern har ingalunda, som han själv uppger, vid regeringens sammanträde den 23 ställt sig avvisande till de tyska kraven. Anteckningarna ger endast den bild, som Per Albin Hansson önskade, att eftervärlden skulle få. Med verkligheten har denna bild ingenting att skaffa.

Det påstådda abdikationshotet fick tjäna många syften. Statsministern kunde åberopa det för sin »ändrade» ståndpunkt. Den socialdemokratiska riksdagsgruppen företog två omröstningar. Först avvisades det tyska kravet med överväldigande majoritet. Sedan beslöts att säga ja, därest de borgerliga icke ville medverka till ett nej.⁶³ Kronan på verket i denna propaganda sattes, då Brandt meddelade, att gruppen mellan de båda omröstningarna fått reda på det kungliga abdikationshotet.⁶⁴ I själva verket företogs omröstningarna i en följd, utan någon som helst diskussion emellan!⁶⁵

De tre ögonblicksbilderna stämmer väl överens. Amnestikravet hade ursprungligen ingalunda den innebörd, som Per Albin Hansson sedermera lät påskina. Finland hade ej erhållit ett så kategoriskt besked rörande Sveriges ställningstagande i händelse av en akut situation som statsministern uppgav vid vinterkrigets slut. Det s.k. abdikationshotet utnyttjades för olika syften. Uttalandet vid det

⁶¹ Andersson, a.a., s. 270.

⁶² Wigforss, a.a., III, s. 165 f.

⁶³ Utdrag ur socialdemokratiska riksdagsgruppens protokoll, nr 20, 24 juni 1941 (Plobeck, a.a., Stv T 1959, s. 53). Jfr Wigforss, a.a., III, s. 167.

⁶⁴ MT 21.4.1951. — I en redaktionell kommentar anmärktes, att artikelförfattaren enligt flera vid sammanträdet ifråga närvarande gruppmedlemmar givit en »på avgörande punkter helt missvisande framställning».

⁶⁵ »Mellan de två omröstningarna hade icke förflutit mer än på sin höjd en halv minut, och under den tiden hade ingenting inträffat», detta enligt den socialdemokratiska riksdagsmannen Olsson i Västerås (AKP 1947, nr 7, s. 35 f.). Jfr även E. Wigforss, »Midsommaren 1941» (MT 6.5.1951). Se senast Olsson, a.a. (Stv T 1963, s. 29).

andra världskrigets utbrott om att vår beredskap då var god kan således icke ses som en isolerad engångsföreteelse. Både som oppositionsledare och statsminister utnyttjade Per Albin Hansson den politiska lögnens taktik. Hans uttalanden måste alltid göras till föremål för en noggrann källkritisk undersökning.

EN METALLFACKFÖRENING OCH DESS UNDERORGANISATIONER

EN STUDIE I SVENSK ORGANISATIONSDEMOKRATI

Av Fil. stud. VILGOT OSCARSSON, Uddevalla

Föreliggande undersökning avser att belysa medlemsaktivitet, beslutsformer och maktfördelning i en lokal fackförening, avdelning 170, Uddevalla, och dess underorganisationer, tillhörande Svenska Metallindustriarbetareförbundet. Det källmaterial, som redovisas, och som främst avser perioden 1959—1961, utgöres till viss del av avdelningens mötesprotokoll och medlemsregister, men den övervägande delen av uppgifterna har inhämtats genom intervjuer med de fackliga ledarna inom avdelningen och underorganisationerna.¹ Intervjumaterialet har samlats dels vid samtal och diskussioner med de enskilda uppgiftslämnarna, dels vid gemensamma överläggningar med samtliga berörda personer.

I. *Avdelningsstyrelsen. Organisation och beslutsformer.* Basen för den svenska fackföreningsrörelsens organisation är den lokala fackföreningen eller avdelningen, som den vanligen kallas. Till denna sker medlemsrekryteringen direkt. Inom Metallindustriarbetareförbundet har man i princip endast en avdelning på varje ort. På de större orterna har avdelningarna vanligtvis underorganisationer i form av sektioner samt yrkes- och verkstadsklubbar. Vid de större

¹ Intervjuade personer har i första hand varit:

Avd. 170:s ordförande, borrhare Ture Pettersson, tillika ordförande i Uddevalla-varvets verkstadsklubb.

Avd. vice ordförande, verktygsarbetare Carl-Gustav Wändel, tillika ordförande i verkstadsklubben vid Uddevalla Gjuteri & Mek. verkstads AB.

Ordföranden i verkstadsklubben vid AB Nordverk, fru Greta Kjellberg, tillika ledamot i avdelningsstyrelsen.

Ordföranden i Bilarbetarnas yrkesklubb, bilmekaniker Eric Långström, tillika ledamot i avdelningsstyrelsen.

Avd. kassör och expeditör Isidor Oscarsson.

Härutöver har ett fåtal uppgifter lämnats av de övriga styrelseledamöterna.

Uppsatsen har utarbetats för proseminariet vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborg.

arbetsplatserna har verkstadsklubbarna ofta i sin tur underorganisationer för skilda yrkeskategorier.²

Ledningen av avdelningen handhas av dess styrelse, som består av tre till nio ledamöter, med en mandattid av ett eller två år. Styrelsens uppgift är att leda avdelningens verksamhet, förvalta dess tillgångar, övervaka att avtalen följs, tillvarata medlemmarnas intressen gentemot arbetsgivarna samt i övrigt verkställa de uppdrag och beslut, som meddelas av förbundsstyrelsen och som åläggs avdelningen enligt stadgarna.³

Svenska Metallindustriarbetareförbundets avdelning 170, Uddevalla, är en av förbundets större avdelningar. Årsskiftet 1961/62 hade avdelningen 3.455 medlemmar, därav 121 kvinnliga, vilket innebär att den är den femtonde i storleksordning av förbundets 362 avdelningar.⁴ Avdelningen har verkstadsklubbar vid Uddevallavarvet AB, AB Nordverk Uddevalla, Uddevalla Gjuteri & Mek. Verkstad AB samt gemensam yrkesklubb för bilverkstäderna i Uddevalla. I början av år 1962 tillkom vidare verkstadsklubbar vid Uddevalla Precisionsindustri AB och vid Djupviks varv, Fagerfjäll. Dessa faller dock utanför denna undersökning, då de endast varit verksamma en kort tid.

Avdelningsstyrelsen består av sju ordinarie ledamöter och tre suppleanter. Mandattiden är två år, med växelvis avgång av halva antalet ordinarie ledamöter. Suppleanterna väljes för ett år. För att bli vald till styrelseledamot fordras absolut majoritet på årsmötet, vilket är det möte där styrelsevalen skall äga rum. Ordföranden och kassören skall väljas särskilt, medan styrelsen i övrigt fördelar de olika funktionerna inom sig. Kassör väljes dock ej, eftersom avdelningen har en anställd funktionär, som ingår i avdelningsstyrelsen utan särskilt val.⁵

Under åren 1959—1961 höll avdelningsstyrelsen respektive år 7, 11 och 10 möten.⁶ Någon exakt bild av styrelsens mötesaktivitet ger emellertid ej de nämnda siffrorna, då frågor av mindre vikt även vid några tillfällen avgjorts i form av »telefonmöten». Sådana »möten» innebär naturligtvis inte, att styrelsen ej fullgör sina uppgifter, utan

² Karlbohm, Torvald: »Den svenska fackföreningsrörelsen» (7:e uppl. Stockholm 1955), s. 52, s. 77.

³ Förbundsstadgan 1962. § 27.

⁴ Svenska Metallindustriarbetareförbundets verksamhetsberättelse 1961 (Stockholm 1962).

⁵ Förbundsstadgan 1962. § 27.

⁶ Avdelning 170:s verksamhetsberättelse 1959—1961.

får betraktas som en praktisk arbetsmetod. Vidare förekommer informella kontakter mellan de olika styrelseledamöterna, främst då mellan ordföranden och expeditören, som träffas ett par gånger i veckan för överläggningar och diskussioner. Några egentliga beslut får då ej träffas, utan härtill fordras hela avdelningsstyrelsens sammankallande.

Beslut inom avdelningsstyrelsen fattas med enkel majoritet, och vid lika röstetal gäller den mening ordföranden biträder.⁷ Inom avdelning 170:s styrelse har under perioden 1959—1961 aldrig omröstningar förekommit, utan besluten som fattas är enhälliga, och styrelsen framträder alltid utåt som enhetlig och med kollegial ansvarighet. Naturligtvis förekommer diskussioner inom styrelsen om hur de olika frågorna bör avgöras, men dessa är inte uttryck för meningsmotsättningar.

Avdelningsstyrelsen är både ett beslutande, beredande och verkställande organ. Styrelsen har att besluta i de frågor, som enligt stadgan tillkommer den, och varav de viktigaste tidigare nämnts. Stadgan medger dock avdelningsstyrelsen en relativt stor egen rörelsefrihet, och många av dess åligganden har karaktären av allmänna anvisningar. En mycket betydelsefull uppgift för avdelningsstyrelsen är att före varje avdelningsmöte bereda alla föreliggande ärenden samt upprätta förslag till dagordning. I de frågor som är upptagna på denna skall styrelsen avge förslag eller utlåtande.⁸ Denna förslagsrätt är av stor vikt, då i regel avdelningsmötet följer styrelsens förslag. Under den undersökta perioden 1959—1961 har avdelningsmötet uteslutande godkänt styrelsens förslag. I praktiken har alltså styrelsen under denna tid ensamt utformat avdelningens verksamhet.

Styrelsens verksamhet och arbetsuppgifter i detalj samt dess kontakt och förhållande till de enskilda medlemmarna kommer inte närmare att behandlas, då detta faller utanför denna undersöknings syfte. Däremot är det av intresse att närmare söka belysa de olika styrelseledamöternas reella inflytande över besluten.

Ordförandeposten betraktas allmänt som den viktigaste inom avdelningsstyrelsen, och detta framgår också av stadgan (§ 27), där det är föreskrivet, att ordföranden har utslagsröst vid lika röstetal inom styrelsen. Vidare är det ordföranden, som skall leda styrelsens

⁷ Förbundsstadgan 1962. § 27.

⁸ Svenska Metallindustriarbetareförbundet. Handbok för styrelseledamöter (Stockholm 1958). Kap. 23.

och avdelningsmötets sammanträden, utöva den dagliga ledningen av avdelningens verksamhet och handha avdelningens korrespondens.

Som tidigare nämnts ingår vidare avdelningens anställda funktionär som kassör i styrelsen utan särskilt val. Expediören är avdelningens tjänsteman och har att utföra de uppgifter, som förbundet, stadgan, avdelningsstyrelsen och avdelningsmötet ålägger honom. För sin verksamhet är han ansvarig inför förbundet och avdelningen. Det är främst den ekonomiska förvaltningen och räkenskaperna som åligger expediören, men även avtals- och organisationsfrågor hör till hans främsta uppgifter. Överhuvudtaget kommer den dagliga ledningen av avdelningens verksamhet att utövas av expediören, eftersom ordföranden ej kan hinna med den i denna stora avdelning.

På grund av sina omfattande uppgifter måste expediören få en större inblick i de olika frågor, som avdelningsstyrelsen har att behandla, än de övriga styrelseledamöterna, och dessutom betydligt större möjlighet att på ett tidigt stadium fatta ståndpunkt i en fråga än de övriga. Det är emellertid inte så, att expediören ensam har att bereda och föredraga frågorna inför styrelsen och sedan försöka övertala de övriga ledamöterna att följa hans förslag. I syfte att undgå ett s. k. funktionärsvälde har i stället styrelsen inom sig valt ett arbetsutskott, som har att bereda frågorna, göra upp förslag till dagordning samt i övrigt fullgöra de uppgifter, som styrelsen delegerar till utskottet. I arbetsutskottet ingår ordföranden, vice ordföranden och kassören (expediören). Detta sammanträder dagarna före styrelsemötet och diskuterar då de frågor, som är aktuella, samt enar sig om ett förslag, som de sedan vid styrelsemötet gemensamt för fram. Någon svårighet att enas om dessa förslag, som sedan nästan undantagslöst också följs av styrelsen, föreligger ej.

Tre av styrelsens sju ordinarie ledamöter har således sin ståndpunkt klar, innan hela styrelsen sammanträder. De är emellertid ej i majoritet, och sålunda finns, i aktuella fall, möjlighet för de övriga styrelseledamöterna att motverka, att de tre utskottsledamöterna, i första hand då ordföranden och expediören för en egen linje. Det är dock obestridligt, att dessa två styrelseledamöter har en mer framskjuten ställning än de övriga, liksom att deras mening väger tyngre. Detta verifierades också av de övriga styrelseledamöterna, som samtliga var av denna uppfattning, då de tillfrågades härom. Detta svar får väl närmast tolkas så, att ordföranden och expediören har förtroendefullmakt för avdelningens dagliga skötsel från övriga styrel-

---

seledamöters sida. Men att dessa helt skulle följa ordförandens och expeditörens mening i samtliga frågor och låta denna vara helt utslagsgivande, är därmed ej sagt, och är ej heller med verkligheten överensstämmande.

II. *Avdelningsmötet. Medlemsaktivitet och beslutsformer.* Ordinarie avdelningsmöte skall hållas minst en gång varje kvartal. Extra sammanträde kan hållas, om styrelsen eller 25 procent av avdelningens medlemmar begär det, men vid ett sådant extra möte får endast de ärenden behandlas, som föranlett sammanträdet. Alla styrelse- och revisorsval samt val av ombud till avtalsrådet, förbunds- och LO-kongresserna skall fattas med absolut majoritet och genom sluten omröstning, såvida inte avdelningsmötet enhälligt beslutar, att omröstningen skall vara öppen. Vid dessa val får endast de kandidater medräknas, som uppsatts på föregående nomineringsmöte. Alla övriga beslut skall fattas med enkel majoritet och genom öppen omröstning, såvida inte någon röstberättigad mötesdeltagare begär sluten omröstning. Sådan skall då äga rum.⁹

Medlemarnas möjligheter att påverka besluten i den fackförening de tillhör beror på i vilken utsträckning de deltar i avdelningens möten. Det är på avdelningsmötet medlemmarna kan påverka valet av förtroendemän, granska och kritisera styrelsens åtgärder, diskutera och erhålla information om avdelningens verksamhet. Emellertid är det ett allmänt känt faktum, att medlemmarna i mycket ringa utsträckning besöker den lokala fackföreningens möten och därmed tillvaratar sina möjligheter till inflytande. Detta bristande intresse för den fackliga verksamheten är också en av de mest kritiska punkterna i den fackliga demokratin.¹⁰

I anslutning till en redogörelse över avdelning 170:s mötesverksamhet är det anledning betona, att de angivna mätessiffrorna ej är exakta, då avdelningens protokoll, som ligger till grund för framställningen, ej anger mötesdeltagandet. Minnesuppgifter har i stället inhämtats av tidigare nämnda personer. De kan inte anses avvika från den exakta mötes närvaron i sådan utsträckning, att resultatet blir missvisande.

⁹ Förbundsstadgan 1962. §§ 26, 27.

¹⁰ Lindblad, Ingemar: »Svenska Kommunalarbetareförbundet. En studie i svensk fackföreningsrörelse» (Stockholm 1960), s. 263 ff., s. 496 ff. Jfr Westerstål, Jörgen: »Svensk fackföreningsrörelse. Organisationsproblem. Verksamhetsformer. Förhållande till staten» (Stockholm 1945), s. 95 f.

Antalet avdelningsmöten har under perioden 1959—1961 respektive år varit 5, 6 och 6, och med följande mötes- och valdeltagande.

Tabell I. Mötes- och valdeltagande inom Avd. 170 1959—1961.

Bäst besökta mötet	Årsmötet	Ett genomsnittsmöte	Sämst besökta mötet	Proc. av antalet medlemmar vid ett genomsnittsmöte
90	65	55	40	1,8

Av tabellen framgår, att avdelning 170:s möten är synnerligen dåligt besökta, samt att mötesnärvaron varierar inom tämligen snäva gränser. Innan orsakerna till den låga mötesnärvaron närmare belyses, är det nödvändigt att undersöka, om frågornas vikt är av betydelse för mötesdeltagandet, samt i vilka former besluten fattas.

En allmän iakttagelse är, att mötesdeltagandet varierar efter frågornas vikt, och att man vid ett studium av medlemmarnas aktiva deltagande i fackliga beslut får skilja mellan möten av rutinkaraktär och sammanträden, där särskilt viktiga frågor behandlas.¹¹ Någon klar tendens att detta varit fallet inom avd. 170 under perioden 1959—1961 finns ej. Det framgår redan av att mötesnärvaron ej varierar i större omfattning, nästan undantagslöst blott mellan 40 och 70, och vid en närmare granskning av enskilda möten under denna period framträder detta ännu tydligare.¹²

De viktiga valen av ombud till avtalsrådet, förbunds- och LO-kongresserna tilldrar sig ej större intresse från medlemmarnas sida än ett genomsnittsmöte. Valet av ombud till förbundskongressen på marsmötet 1961 lockade endast ett femtiotal medlemmar. Majmötet 1961, där val av ombud till LO-kongressen förrättades, besöktes av 40 medlemmar. Ej heller ekonomiska frågor, som direkt berör den enskilde medlemmen, förmår höja mätessiffrorna. Som exempel kan väljas septembermötet 1960, då valanslag till Uddevalla arbetarekommun beslutades (50 personer), samt decembermötet 1961, då

¹¹ Lindblad, a. a., s. 261. Jfr Westerståhl, a. a., s. 96.

¹² Avd. 170:s mötesprotokoll (otryckt källa) har för perioden 1959—1961 genomgått i detalj. De frågor, som ovan betecknas som »viktiga», baseras enbart på författarens personliga uppfattning om vad medlemmarna kan anse som intressanta och betydelsefulla frågor.

mötet (40 personer) beslöt höja avdelningens andel av fackföreningsavgiften med 50 öre per medlem och vecka.

Exempel på möten, där frågornas betydelse och intresse synes ha inverkat på mötesnärvaron, är majmötena 1959 och 1960, där enbart uppläsande av rapporter, skrivelser och cirkulär förekom. Här redovisas också ett lågt mötesdeltagande (40). Vid oktobermötet 1960 bidrog den där förekommande politiska diskussionsfrågan att höja mötesintresset och därmed mötessiffran (70). Den högsta mötesnärvaro som förekommit under den undersökta perioden gäller decembermötet 1959, då en långfilm som visades lockade 90 personer. Vid detta tillfälle var det otvivelaktigt intresset för filmen, som bidrog till den höga mötesnärvaron, men att film, kaffe, boklotterier etc. i vanliga fall gör avdelningsmötet mer attraktivt för medlemmarna gäller ej. De få fackligt intresserade medlemmarna kommer till avdelningens möten oberoende av om icke-fackliga inslag förekommer eller ej.

Till årsmötet skulle man kanske vänta en särskilt god uppslutning, eftersom det är på detta möte som medlemmarna har att välja sina förtroendemän, godkänna verksamhetsberättelse samt bevilja styrelsen ansvarsfrihet. Detta mötes närvaroantal ligger dock obetydligt över ett genomsnittsmötes. Valen till de viktigaste posterna inom avdelningen, liksom ombudsvalen, tilldrar sig alltså ej större intresse från medlemmarnas sida än andra frågor. För att förstå anledningen till detta får vi gå in på formerna för beslutfattandet och valtekniken inom avdelningen. Därmed kommer vi också in på bidragande orsaker till den låga mötesnärvaron.

Som tidigare nämnts får endast de kandidater medräknas vid styrelsevalet, som uppställts på föregående nomineringsmöte. Under perioden 1959—1961 har aldrig fler styrelsekandidater nominerats än som skall väljas. I praktiken är således styrelsevalet avgjort i och med nomineringsmötets fastställande av kandidater, vilket alltid sker i överensstämmelse med valberedningens förslag. Därför begäres ej heller omröstning, och valet kan ske med acklamation, vilket också alltid varit fallet. Även vid övriga val är förhållandena likartade, och då det således ej förekommer någon tävlan mellan olika kandidater vid val inom avdelningen, kan man till viss del förstå det ljumma intresset för valmötena. Även övriga beslut inom avdelningen sker uteslutande med acklamation, och härav följer att

mötes- och valdeltagandet bör sammanfalla, vilket också framgår av tabell I.¹³

Den möjlighet, som enligt stadgan (§ 27) föreligger för den enskilde medlemmen att föreslå kandidater samt begära omröstning, utnyttjas ej. Främsta anledningen härtill är frånvaron av personlig tävlan och tävlan mellan olika åsiktsgrupper. Avgjort mest betydelsefull i detta sammanhang är frånvaron av kommunistisk aktivitet.

För kommunisterna har kontrollen över fackföreningarna alltid framstått som ett väsentligt mål, och deras strävan att vid val och på annat sätt uppnå inflytande i fackföreningarna har ofta, framförallt inom de större avdelningarna, skapat inre stridigheter.¹⁴ Någon organiserad facklig eller politisk opposition har ej, från något håll, förekommit inom avdelningen under den undersökta perioden. Det fåtal kommunister som regelbundet besöker avdelningens möten för ej fram några egna kandidater och förslag. Ej heller driver de någon kritik gentemot avdelningsstyrelsen.

Frånvaron av facklig, politisk och personlig strid eller tävlan inom avdelningen bidrager utan tvivel till den låga mötesnärvaron. Några allmänna synpunkter på medlemsaktiviteten bör emellertid därutöver beaktas.¹⁵

För det första är det uppenbart, att en facklig organisation alltid måste komma att innesluta ett antal mer eller mindre likgiltiga medlemmar, eftersom den måste sträva efter att omfatta alla arbetare inom sitt område. Först då kan den fungera effektivt och få ett bestämmande inflytande på en viss plats eller inom en viss grupp. Därför är det ofrånkomligt, att även de mer ointresserade förmås att

¹³ Beträffande val av ombud till kongresser och konferenser fordras liksom vid styrelseval absolut majoritet (Svenska Metallindustriarbetareförbundet. Handbok för styrelseledamöter. Kap. 27). Men huvudregeln vid dessa val är, att ombuden väljes genom allmän omröstning inom respektive avdelningars verksamhetsområde. Flera mindre avdelningar sammanförs vid ombudsvalen till en valkrets. Större avdelningar (t. ex. avd. 170 vid val till förbundskongressen och avtalskonferenserna) utgör i regel egen valkrets, och då kan acklamationsval av ombud företas, därest endast så många kandidater nominerats, som skall väljas. Valförrättande avdelning kan företa acklamationsval efter samma regler i valkrets, som består av flera avdelningar, om samtliga, utom den valförrättande, förklarat sig avstå från deltagande i valet. (Exempel härpå utgör ombudsvalet till LO-kongressen vid avd. 170:s majmöte 1961, som företogs med acklamation.)

¹⁴ Jfr Lindblad, a. a., s. 264 f.

¹⁵ Lindblad har visat, att även andra faktorer som kön, yrkesgruppsstillhörighet, facklig medlemstid, inverkar på mötes- och valdeltagandet i en lokal fackförening (a. a., s. 396 ff.).

deltaga. En facklig rörelse innesluter således alltid ett visst moment av tvång, vilket dock ej bör överskattas.¹⁶

Vid en bedömning av den fackliga medlems- och mötesaktiviteten får vidare avdelningens storlek beaktas. Det är allmänt bekant, att mötesdeltagandet varierar dels inom olika förbund, dels mellan olika avdelningar inom förbunden. Sålunda är det en allmän iakttagelse, att de mindre avdelningarna uppvisar ett betydligt högre mötesdeltagande än de större, och ju större en avdelning är, desto mindre antal av dess medlemmar söker sig till mötena och blir i tillfälle att deltaga i val och andra beslut. De mindre avdelningarna däremot bildar ofta kamratkretsar, till vilkas möten de flesta medlemmarna möter upp.¹⁷

Man kan utgå från att många medlemmar dessutom får sitt fackliga intresse tillgodosett i den lokala fackföreningens underorganisationer. Detta är fallet beträffande avdelning 170. Således är Uddevallavarvets verkstadsklubbs möten betydligt bättre besökta än avdelningens, och den fackliga aktiviteten är överhuvudtaget större i underorganisationerna än inom avdelningen, vilket kommer att framgå av det följande.

Slutligen kan man förmoda, att det finns ett latent mötesintresse bland avdelningens medlemmar, vilket kan komma till uttryck, då stora och betydelsefulla frågor träder i förgrunden. Denna förmodan grundar sig främst på förhållandena i samband med varvskrisen våren 1958. Då var under en kortare tid avdelningens möten betydligt bättre besökta än de varit någon gång därefter.¹⁸

III. *Avdelning 170:s underorganisationer.*

A. Uppgifter och verksamhet. Verkstadsklubbarna och yrkesklubben är avdelningens underorganisationer. Detta innebär, att de inför avdelningen är ansvariga för den verksamhet förbundet och stadgan föreskriver för dem, och avdelningen har skyldighet att ingripa, därest klubbarna ej fullgör sina uppgifter. Stadgan, § 27, § 28, § 29, är dock mycket knapphändigt utformad beträffande avdelningens överinseende över sina underorganisationer, och någon kontrollerande och övervakande verksamhet i detalj är ej föreskriven. Detta är ej heller avsikten, ty i princip skall underorganisationerna

¹⁶ Westerståhl, a. a., s. 133 f. Jfr Lindblad, a. a., s. 505.

¹⁷ Lindblad, a. a., s. 291 ff. Jfr Westerståhl, a. a., s. 96.

¹⁸ Mötesdeltagandet uppgick då till närmare 200 personer. Till varvsklubbens möten under denna tid slöt inemot hälften av dess medlemmar upp.

själva och med eget ansvar handha sina ålagda uppgifter, och avdelningen skall endast ingripa i deras verksamhet, därest denna missköts. Något ingripande från avdelningens sida i klubbarnas verksamhet, i tillrättavisande syfte, här under perioden 1959—1961 ej förekommit. Naturligtvis uppkommer ofta diskussioner inom avdelningsstyrelsen om klubbarnas arbete, eftersom de ledande personerna i de olika klubbstyrelserna också ingår i avdelningsstyrelsen, men några direktiv från detta håll, utöver vad stadgan och förbundet föreskriver, utgår inte.

En verkstadsklubb omfattar samtliga medlemmar på en och samma arbetsplats. Till dess främsta uppgifter hör att tillse, att alla på arbetsplatsen anställda arbetare tillhör Svenska Metallindustriarbetareförbundet, samt att förbereda, ordna och handlägga alla arbetares krav och mellanhavanden med arbetsgivaren. Vidare är det verkstadsklubbens uppgift att vid konflikter och blockader handha ledningen av dessa i överensstämmelse med förbundsstadgan och förbundsstyrelsens beslut.¹⁹

Verkstadsklubbens styrelse, som skall leda klubbens verksamhet, kan bestå av tre till nio ledamöter och skall väljas vid årsmötet. Vid val till styrelseledamot fordras absolut majoritet, och mandattiden kan vara ett- eller tvåårig. Klubbstyrelsen skall sammanträda så ofta förhållandena kräver det, dock minst en gång i månaden. Ordinarie medlemsmöte skall hållas minst en gång varje kvartal. Besluten vid klubbmötena skall fattas med enkel majoritet och genom öppen omröstning, såvida inte någon röstberättigad mötesdeltagare begär sluten omröstning, vilken i så fall skall äga rum. Undantag från denna regel är, förutom vid styrelse- och revisorsvalen, där absolut majoritet erfordras, hemställan till förbundet om arbetsnedläggelse, då det fordras att 2/3 av berörda medlemmar röstar för sådan. Sluten omröstning är i detta fall nödvändig, liksom vid styrelse- och revisorsvalen, men i sistnämnda fallen kan omröstningen vara öppen, om mötet enhälligt beslutar detta.²⁰

En organisatorisk olikhet, som måste uppmärksammas, föreligger mellan avdelningens underorganisationer. En verkstadsklubb omfattar samtliga medlemmar på en och samma arbetsplats, medan en yrkesklubb omfattar verkstadsklubbar eller medlemsgrupper inom samma yrke eller avtalsområde på en ort. Bilarbetarnas yrkesklubb

¹⁹ Förbundsstadgan 1962. § 29.

²⁰ Förbundsstadgan 1962. § 14, § 29.

är sålunda en gemensam klubb för de organiserade bilarbetarna i Uddevalla, som lyder under samma riksavtal. Under yrkesklubben finns grupporganisationer och kontaktmän på de olika bilverkstäderna, vilka i första hand har att svara för den fackliga verksamheten på respektive arbetsplats. Yrkesklubbens främsta uppgift är att tillvarata medlemmarnas speciella yrkes- och avtalsfrågor, men i övrigt gäller i princip samma uppgifter för yrkesklubben som för verkstadsklubbarna. Överensstämmelse föreligger också beträffande antalet styrelseledamöter, mandattiden, minsta antalet klubbmöten per år etc.²¹

Då underorganisationerna således i princip påläggs samma uppgifter, oberoende av medlemstalet, är det oundvikligt att verksamheten kommer att utformas på helt skilda sätt. Några skillnader, som främst betingas av klubbarnas olika medlemsstorlek, är av intresse att närmare belysa.

Tabell II. Medlemsantalet 1961/62 samt antalet möten i klubbarna 1959—1961.

Klubb	Antalet möten			Antalet medl. 31.12. 61
	1959	1960	1961	
Uddevallavarvets verkstadsklubb	9	8	9	2.657
AB Nordverks verkstadsklubb	6	6	5	213
Bilarbetarnas yrkesklubb	4	5	5	149
Uddevalla Gjuteri & Mek. verkstads verkstadsklubb	5	5	5	67

Som framgår av tabellen är verkstadsklubben vid Uddevallavarvet den till medlemsantalet helt dominerande klubben och svarar för inte mindre än närmare 80 procent av avdelningens medlemmar årsskiftet 1961/62. Lindblad har i sin undersökning av Kommunalarbetareförbundet påvisat, att antalet möten som anordnas i avdelningarna stiger med ökande medlemsantal.²² Denna iakttagelse överensstämmer med tendensen i tabell II. Ännu större blir skillnaden mellan den stora klubbens mötesverksamhet och de övrigas, om man beaktar, att särskilda möten, utöver de ordinarie, regelbundet anordnas för skilda yrkesgrupper inom Uddevallavarvets verkstadsklubb.

²¹ Förbundsstadgan 1962. § 29, § 30.

²² Lindblad, a. a., s. 257 f.

Särskilda möten för enskilda grupper har också under den undersökta perioden vid enstaka tillfällen förekommit inom verkstadsklubben vid AB Nordverk, men däremot ej inom de två övriga klubbarna.

Beträffande de olika klubbstyrelsernas verksamhet och arbetsuppgifter föreligger också betydande skillnader, framför allt mellan den stora klubben och de övriga. Medan sålunda klubbstyrelsen vid Uddevallavarvet sammanträder och överlägger på middagsrasten varje dag, kan det förflyta flera veckor mellan det att hela styrelsen samlas i de övriga klubbarna. De överläggningar, som klubbstyrelsen vid Uddevallavarvet håller varje dag, redovisas i regel dock ej som särskilda styrelsemöten. Först efter det att styrelsen behandlat en rad frågor under en viss tid, förs dessa samman i ett styrelseprotokoll. På liknande sätt förfar man i de övriga klubbarna, men de informella styrelsesammanträdena i dessa är inte på långt när så vanligt förekommande som i den stora klubben.

Antalet protokollförda styrelsemöten som mått för en jämförelse mellan de olika klubbstyrelsernas aktivitet duger ej, då informella sammanträden förekommer och växlar i antal i samtliga klubbar. En någorlunda riktig uppfattning om vad den fackliga verksamheten kräver i de olika klubbarna kan man däremot få genom att jämföra de olika klubbordförandenas arbetstid per vecka i fackliga ärenden.

Ordförandeposten i klubbarna är det avgjort betydelsefullaste och mest arbetskrävande uppdraget. Utom att leda klubb- och styrelsemötena har ordföranden främst att tolka och övervaka de centrala avtalen och träffade lokala överenskommelser, lämna information rörande förhandlingar, förklara förbundsledningens åtgärder etc. Vidare är det i första hand till klubbordföranden medlemmarna på respektive arbetsplats vänder sig, då de vill ha råd och hjälp, inte minst då de råkat i dispyt med arbetsledningen om t. ex. ackordsberäkning, semesterersättning, arbetstider och andra frågor.

I princip skall klubbordförandena sköta sina arbetsuppgifter på sin fritid, men detta är ej möjligt vid Uddevallavarvet, då de fackliga arbetsuppgifterna vid detta företag är synnerligen omfattande. Här är ordförandeposten en heltidssysselsättning, och för sitt enbart fackliga arbete får ordföranden ersättning av företaget. I de övriga klubbarna får ordföranden i huvudsak sköta sina fackliga arbetsuppgifter på fritid, utan någon ersättning från företaget. Ordföranden i verkstadsklubben vid Uddevalla Gjuteri & Mek. verkstad får enligt uppgift anslå fem timmar i veckan för sina fackliga uppdrag. Orsakerna till denna relativt låga siffra är dels att antalet medlem-

mar på arbetsplatsen är lågt, dels att arbetsgivaren har en positiv inställning till motparten, vilket underlättar det fackliga arbetet. Ordföranden i verkstadsklubben vid AB Nordverk har för sin del uppgivit, att de fackliga uppgifterna kräver i genomsnitt 15 timmar i veckan. Orsaken till att en större arbetsinsats för ordföranden är nödvändig vid detta företag är dels att medlemsantalet är högre, dels att mer ogynnsamma förutsättningar för det fackliga arbetet föreligger. Ordföranden i Bilarbetarnas yrkesklubb behöver endast anslå ett par timmar i veckan för sina uppgifter som klubbens ordförande, men hans arbetsinsats kan ej direkt jämföras med verkstadsklubbsordförandenas, då yrkesklubbens underorganisationer avlastar ordföranden en rad arbetsuppgifter.

Överhuvudtaget kommer varvsklubbens verksamhet att i de flesta avseenden få helt andra proportioner än de övriga klubbarnas, beroende på klubbens storlek. Som exempel kan anföras studie- och arbetarskyddsverksamheten och den omfattande grupporganisationen. Vidare finns en särskild styrelse inom klubben, som behandlar frågor rörande ersättning vid olycksfall på arbetsplatsen. En särskild personaltidning utges också vid Uddevallavarvet, och varje år anordnar klubben semesterresor för sina medlemmar.

B. Medlemsaktivitet och beslutsformer. Föregående avsnitt har gett exempel på skillnader i de olika klubbarnas verksamhet, vilka främst grundar sig på olikheter i medlemsantalet. Detta avsnitt avser att därutöver ge exempel på olikheter, som i huvudsak grundar sig på skillnader i fackligt intresse och förekomsten av facklig och politisk tävlan i de olika klubbarna.

Tabell III. Mötes- och valdeltagande i klubbarna 1959—1961.²³

Klubb	Bäst besökta mötet	Ett genomsnittsmöte	Sämst besökta mötet	Procent av antalet medlemmar vid ett genomsnittsmöte
Uddevallavarvets verkstadsklubb	175	100	75	3,7
AB Nordverks verkstadsklubb	30	25	15	11,7
Bilarbetarnas yrkesklubb	25	20	10	13,5
Uddevalla Gjuteri & Mek. verkstads verkstadsklubb	20	18	10	26,9

²³ Mötes- och valdeltagandet bör sammanfalla, då samtliga val ägt rum på klubbmötena.

Såsom Westerståhl och Lindblad påvisat, minskar den procentuella andelen deltagare i fackliga möten och val med stigande klubbstorlek.²⁴ Denna iakttagelse bekräftas vid ett studium av mötesnärvaron inom avdelning 170:s underorganisationer. I den stora klubben med dess väl utvecklade mötesverksamhet besöker endast en mindre del av medlemmarna de enskilda mötena, medan den minsta klubben uppvisar ett 25-procentigt mötesdeltagande vid ett genomsnittsmöte. Att inte större skillnad i absoluta mötesnärvaron föreligger mellan AB Nordverks verkstadsklubbs möten och de till medlemsantalet mindre klubbarnas, beror säkerligen till en del på att cirka 1/3 av medlemmarna i verkstadsklubben vid AB Nordverk utgörs av kvinnor, vilkas fackliga aktivitet i regel är betydligt lägre än männens.²⁵

Som tidigare nämnts, är det en allmän iakttagelse, att frågornas vikt är bestämmande för mötesdeltagandet. Detta gäller också för avdelningens underorganisationer. Samtliga nämnda personer som tillfrågats har den bestämda meningen, att det kommer mer folk till de möten där särskilt viktiga frågor behandlas. Till viktiga och intressanta frågor i underorganisationerna, som drar mycket folk till mötena, hör redogörelse för och genomgång av träffade avtal, semester- och arbetstidsfrågor samt övriga ärenden, som berör förhållandena på arbetsplatsen. Även årsmötena, där de viktigaste valen till förtroendeposterna förrättas, hör i regel till de bättre besökta mötena i respektive klubb, dock ej de bäst besökta.

Klubbmötena utgör ett forum för debatt, och för de flesta medlemmarna innebär dessa möten den viktigaste möjligheten de har att ge sin mening tillkänna. Debatterna på klubbmötena kan vidare bli en fortlöpande övervakning av styrelsens verksamhet, om medlemmarna låter den ta formen av kritik och opposition gentemot ledningen. I dessa avseenden föreligger betydande skillnader i avdelningens underorganisationer.

Uddevallavarvets verkstadsklubbs möten kännetecknas av debatter och diskussioner i form av verkliga meningsutbyten vid varje möte och med åtföljande omröstningar. Kritik och opposition gentemot ledningen förekommer. Någon svårighet att rekrytera olika fackliga uppdrag i klubben finns ej, och vid styrelsevalen är alltid fler kandidater nominerade än som skall väljas.

Vid mötena i AB Nordverks verkstadsklubb och Bilarbetarnas yr-

²⁴ Lindblad, a. a., s. 258 f. Westerståhl, a. a., s. 96.

²⁵ Lindblad, a. a., s. 287 f., s. 402 f.

kesklubb förekommer varken debatter eller omröstningar. Alla beslut fattas med acklamation, och någon kritik och opposition gentemot klubbarnas styrelser förekommer aldrig. Stora svårigheter föreligger att få förtroendeposterna besatta, och antalet kandidater som nomineras vid styrelsevalen är aldrig större än som skall väljas.

Klubbmötena vid Uddevalla Gjuteri & Mek. verkstad utmärks däremot av livliga debatter och diskussioner, dock aldrig i form av kritik och opposition gentemot ledningen. Alla beslut sker med acklamation, men några svårigheter att besätta styrelse och andra förtroendeposter föreligger ej.

Dessa skillnader mellan klubbarna beror i huvudsak på olikheter i medlemsantal, skillnad i fackligt intresse samt förekomsten eller frånvaron av tävlan och opposition i klubbarna.

De förhållanden, som utmärker Uddevallavarvets verkstadsklubs möten, betingas av förekomsten av tävlan mellan olika yrkeskategorier samt mellan olika åsiktsgrupper om inflytande i klubbens verksamhet. Den intressetävlan och opposition som förekommer är dels av facklig karaktär, dels av politisk. Den politiska tävlan och opposition, som förekommer, är i praktiken kommunistisk. De medlemmar som har borgerliga sympatier framträder aldrig i debatterna eller på annat sätt. Denna tävlan och opposition får dock ej över-skattas. Kommunisterna för visserligen fram egna kandidater vid styrelsevalen, men någon verklig strid i form av kraftig propaganda för de egna kandidaterna förekommer ej, vare sig före eller på valmötet. Någon kandidat till den betydelsefulla ordförandeposten har inte framförts från kommunistiskt håll under den undersökta perioden, och ej heller någon gång tidigare. Ej heller förekommer det, utom i undantagsfall, att politiskt färgade motförslag till styrelsens förslag framställs. Överhuvudtaget leder ej den politiska tävlan och oppositionen till att den fackliga verksamheten i klubben får träda tillbaka för politiska tvistefrågor, utan samband med fackliga problem. Den opposition, som förekommer från kommunistiskt håll, kan således ej anses som renodlat politisk, utan riktigare är att beteckna den som facklig opposition med politisk färg.

En annan form av opposition och tävlan om inflytande i varvs-klubben är den, som klubbens underavdelningar ådagalägger. Denna opposition och inbördes tävlan mellan de olika grupporganisationerna är enbart fackligt betingad, men den är utan tvivel mer betydelsefull och effektiv som en fortlöpande övervakning av styrelsens verksamhet än den politiskt färgade oppositionen.

Verkstadsklubben har för närvarande 23 grupporganisationer. Dessa består av skilda yrkeskategorier vid Uddevallavarvet, som är medlemmar i verkstadsklubben, och det är dessa grupporganisationers styrelser (tre personer), som har den direkta dagliga fackliga kontakten med medlemmarna.²⁶ De olika grupporganisationerna (maskin-, svets-, plåt-, rörgrupperna etc.) tävlar inbördes om inflytande i klubbens verksamhet. I första hand konkurrerar de om styrelsemandaten och övriga förtroendeposter, men vidare bevakar de noga på klubbens möten, att ingen grupp får någon speciell favorit före någon annan, t. ex. i fråga om arbetsförhållanden och övriga arbetsvillkor. Styrelsens åtgärder bevakas alltså noggrant, och om någon medlemsgrupp anser, att styrelsens förslag i någon fråga missgynnar den egna gruppen, kan debatten över denna fråga utmynna i direkt kritik gentemot styrelsen. Någon vanligt förekommande företeelse är detta dock ej, då styrelsen bemödar sig om att tillgodose samtliga grupperns önskemål.

Med en mera kritisk inställning till ledningen följer naturligtvis också en större benägenhet att avvisa dess förslag, men något fall då klubbstyrelsens förslag ej godtagits av klubbmötet har under den undersökta perioden ej förekommit i varvsklubben och ej heller i de andra klubbarna.

Avsaknaden av facklig och politisk tävlan och opposition är den väsentligaste orsaken till förut nämnda förhållanden, som kännetecknar mötesverksamheten i verkstadsklubben vid AB Nordverk och Bilarbetarnas yrkesklubb. Därtill kommer, att kvinnorna, som utgör cirka 1/3 av medlemmarna vid AB Nordverk, och som har ytterst litet intresse för fackliga frågor, bidrager till den låga mötesnärvaron och försvagar rekryteringsbasen till förtroendeposterna. I Bilarbetarnas yrkesklubb får medlemmarna sitt fackliga intresse i första hand tillgodosett i verkstadsgrupperna, vilket minskar intresset för klubbens möten och bidrager till svårigheterna att besätta de fackliga uppdragen i denna.

Såsom ovan nämnts skiljer sig de fackliga förhållandena i den lilla verkstadsklubben vid Uddevalla Gjuteri & Mek. verkstad från de övriga klubbarnas, genom att stark facklig aktivitet föreligger, jämsides med frånvaro av fackliga och politiska intressemotsättningar. Vid denna förhållandevis lilla arbetsplats, där alla arbetare är organiserade, och där personlig bekantskap råder mellan samtliga

²⁶ Förbundsstadgan 1962. § 31.

medlemmar, kommer den lilla klubben att bilda en kamratkrets, som sammanfaller med arbetsplatsens. Detta stimulerar den fackliga aktiviteten. Dessutom bidrager utan tvivel det förhållandet, att de flesta av klubbens medlemmar utgörs av äldre personer, som i många år varit fackligt organiserade, till att höja intresset för den fackliga verksamheten vid denna arbetsplats.²⁷

Dessa förhållanden påverkar klubbmötets funktion som ett forum för debatt och diskussion. Mötesdeltagarna har i regel stor erfarenhet av facklig verksamhet och är väl insatta i de frågor, som behandlas på mötena. Någon känsla av att stå utanför den fackliga gemenskapen eller rädsla för att »göra bort sig» genom att blanda sig i diskussionen behöver den enskilde mötesdeltagaren ej känna. Härav följer helt naturligt, att klubbmötena får karaktären av diskussions- och debattsammankomster. Man undviker dock att låta debatterna utmytna i direkt kritik och opposition gentemot ledningen, då detta skulle uppfattas som personlig ovilja mot arbetskamrater och dessutom framstå som ett hot mot det goda förhållandet på arbetsplatsen. Debatterna vid mötena uppfattas ej heller av ledningen som någon egentlig opposition, då intressetävlan av något slag ej förekommer inom klubben. Debatterna tjänar främst till att förstärka enigheten. Därmed behöver ej heller omröstningar tillgripas.

Att det ej är några svårigheter att besätta de fackliga uppdragen i klubben förklaras likaledes av nämnda förhållanden. Orsaken är ej att de fackliga arbetsuppgifterna ej är så betungande i denna klubb, utan främst den, att det betraktas som hedersuppdrag och som en personlig förtroendeförklaring från arbetskamraternas sida att bli vald till styrelseledamot, revisor, skyddsombud eller uppborädsman. Att flera klubbmedlemmar tävlar inbördes om förtroendeposterna förekommer dock ej, då detta skulle uppfattas som en högst personlig tävling mellan arbetskamrater och framstå som en värdering av deras personliga egenskaper.

Med avseende på den fackliga aktiviteten i betydelsen av mötes- och valdeltagande, debattfrekvens, förekomst av omröstningar, tillgång till kandidater för förtroendeuppdragen, föreligger både likheter och olikheter mellan avdelningens underorganisationer. Vad beträffar mötes- och valdeltagandet gäller, att detta sjunker pro-

²⁷ Jfr Lindblad, a. a., s. 291, s. 404 f.

centuellt med stigande klubbstorlek. Sambandet mellan klubbstorlek och de övriga faktorerna, som här innefattas i begreppet facklig aktivitet, är däremot inte lika entydigt.

I varvsklubben föreligger facklig och politisk färgad konkurrens om inflytande, som leder till att det finns gott om kandidater till förtroendeposterna. Denna intressetävlan medför vidare, dels att debatterna på klubbens möten blir livliga, dels att omröstningar får tillgripas, då debatterna ej förmår överbygga intresseemotståndningarna. I den minsta klubben är det tvärtom dess karaktär av en homogen kamratkrets som skapar en personlig facklig aktivitet. Då emellertid ej någon politisk eller facklig tävlan föreligger, tjänar debatterna främst till att förstärka enigheten, och besluten kan fattas med acklamation.

I Bilarbetarnas yrkesklubb och verkstadsklubben vid AB Nordverk föreligger ej intressetävlan av något slag. Dessa två klubbar har ej heller, som den minsta, karaktären av homogena kamratkretsar. Frånvaron av dessa båda faktorer gör, att den fackliga aktiviteten i betydelse av debattfrekvens, förekomst av omröstningar, kandidat-tillgång, blir låg.

IV. *Avdelningen — Underorganisationerna. En jämförelse.* Av föregående avsnitt har framgått, att det fackliga mötesintresset är större i klubbarna än i avdelningen.

Främsta orsaken till detta är utan tvivel, att medlemmarna har större intresse för de fackliga frågor, som direkt berör förhållandena på respektive arbetsplats, än för de fackliga frågor, som behandlas på avdelningsplanet, och som ej direkt berör den enskilde medlemmens arbets- och anställningsförhållanden, utan framstår som mer avlägsna och opersonliga. Vad som är viktiga och intressanta frågor på klubbarnas möten och på avdelningens, är två skilda saker. Ur den enskilde medlemmens synpunkt är det många gånger mer angeläget att besöka ett klubbmöte för att därigenom påverka ett beslut, som t. ex. rör arbetshygien, arbetsskyddsutrustning, kafferaster etc., än det är att besöka ett avdelningsmöte för att t. ex. välja avdelningens styrelse, ombud till LO- och förbunds-kongresserna, avtalsrådet etc. Skillnaden i frågornas karaktär, kan vidare anses vara orsaken till att det finns en klar tendens att frågornas vikt bestämmer mötesdeltagandet i underorganisationerna, men ej i avdelningen.

De stora skillnader som föreligger mellan avdelningens och varvsklubbens mötesförhållanden kan ej förklaras av olikheter i medlems-

antal, då varvsklubben har 80 procent av avdelningens medlemmar. Förklaringen är i stället närmast den, att i avdelningen förekommer varken grupp- eller politisk åsiktstävlan.

Det är förekomsten av de inbördes tävlande grupporganisationerna i Uddevallavarvets verkstadsklubb, som gör att kommunisterna här har större möjlighet att uppnå inflytande, än i avdelningen, där någon dylik grupptävlan ej är för handen. Visserligen är den tävlan, som förekommer mellan grupperna i varvsklubben enbart av facklig karaktär, men den politiskt färgade oppositionen har härigenom ett underlag och drar nytta av den fackliga grupptävlan. Vid styrelsevalen förekommer sålunda, att de kommunistiska kandidaterna kan erhålla stöd av politiska motståndare från den egna gruppen, då grupptänkandet i vissa fall bestämmer den enskilde gruppmedlemmens ställningstagande. Exempel härför finns från den undersökta perioden, då en kommunistisk representant, trots det svaga politiska underlaget vid Uddevallavarvet, blivit invald i styrelsen.

Avdelningens underorganisationer tävlar däremot ej inbördes om inflytande i avdelningens verksamhet, och därmed finns ej heller något underlag för en politiskt färgad opposition, som i varvsklubben. Anledningen till att någon grupptävlan från klubbarnas sida i avdelningen ej föreligger är till viss del, att de frågor, som behandlas och avgörs på avdelningsplanet, till allra största delen ej har karaktären av konfliktfrågor klubbarna emellan, då frågorna i regel ej griper in i de olika klubbarnas egna intresseområden. Främsta orsaken är dock den mycket noggranna planeringen vid fördelningen av förtroendeposterna i avdelningen klubbarna emellan. Man bemödar sig om att vid varje val tillgodose samtliga klubbars önskemål, liksom i övrigt tillgodose deras krav på skälig fördelning av inflytande i avdelningens verksamhet. Hur denna planering tillgår redovisas i nästa avsnitt. Resultatet av dessa fördelningssträvanden kan däremot vara av intresse att närmare gå in på i detta sammanhang.

Frågan är, huruvida den till medlemsantalet helt dominerande klubben också dominerar avdelningens verksamhet. Detta är emellertid inte alls fallet, vilket framgår redan vid ett studium av avdelningsstyrelsens sammansättning.

Härav framgår, dels att samtliga klubbar är representerade i avdelningsstyrelsen, dels att varvsklubben ej haft någon majoritet i denna under perioden 1959—1961. Att samtliga klubbar finns med i styrelsen får dock anses som ganska naturligt, men att varvsklubben

endast fr. o. m. 1961 innehaft den betydelsefulla ordförandeposten är däremot inte alls självklart. Detta beror ej på att varvsklubben saknat lämplig kandidat till posten i fråga, utan främst på den medvetna vilja från varvsklubbens sida som föreligger att ej göra anspråk på större inflytande i avdelningen, än att de övriga klubbarnas intressen också tillgodoses. I annat fall skulle strid och tävlan kunna uppstå mellan avdelningens underorganisationer vid val inom avdelningen och även i andra frågor.

Detta respekterande av övriga klubbars krav och önskemål framkommer vidare vid en granskning av avdelningens ombudsrepresentation i olika organ, som t. ex. i Uddevalla Fackliga Centralorganisation, Folkets Husföreningen, ABF, FN-föreningen. Här föreligger ej någon överrepresentation från varvsklubbens sida, utan denna har aldrig mer än hälften av totala antalet ombudsplatser. Ett annat uttryck för varvsklubbens medvetna vilja att ej undantränga de mindre klubbarnas önskemål i angelägna frågor är avdelningens representationssammansättning vid LO- och förbundskongresserna, samt vid de centrala avtalsförhandlingarna. Till LO-kongressen 1961 hade avdelningen en plats, som helt naturligt tillsattes av varvsklubben, men vid förbundskongressen 1961, vid vilken avdelningen hade tre platser, besatte varvsklubben endast en. Av de fem platser, som totalt under den undersökta perioden 1959—1961 stått till avdelningens förfogande vid de centrala avtalsförhandlingarna för verkstadsindustrin, har varvsklubben nöjt sig med tre.²⁸

Av det ovan nämnda torde ha framgått vad som även bekräftats vid samtal med klubbordförandena, nämligen att den till medlemsstorlek helt dominerande klubben ej dominerar avdelningens verksamhet, utan snarare att de övriga klubbarna gott och väl får sina intressen tillgodosedda. Målet som man medvetet söker uppnå är att få en väl avvägd balans mellan de olika klubbarnas inflytande i avdelningen, för att därmed undvika strid och tävlan mellan underorganisationerna.

V. *Den fackligt-politiska verksamheten.* Den möjlighet, som föreligger för förbundets avdelningar, att själva bestämma om de vill stödja den politiska åskådning, som är förhärskande inom den svenska fackföreningsrörelsen, har utnyttjats av avdelning 170 genom dess kollektivanslutning till den socialdemokratiska arbetare-

²⁸ Avd. 170:s ombudsregister (otryckt källa) har här utnyttjats.

kommunen i Uddevalla.²⁹ Möjligheter föreligger för medlemmarna till reservation mot kollektivanslutningen, men denna rätt utnyttjas endast av ett fåtal.

Avdelningens fackliga-politiska verksamhet har formen av att avdelningen ger ekonomiskt stöd åt Uddevalla arbetarekommun genom medlemsavgifter och valanslag. Därtill kommer den verksamhet, som bedrivs av den socialdemokratiska fackklubben inom avdelning 170.

Metalls socialdemokratiska förening, som är det officiella namnet, bildades på hösten 1957. Fackklubben startades på initiativ av Uddevalla arbetarekommun och samarbetar intimt med denna i politiska frågor, men är en från den fackliga organisationen fristående partiorganisation för avdelning 170:s medlemmar. Kollektivanslutningen till den socialdemokratiska arbetarekommunen innebär således ej, att samtliga av avdelningens medlemmar därmed också automatiskt blir medlemmar i fackklubben inom avdelningen. För att bli med i denna fordras, att avdelningens enskilda medlemmar begär inträde och betalar en särskild medlemsavgift.

I spetsen för fackklubben står dess styrelse, bestående av fem ordinarie ledamöter och tre suppleanter, med tvåårig mandattid. Antalet styrelse- och föreningsmöten har i genomsnitt under perioden 1958—1961 varit fyra per år. Antalet medlemmar utgjordes årsskiftena 1960/1961 och 1961/1962 av 77, respektive 90. Till fackklubbens uppgifter hör naturligtvis att arbeta för de socialdemokratiska idéernas spridning i form av t. ex. valarbete och valagitation. Föreningens enbart politiska verksamhet saknar dock intresse i detta sammanhang och kommer ej att behandlas, men dess centrala uppgift, nämligen att förbereda fackliga val, är av stor betydelse att mera ingående belysa.

Som ovan nämnts förekommer en mycket noggrann planering av val inom avdelningen, för att därmed tillgodose samtliga underorganisationers krav och önskemål om inflytande i den. Denna förberedelse inför valen i avdelningen äger rum på den socialdemokratiska fackklubbens möten, och det är i praktiken vid dessa, som de viktigaste valen i avdelning 170 avgörs. För att förstå detta är det av vikt att först klargöra, vilka personer som utgör fackklubbens medlemmar.

Av föreningens 90 medlemmar innehar det stora flertalet fackliga förtroendeuppdrag inom avdelningen och dess underorganisationer.

²⁹ Förbundsstadgan 1962. § 2.

62 av medlemmarna innehar en eller flera fackliga förtroendeposter, om man till denna kategori räknar styrelseledamöter, styrelsesuppleanter, revisorer och studieorganisatörer i avdelningen och klubbarna samt uppbördsmän och skyddsombud i klubbarna. Av totalt 216 förtroendeuppdrag av detta slag, innehar dessa 62 personer sammanlagt 138.³⁰ De medlemmar som till mycket stor del bär upp avdelningens och klubbarnas verksamhet, återfinnes således till allra största delen också bland fackklubbens medlemmar. För denna inre krets av fackligt aktiva, har uppenbarligen fackklubben en mycket stor betydelse, på grund av att dess möten erbjuder goda möjligheter att på ett tidigare stadium än på avdelningsmötet undanröja meningskiljaktigheter mellan de fackliga ledarna i klubbarna.

På fackklubbens möten diskuteras och debatteras mycket livligt vilka kandidater från de olika klubbarna som skall föreslås vid avdelningens nomineringsmöten och stödjas vid valen. I praktiken äger alltså en förnominering rum vid dessa möten, vilken syftar till att skapa enighet klubbarna emellan om vilka kandidater som skall föras fram, främst då vid styrelse- och kongressvalen samt vid valen till de centrala avtalsförhandlingarna. Visserligen utmynnar debatterna vanligtvis i omröstningar, men någon större svårighet att uppnå enighet vid denna förnominering föreligger ej, främst därför att medlemmarna av varvklubben respekterar övrigas krav och önskemål vid fördelningen av förtroendeuppdragen.³¹ Både den politiska och fackliga enigheten dämpar intressetävlan, vilket visar sig i att fler kandidater än som skall väljas, ej förs fram från fackklubbens sida vid avdelningens nomineringsmöten. Något fall då enighet ej uppnåtts på föreningens möten, så att någon klubb nominerat egna kandidater, har inte förekommit under perioden 1958—1961. Under denna period har ej heller några kommunistiska kandidater förts fram vid val inom avdelningen, utan samtliga nominerade kandidater, och ej fler än som skall väljas, har föreslagits av representanter från den socialdemokratiska föreningen. Därmed har också i praktiken valen i avdelningen varit avgjorda i och med fackklubbens förnominering.

Förutom att fullständig politisk åsiktsöverensstämmelse föreligger bland de fackliga ledarna i avdelningen och klubbarna, så är, som

³⁰ Fackklubbens medlemsregister (otryckt källa) har genomgåts. Medlemmar med ovan nämnda förtroendeuppdrag har registrerats med benäget bistånd av tidigare nämnda personer.

³¹ Fackklubbens mötesprotokoll (otryckt källa) innehåller uppgifter om diskussioner och omröstningar.

nedan kommer att visas, nästan alla de medlemmar, som regelbundet besöker avdelningens möten, också med i fackklubben. Då dylika förhållanden är för handen, kan denna politiska förnominering tyckas onödig, men av politiska och framför allt av praktiskt fackliga skäl anses denna förberedelse inför de viktigaste valen i avdelningen som betydelsefull.

Det politiska skälet grundar sig ej på farhågor, att kommunisterna av egen styrka skulle kunna ha framgång vid valen inom avdelningen. Men om de olika klubbarna inbördes skulle tävla öppet om uppdragen vid avdelningens möten, skulle en kommunistisk opposition härmed kunna få ett underlag och dra nytta av den enbart fackliga grupptävlan vid mötena, liksom förhållandet är i varvsklubben. Den enbart politiska bakgrunden till fackklubbens förnomineringar får dock ej övervärderas, då det kommunistiska underlaget bland avdelningens samtliga medlemmar är mycket svagt, och opposition från detta håll inom avdelningen är obefintlig. Viktigare är, att man genom valförberedelserna kan undvika öppen debatt och meningsmotsättningar på avdelningens möten mellan olika personer och klubbar om kandidaternas personliga lämplighet och kvalifikationer. Detta skulle kunna leda till splittring bland de fackliga ledarna, som bär upp avdelningens verksamhet, och därmed skulle avdelningen även kunna förlora i facklig styrka och enighet, så att den ej på bästa sätt kunde fullgöra sina av förbundet och stadgan ålagda uppgifter. Genom de mer interna och fria diskussionerna på fackklubbens möten, om olika personers fackliga duglighet och de olika klubbarnas andel av de viktigaste förtroendeposterna i avdelningen, kan eventuella motsättningar på ett tidigare stadium och på ett smidigare sätt överbyggas än på avdelningsmötet.

På liknande sätt som fackklubben förbereder de viktigaste valen inom avdelningen, sker även vid dess möten en förnominering av kandidater till styrelseposterna i Uddevallavarvets verkstadsklubb. Däremot förberedes ej styrelsevalen i de övriga klubbarna, då dessa val ej är av samma vikt som varvsklubbens och då någon tävlan om uppdragen i dessa klubbar ej heller behöver påräknas.

Bland den socialdemokratiska föreningens medlemmar ingår, förutom flertalet av varvsklubbens styrelses ledamöter, även många av de fackliga ledarna i klubbens grupporganisationer. Syftet med förnomineringen är att skapa enighet om vilka personer som skall

nomineras, och vilka grupper som bör företrädas. Genom att skapa denna politiska enighet mellan grupperna om vilka kandidater som skall stödjas vid styrelsevalen, kan man förhindra, att de av kommunisterna nominerade kandidaterna uppnår någon framgång vid styrelsevalen. Vidare dämpas den enbart fackliga grupptävlan, vilket likaledes med all säkerhet minskar de kommunistiska möjligheterna till valframgång. Att de politiska övervägandena helt skulle vara bestämmande för att denna valförberedelse kommer till stånd, är dock felaktigt att tro, utan en minst lika betydelsefull anledning är att genom dessa förnomineringar försöka överbygga den enbart fackligt betingade grupptävlan och grupptänkandet.

Detta är emellertid ej alla gånger så lätt, trots den politiska åsiktsöverensstämelsen. Först efter i regel intensiva debatter på fackklubbens möten kan enighet nås om vilka kandidater från de olika grupporganisationerna, som skall föreslås vid klubbens nomineringsmöte och stödjas vid styrelsevalet. Fler kandidater än som skall väljas förs ej fram från fackklubbens sida.³² Under perioden 1958—1961 har det dock vid ett par tillfällen förekommit, att fullständig enighet ej uppnåtts, trots politisk åsiktsöverensstämmelse, vilket visat sig i form av att en grupp ej beaktat förnomineringen, utan fört fram och stött egna styrelsekandidater, utöver den politiska klubbens. I dessa fall har alltså den politiska enigheten ej förmått överbrygga grupp-tänkandet. Dels på grund härav, dels även emedan kommunisterna för fram egna kandidater är varvsklubbens styrelseval i praktiken ej avgjorda i och med den politiska förnomineringen. De kandidater, som fackklubben enat sig om att nominera och stödja vid styrelsevalen i varvsklubben, har dock under perioden 1958—1961 nästan undantagslöst blivit valda.

Att det är inom den socialdemokratiska föreningen som man återfinner den övervägande delen av de fackliga förtroendemännen i avdelningen och dess underorganisationer, innebär ej att samtliga dessa personer också aktivt deltagit i föreningens arbete. Fackklubbens mötesverksamhet är huvudsakligen inriktad på fackliga och politiska nomineringar, och då inte detta förekommer, brukar politiska föredrag hållas i något aktuellt ämne, som sedan diskuteras på mötet. Till dessa sammanträden brukar omkring 25 av fackklubbens medlemmar möta upp. De fackliga nomineringsmötena väcker större intresse, och då kan mötesdeltagandet uppgå till närmare 40 personer.

³² Fackklubbens mötesprotokoll.

De möten, där förnominering till varvsklubbens styrelse äger rum, och dit enbart de av fackklubbens medlemmar, som är anställda vid Uddevallavarvet inbjuds, är bättre besökta än de möten där avdelningens val förbereds.

VI. *Facklig demokrati.* Mötesnärvaron inom avdelning 170 är, som tidigare redovisats, synnerligen låg, även vid de möten där för den enskilde medlemmen betydelsefulla frågor kan anses förekomma. Antalet medlemmar, som besöker avdelningens möten och därmed tillvaratar sina möjligheter att påverka de lokala besluten, uppgår i genomsnitt till ett femtiotal. Själva den aktiva kärnan inom avdelningen, den krets som i praktiken kommer att utforma dess verksamhet, kan dock begränsas ytterligare. Avdelningens ordförande, vice ordförande och expeditör har tillfrågats, hur många personer de kan namnge, som besöker varje möte i avdelningen. Genom att sammanställa och jämföra dessa medlemsnamn har framkommit, att cirka 25 av medlemmarna besöker varje avdelningsmöte.³³ Utan överdrift kan sägas, att dessa bildar det fackliga elitskiktet i avdelningen. Över hälften utgörs av avdelningens styrelseledamöter och revisorer, och samtliga innehar, med några få undantag, fler än ett av de främsta fackliga förtroendeuppdragen i avdelningen och klubbarna. Vidare är nästan samtliga dessa 25 personer medlemmar i den socialdemokratiska föreningen och besöker också regelbundet dess möten.

Om vi sålunda kunnat konstatera en långtgående faktisk maktkoncentration inom avdelning 170, så bör uppmärksamheten också riktas mot vissa andra drag i organisationens arbetssätt. Främst bör då betonas att den formella strukturen är demokratisk. Det har inte förekommit, att den fackliga ledningen vid något tillfälle hindrat någon medlem eller medlemsgrupp att utöva stadgeenliga rättigheter, t. ex. rätten att delta i val och omröstningar, nominera kandidater, tävla om förtroendeuppdragen, framföra kritik.

Vidare bör det observeras att maktkoncentration, i den form som här påvisats, ej utesluter eller behöver utesluta, att den fackliga ledningen har medlemmarnas förtroende för det sätt på vilket den leder avdelningens verksamhet. Med hänsyn till det låga mötes- och valdeltagandet skulle det i och för sig inte vara organisatoriskt svår genomförbart att samla en oppositionell grupp av minst samma nu-

³³ Dessa tre förtroendemän har var för sig gjort upp en personlista på de medlemmar som de känner till besöker varje avdelningsmöte. De personer som överensstämmer på minst två av de tre listorna ingår i ovan nämnda beräkning.

merära styrka som den som nu leder avdelningens arbete. När ändå ingen sådan opposition uppträder, torde förklaringen vara, att ledningen vid behov är i stånd att behärska situationen genom att mobilisera stöd från medlemmar, som normalt inte deltar i möten och val. Någon så djupgående konflikt inom avdelningen, att ledningens förmåga att vinna anslutning från en majoritet av medlemmarna verkligen satts på prov, har inte uppkommit under den här behandlade perioden. Däremot vittnar erfarenheterna från varvskrisen 1958 — då det dock inte rådde meningsmotsättningar beträffande den fackliga organisationens hållning — om att medlemsaktiviteten ökar markant under extraordinära förhållanden. På liknande sätt skulle med all säkerhet ett allvarligt menat försök att förändra den fackliga kursen utlösa ett starkt ökat mötesdeltagande.³⁴

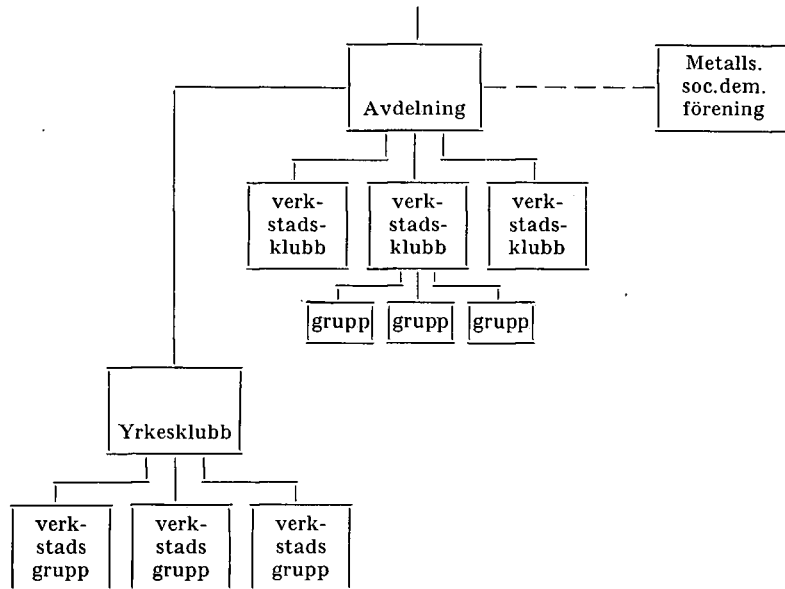
Tillsammans talar dessa omständigheter för slutsatsen att frånvaron av kritik och de regelbundna återvalen av avdelningens förtroendemän är ett uttryck för att fackföreningen ledes på ett sätt som överensstämmer med flertalet medlemmars önskemål. Det vi här benämnt maktkoncentration synes sålunda innebära, att en liten krets av aktiva och intresserade medlemmar ges möjlighet att utforma den fackliga verksamheten inom ramen för en förtroendefullmakt — visserligen icke formellt avgiven — från medlemmarnas sida. Såväl formellt som reellt finns möjligheter att avlägsna en ledargrupp, som missbrukar en sådan fullmakt.

Därmed är dock inte sagt att styrelseformerna inom Svenska Metallindustriarbetareförbundets avdelning 170 — vilka torde ha motsvarigheter inom stora delar av svenskt organisationsväsen — utgör en slutgiltig eller helt tillfredsställande lösning på organisationsdemokratiens problem.³⁵

³⁴ Jfr Lindblad, a. a., s. 292. Westerståhl, a. a., s. 96.

³⁵ För en diskussion om den fackliga demokratiens innebörd och problem se t. ex. Goldstein, Joseph: »The Government of British Trade Unions. A Study of Apathy and the Democratic Process in the Transport and General Workers Union, London 1953. Lindblad, a. a., s. 387—512. Lipset, Seymour Martin: »Political Man» (New York 1960), s. 357—399. Westerståhl, a. a., s. 84—134.

Principskiss över Avd. 170:s organisation.³⁶

³⁶ Jfr Karlbohm, a. a., s. 77.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

En egenartad praxis i konstitutionsutskottet Den 17 november 1810 hade vi efter franska påtryckningar tvingats utfärda krigsförklaring mot England, och som följd därav genomfördes under våren följande år vissa förstärkningar av vårt kustförsvar, såsom på Gotland och Rügen samt i Stralsund, Marstrand och Karlskrona.¹ Kostnaderna beräknades uppgå till en summa av 978.100 rdr, och de erforderliga medlen hade anvisats i konselj den 22 februari efter föredragning av chefen för handels- och finans-expeditionen Hans Järta, som till statsrådsprotokollet fogade en ingående utredning, avseende de utvägar som här kunde stå till buds.

Närmast till hands syntes det vara att för ändamålet begagna »det större kreditivet» å 1.000.000 rdr, som jämlikt RF § 63 stod till K. M:ts förfogande vid infallande krig, sedan statsrådet in pleno hörts och rikstens ständer sammankallats. En sådan åtgärd hade ju varit odisputabelt laglig och summan fullt tillräcklig för det angivna ändamålet. Alternativt framförde emellertid Järta tanken på att tillgripa »det mindre kreditivet» å 500.000 rdr jämte en fyllnadssumma, bestående främst av överskottet på 1809 års tullmedel samt därutöver av vissa andra överskott från samma år: intäkter från ön S:t Barthélemy samt besparingar å f. d. konungens handpenningar, tillsammans utgörande 559.507 rdr. Men frågan var, om dessa medel nu kunde anses stå till K. M:ts förfogande för det uppgivna ändamålet. Efter en undersökning kom Järta till resultatet, att så egentligen inte var fallet. De kunde, menade han, användas endast till betalning av 1809 års skulder eller av 1810 års fastställda statsutgifter. »Jag skulle således icke ens sätta i fråga, att desse medel kunde på något annat sätt användas, om icke i härvarande fall Rikets ställning syntes påkalla och rättfärdiga ett finansiellt företag, som utan att uppenbarligen och på ett förolämpande sätt kränka Grundlagarnes eller Rikstens Ständers föreskrifter . . . leder till ingen annan allmän våda än den af ett prejudicat, hwars möjligen skadliga werkan i en framtid det beror af Rikstens Ständer att genom tydliga förordnanden förekomma.»

När Järta sålunda förordade det senare alternativet, skedde det av bevekelsegrunder av såväl inrikes- som utrikespolitisk art, men främst fruktade han en riksdagskallelse i rådande läge, vilken befarades kunna få de vådligaste följder. Då lyftandet av det större kreditivet skulle föranleda en ökning av sedelstocken och då allmänheten finge anledning befara, att krigsbehoven skulle tvinga till vidare förskott av banken, skulle förtroendet för dennas sedelmynt undergrävas och ständerna mötas av ett allmänt missnöje. Därtill kom, att dessa täta riksdagar hos främmande makter skulle väcka tvivelsmål om stadgan av vår nya samhällsinrättning, och att omstörta den bleve »sannolikt föremålet för stridiga bemödanden» vid den riksdag, där man skulle avgöra de vilande författningsfrågorna utan att

¹ T. Höjer, »Carl XIV Johan. Kronprinstiden» (1943), s. 79.

fullständigt kunna bedöma den ännu icke tvååriga grundlagens värde.² Järtas mening biträdades av samtliga statsrådets närvarande ledamöter, och i enlighet härmed fattades konungens beslut.

Lagligheten eller ändamålsenligheten av den vidtagna åtgärden skall här ej diskuteras men däremot den reaktion den utlöste under dechargebehandlingen i 1812 års konstitutionsutskott. Statsrådsprotokollet i fråga hade lästs på utskottets tredje fördelning. Vid sammanträde in pleno den 6 maj fäste överintendenten Edelcrantz uppmärksamheten på detsamma, och ordföranden, greve A. G. Mörner, förklarade sin enskilda önskan vara, att utskottet alltid under sina granskningar måtte finna föredraganden med lika redlighet, ordning och noggrannhet behandla de allmänna ärendena som statssekreteraren Järta.

Mörners uttalande väckte anklag, och A. G. Silverstolpe utbad sig att för sin del få i protokollet intaget sitt individuella gillande av Järtas vid detta viktiga tillfälle visade sorgfällighet att söka sammanställa riksens ständers rätt med statens fordran av försvar för ögonblicket, vari utskottets ledamöter enhälligt instämde.³

Det erkännande, som med detta givits Järta, kom emellertid vid följande sammanträde — den 9 maj — att än kraftigare understrykas. På förslag av borgmästare Ullberg beslöts nämligen då, att utskottet som sådant i sitt betänkande över verkställd protokollsgranskning skulle uttala, att det ej kunnat undgå att fästa »en särdeles uppmärksamhet vid ett af f. d. Statssekreteraren Järta den 22 Februarii 1811 gifvet betänkande och Statsrådets i anledning deraf yttrade enhälliga mening om utfinnande af medel till Rikets försvar, i en tidepunkt, då andra af Rikens Ständer föreskrifna utvägar dertill ej kunnat begagnas utan uppenbar våda för Statens lugn och anseende, hvarigenom en utmärkt sorgfällighet blifvit ådagalagd att sammanställa Rikens Ständers rätt med brydsamma omständigheters kraf». Den hänvisning, som här gjordes till statsrådets övriga ledamöter, berodde på att det under debatten påpekats, att dessa i annat fall kunde känna sig förbigångna, ehuru de anslutit sig till statssekreterarens förslag. Mot utskottets beslut reserverade sig biskop Faxé, som icke ansåg, att det stod i överensstämmelse med RF:s föreskrifter.

I KU:s yttrande hade Ullberg velat se icke bara ett uttryck för utskottets uppskattning av en aktningvärd åtgärd utan även en offentlig upprättelse »emot de ohemula smädelser, som emot denna förtjänte embetsman någon tid ibland allmänheten varit utspridda . . .». Det var reaktionen i vissa kretsar mot Järtas ingripande några månader tidigare i den Oxelbergska affären,⁴ på vilken Ullberg här syftade. Någon antydning om detta gjordes dock inte i utskottets uttalande.

Ärendet togs emellertid åter upp vid KU:s nästa sammankomst den 11 maj, och den uppfattning, som nu kom till allmänt uttryck, formulerades

² Järtas anförande ingår i ovannämnda statsrådsprot. över handels- och finansärenden d. 22/2 1811 (RA).

³ D. 9/5 förklarade sig Wijkman och Arosenius instämma i vad KU:s ordf. vid föregående sammanträde yttrat rörande Järta. Wijkman ansåg sig dessutom böra »med loford anmärka Föredragandens åtgärd i detta afseende».

⁴ Se härom »Valda skrifter» av Hans Järta, utg. av H. Forssell, I (1882). »Lefnadsteckning», s. LVI ff.

kanske bäst av Mörner, då han tillstod, att det var möjligt, »att erkänslan för en så förtjent embetsman som f. d. StatsSecreteraren Järta fört oss längre, än vid ett närmare eftersinnande det egenteligen tillhört Utskottets omdöme . . .».

De anmärkningar, som nu riktades mot det tidigare beslutet, gällde dels grundlagsenligheten, dels lämpligheten av åtgärden i fråga.

Edelcrantz framhöll, att lika angeläget som det för KU var att noggrant följa och uppfylla ordalydelsen av grundlagens föreskrift rörande utskottets befattning, lika angeläget borde det vara att ej överskrida denna föreskrift. Vad KU i anslutning till sitt granskningsarbete hade att iakttaga framgick av RO § 29, och av denna § syntes följa, att utskottet endast i det fall ägde göra en anmälan till riksens ständer, då en statsrådets ledamot befunnits avvika från uttryckligt angivna skyldigheter och föreskrifter men icke, då han handlat i enlighet med desamma. Att hos ständerna anmäla de fall, då en ämbetsman gjort mera än uppfyllt sina skyldigheter, vore således att överskrida gränserna för utskottets befogenheter. Flera av KU:s ledamöter instämde i detta yttrande.

Men det fattade beslutet ansågs även i anseende till sina följder vara betänkligt (Mörner). Det skulle medföra den orimliga konsekvensen, att utskottet för framtiden beträffande de ämbetsmän det här gällde kunde komma att utsträcka sin granskning utöver frågan om lagligheten av deras förhållanden till att även avse, i vad mån de ådagalagt en större förtjänst än att blott uppfylla sina skyldigheter (Edelcrantz). Silverstolpe, som icke fann den beslutade åtgärden inkonstitutionell, tog avstånd från densamma endast av hänsyn till dess möjliga följder i en framtid.

Med anledning av yppade betänkligheter beslöt konstitutionsutskottet att frånträda sitt den 9 maj fattade beslut och att sålunda något särskilt utlåtande icke skulle meddelas ständerna. Utskottets tankar i ämnet skulle emellertid förvaras i dess protokoll.

Innebörden av vad som skett var alltså, att ett beslut fattats från KU:s sida — ehuru detta senare kom att frånträdas — att utan samband med något ansvarsutkrävande i det aktuella fallet dock i dechargememorialet göra ett förtroendeuttalande för enskild statsrådsledamot, rörande dennes förhållande i ett konkret fall. Att även statsrådets övriga ledamöter nämndes kan icke efter ärendets utveckling förtaga intrycket, att det här helt var fråga om en sympatidemonstration för Hans Järta.

Den relaterade händelsen är icke enastående i KU:s långa praxis, men endast ett par fall av jämförbart slag äro mig bekanta.⁵

Sedan utskottet den 30 augusti 1810 avslutat läsningen av vissa statsrådsprotokoll, rörande de med Ryssland, Danmark och Frankrike ingångna frederna, anmodades ordföranden »att för Herr Hof Cantzleren frambära uttrycket af Utskottets erkänsla och förbindelse för den varma fosterlandskärlek och det sanna bedömande af fäderneslandets verkliga interesse, som finnes vara rådande egenskaper uti de yttranden Herr Hof Cantzlern till Stats-Rådets protocoll afgifvit vid öfverläggningarna om fredernas avslutande».

⁵ Någon närmare undersökning på denna punkt har jag inte verkställt, varför det naturligtvis är möjligt, att ytterligare några fall kunna påträffas.

Under den sista ståndsriksdagen hade KU granskat de ministeriella protokoll och handlingar, som rörde de mellan Sverige och vissa främmande makter förda underhandlingarna under den dansk-tyska krisen åren 1862 och 1863. Vid sammanträde den 13 februari 1866 hemställde friherre Beck-Friis, huruvida det icke kunde anses lämpligt, att utskottet, antingen vid handlingarnas återlämnande (jmf. 1810) eller i dechargebetänkandet (jmf. 1812), med några ord uttryckte sin tillfredsställelse med det sätt, varpå de ifrågavarande brydsamma underhandlingarna blivit förda.⁶ Av åtskilliga ledamöter uttalades emellertid åsikten, att utskottet icke opåkallat borde fälla ett omdöme, då det icke funnit skäl till anmärkning, samt att uteblivande av sådan anmärkning innefattade allt det gillande av en regeringshandling, vilket det tillkomme utskottet att meddela. Av anförda skäl ansåg sig KU icke kunna biträda Beck-Friis' yrkande.

Den dramatiska händelsen i konstitutionsutskottet 1812 har i korthet berörts i två minnesteckningar över Hans Järta av Louis de Geer d. ä.⁷ och H. Forssell,⁸ och aktstyckena i ärendet, såväl statsrådsprotokollet över handels- och finansärenden den 22/2 1811 som KU:s protokoll i utdrag för den 6/5, 9/5 och 11/5 1812, ha 1880 publicerats av B. Kr. Grenander.⁹ Denne, som ansåg hithörande handlingar i flera avseenden äga »sin konstitutionella märkvärdighet», åtnöjde sig emellertid med att edera desamma utan något försök till analys. Såvitt jag vet ha de icke närmare uppmärksamats i den vetenskapliga litteraturen, och samma gäller övriga här anmärkta förhållanden.¹⁰

Positiva uttalanden ha under årens lopp av olika skäl och innebörd gjorts i dechargebetänkandet, liksom dylika än oftare torde ha yrkats men avslagits. Exempelvis må nämnas, att under riksdagarna 1817/18—1828/30 betänkandena utmynnade i berömmande totalomdömen, som dock framställdes efter framförda detaljanmärkningar.¹¹ Den allmänna personanmärkningens förfäktare hävdade stundom en detaljmotivering under avvägning av ådagalagda förtjänster och fel,¹² och i synnerhet mot ståndstidens slut men även något senare framfördes särskilt från liberalt håll tanken på ett obligatoriskt systemomdöme — gillande eller ogillande — såsom underlag för en parlamentarisk debatt.¹³ Med dessa manifestationer ha emellertid här redovisade yttranden intet att skaffa, och ej heller torde de kunna uppfattas som något slag av omförmälanden, av anmälningar utan anmärkning *av traditionellt slag*, då dessa framstå antingen som »förklädda anmärkningar» eller som instrument för påverkan av praxis i önskad riktning,

⁶ K. Tynell har fäst uppmärksamheten på detta Beck-Friis' förslag. »Studier angående det svenska statsrådets politiska ansvarighet» (1918), s. 245 not 23.

⁷ Louis de Geer, »Valda skrifter», II (1892), s. 33 f.

⁸ Ovan i not 4 anf. arbete, s. LXV f.

⁹ »Tidskrift för lagstiftning, lagskipning och förvaltning», utg. av Chr. Naumann, 1880, s. 612—631.

¹⁰ KU:s beslut 1810 har dock återgivits av Grenander, a. a., s. 631 not 1. Betr. förslaget 1866 se ovan not 6.

¹¹ K. Tynell, a. a., s. 195 ff. Se även t. ex. A. Bruswitz i »Sveriges Riksdag», XV (1938), s. 338 f.

¹² K. Tynell, a. a., s. 300 f.

¹³ Ib., s. 189, 239 ff., 295, 303 ff.

varvid dock ansvarsmomentet helt eller delvis skjutes åt sidan. Då däremot anförda uttalanden alltigenom ha karaktär av personliga förtroendeförklaringar, måste de betraktas som en kategori för sig, som utslag av en sporadiskt tillämpad praxis av egenartat slag.

Vid två tillfällen, 1812 och 1866, har KU tagit upp frågan om grundlagsenligheten av förfarandet, båda gångerna med resultat, att dylikt måste anses såsom otillåtet. Otivvelaktigt förhåller det sig också så. De åtgärder utskottet äger vidtaga på grundval av protokollsgranskningen äro nämligen uttömmande angivna av RF §§ 106 och 107 och enligt dessa begränsade till åtal eller tillkännagivande för riksdagen. Genomgående är det fråga om ett ansvarutkrävande, vilket förutsätter en belastning, en brist i påtalade åtgärder av i §§ angivet slag, vilket gör, att ett tillkännagivande måste bli liktydigt med anmärkning. Att här gå ut över RF:s föreskrifter på sätt man vid angivna tillfällen gjort eller satt i fråga att göra skulle innebära, att KU därmed tillades en helt ny, från dechargebehandlingen artschild funktion.

Från senaste år kan emellertid ännu ett fall antecknas, som i mycket erinrar om de ovan nämnda men som dock är av något annat slag.

I mem. 1961 nr 15 (s. 16) gjorde konstitutionsutskottet ett principuttalande, avseende exportlicenser för krigsmateriel. Efter en redogörelse för handläggningen av dylika ärenden och i anslutning till ett meddelande av statsministern i första kammaren den 25 april 1956 sade sig utskottet vilja understryka vikten av att tillstånd icke meddelas för utförsel av viss krigsmateriel till länder, som äro invecklade i internationella konflikter eller i vilka inbördeskrig är rådande eller där det internationella eller interna läget är sådant, att fara för oroligheter föreligger. Detta KU:s yttrande innebär i konstitutionellt hänseende intet märkligt.

Följande år återkom emellertid utskottet till ämnet¹⁴ och påpekade, att det — liksom fallet varit 1961 — ägnat särskild uppmärksamhet åt såväl de av K. M:t som de av chefen för handelsdepartementet fattade besluten. »Härvid har utskottet enhälligt funnit sig sakna anledning till erinran av något slag mot vederbörande statsråd. Detta förhållande har utskottet med hänsyn till förevarande ärendens synnerliga vikt ansett sig böra bringa till riksdagens kännedom.»

Författningsutredningen har om denna KU:s åtgärd framhållit, att det därmed begagnat omförmälaninstitutet för att uttrycka sitt gillande av praxis på visst av utskottet särskilt uppmärksammat ämnesområde.¹⁵ Att så är förhållandet kan ju inte bestridas, men det sätt, på vilket KU här gått tillväga, förtjänar att uppmärksammas. K. M:ts och handelsministerns åtgärder ha ej med ett ord blivit föremål för någon direkt värdering. Sin uppskattning har utskottet helt givit tillkänna på indirekt väg i sitt skickligt formulerade uttalande. Åtgärderna i fråga ha ägnats »särskild uppmärksamhet», varvid KU »enhälligt» funnit sig sakna anledning till erinran »av något slag» mot vederbörande statsråd, vilket förhållande det »med hänsyn till förevarande ärendens synnerliga vikt» ansett sig böra bringa till riksdagens kännedom.

¹⁴ KU:s mem. 1962, nr 17, s. 2.

¹⁵ SOU 1963: 17, s. 446 f.

I formellt hänseende skiljer sig ju KU:s uttalande 1962 från precedensfallen 1810 och 1812, men därmed har också frågan om grundlagsenligheten kommit i ett annat läge. Ingen kan nämligen förmena utskottet rätten att exempelvis meddela, att det vid granskningen av statsrådsprotokollen icke funnit anledning att framställa anmärkning efter § 107. Men redan ett dylikt konstaterande kan, om det avser ett visst fall eller ett snävt begränsat område, reellt uppfattas som ett gillande, och att man på denna väg kan föra fram fristående positivt starkt kvalificerade omdömen utan att därmed träda grundlagens bokstav för nära framgår av senast anförda tillkännagivande.

KU:s yttrande 1962 har en uppenbar anknytning till dess omförmälanden, och författningsutredningen har, som vi sett, betraktat det som sådant. Utredningens ordförande, Sandler, har emellertid också inpassat det i annat sammanhang. Då han inledde dechargede-batten i första kammaren den 18 maj 1962, konstaterade han, att »konstitutionsutskottet infört en nyhet i sin granskningsverksamhet som är av betydande intresse». Han erinrade om den pågående grundlagsrevisionen och om en föreslagen omläggning av KU:s hela dechargearbete av innebörd, att kontroll och redovisning av administrativ praxis bör utgöra det normala ledet i detta. »Det är då allt som talar för att just den typ av granskning, som vi för första gången ser exempel på i årets dechargebetänkande, blir den normala beståndsdel i konstitutionsutskottets granskningsverksamhet, d. v. s. att man väljer ut vissa avsnitt av regeringsarbetet för en systematisk genomgång och bedömning, vilken bedömning underställes riksdagen . . .». KU:s åtgärd pekade framåt. Det hade på ett vällovligt sätt gått händelserna i förväg, och talaren uttryckte sin odelade tillfredsställelse med detta utskottets initiativ.¹⁶

Man är berättigad förutsätta, att aktionen i KU 1812 företogs i vetskap om utskottets uttalande 1810. Däremot finnes intet, som antyder, att Beck-Friis 1866 skulle ha känt till vad som tidigare passerat, och om detta torde också KU 1962 ha varit helt obekant. Typologiskt sett rör det sig emellertid i samtliga fall om fristående personliga förtroendeförklaringar för vederbörande statsråd, vilket drag vid senast omtalade tillfälle dock är mindre prononcerat, medan sakförhållandet — av K. M:t (statsrådet) tillämpad praxis — då i stället träder i förgrunden. *Henrik A. Olsson*

Biskop Carl Gustaf Nordin och församlingsorganisationen samt de ekonomiska förhållandena under biskopstiden i Härnösands stift 1805—1812.

Kyrkoråd. I prästerskaps privilegier av den 16 oktober 1723 nämndes kyrkoråd. Sådana

funnos dock på Nordins tid mest i städerna.¹ Först 1817 kom den kungl. förordningen om kyrkorådets infogande i den kyrkliga organisationen, då

¹⁶ FK 1962, nr 21, s. 6 f. Jmf. SOU 1963: 17, s. 454 f.

¹ Jfr K. G. Hjelmérus: »Carl Gustaf Nordin och de kyrkliga organisationsproblemen i Härnösands stift». Forum Theologicum 1959.

V. protokoll = visitationsprotokoll.

H.D.P. = Härnösands konsistorie /domkapitels/ protokoll.

Prmprot = Prästmötesprotokoll.

kyrkoråd och sockenstämma åtskildes. Biskop Gezelius inrättade 1763 i Åbo stift s.k. kyrkorådskollegier, bestående av prästerskapet och kyrkovärdarna, och närheten till Finland utgör väl förklaringen till att denna institution raskt fick fast mark i vårt stift.

Vid sina visitationer i landsortsförsamlingarna uppmanade också Nordin till att antingen vid själva visitationen utse kyrkoråd med ett bestämt antal ledamöter (Grundsunda 6, Nordingrå 12, Karl Gustav 9) eller också vidtaga förberedelser för utseende av sådant (Torp, Borgsjö, Bjärträ, Umeå, Stigsjö). I ett par församlingar, Arnäs och Hammerdal, hade sådant kyrkoråd redan utsetts, vari dock sex-män ingingo som ledamöter. Detta ogillades av biskopen, då sexmännen enligt hans uppfattning vore »kyrkorådets betjante» och alltså en korporation för sig, vald av pastor och församlingen. I dessa fall påbjöd Nordin nyval av kyrkorådet.²

Sockenstämmans protokoll. Sockenstämmorna under pastors presidium hade i äldre tid att handlägga ärenden, som rörde sockenbornas ordning och skick ute i vardagslivet. Det fanns ännu ingen kommunalnämnd, nykterhetsnämnd, barnavårdsnämnd, hälsovårdsnämnd och fattigvårdsstyrelse. Allt skulle fram på stämman, även »småärenden» av till synes obetydligaste art.

Det hörde till tidsförhållandena i nittonde seklets början, att en visiterande biskop måste erinra prästerna om att protokoll skulle föras vid sockenstämmorna, vidare att protokollen skulle justeras, liksom ock att han påminde om den ordning, i vilken dylika mål borde behandlas. När biskop Nordin vid visitationen i Karl Gustav gjorde dessa påminnelser, tillfrågades han av socknemännen, huruvida kronobetjäningens närvaro vid sockenstämmorna vore nödvändig. Han genmälde, att kronobetjäningens närvaro vore nödvändig endast vid avgörandet av civila mål men vid avgörandet av ecklesiastiska mål endast i de fall, då samma kronobetjäning bleve kallad av pastor. Biskopen tillade, att ordföranden borde från förhandlingarna utesluta obehöriga ämnen.³

I Nordingrå frågade biskopen, huruvida protokoll fördes vid sockenstämmorna. Prosten Zimmerman svarade: »det sådant väl vid sina tillfällen skett, men icke alltid låtit sig göras, af orsak at vissa stridige ibland socknemännen dervid esomoftast åstadkommit oljud och oordning, äfvensom at en stor del plägat bortgå, innan något beslut hunnit fattas». Biskopen genmälde, att protokoll ändå alltid skulle föras. Kronobetjäningen borde anlitas för ordningens upprätthållande, om det så behövdes. Beslutet skulle fattas av dem, som voro närvarande, då proposition gjordes. Författningarna visade, hur man skulle behandla orostiftare.⁴

Även i Arnäs och Sollefteå uppmanade biskopen till förande av protokoll vid sockenstämmor.⁵

Kyrkoböckerna. Med hänvisning till Nordins organisationssträvanden, vilka än tydligare framkomma i domkapitlets protokoll,⁶ särskilt i dess

² V.prot. 22/6 1807, 11/7 1811.

³ V.prot. 7/6 1806.

⁴ V.prot. 22/9 1805.

⁵ V.prot. 22/6 1807 och 2/10 1808.

⁶ Jfr K. G. Hjelmérus: »Västerbottens lärdomsskolor och biskop C. G. Nordin», Västerbotten 1962, s. 1—14.

yttrande 19/2 1806 till Kungl. Maj:t angående förslag om prästernas biträde med uppgifter till mantalsskrivningarna, vari särskilt redogjordes för kyrkoböcker och deras förande av prästerna, ge dessa visitationsprotokoll ytterligare belägg på biskopens ordningssinne. Ett sådant exempel visar protokollen från visitationerna i Grundsunda, där han fann förhørs- och kommuniationsböcker mindre rediga och uppmanade till användning av ett några år tidigare vid boktryckeriet i Härnösand utgivet, förbättrat formulär, till vilket han själv hade uppgjort mönstret.⁷ I Sidensjö vitsordades dock ministerialböckernas ordentliga förande.⁸

Arkivvård. I nära sammanhang med kyrkoböckernas ordentliga förande står också vården av kyrkoarkiven, i den mån sådana funnos. Även för dessa visade Nordin ett särskilt, med hans utpräglade historiska läggning sammanhängande intresse, som framgår av visitationen i Torp—Borgsjö. Biskopen genomsåg en större samling äldre brev och handlingar och anmodade kyrkoherden att ordna dem, förse dem med register och förvara dem.⁹

Kyrkovårdar. Kyrkovårdarna utsågos av ålder på sockenstämman. Det var socknens förnämsta hedersuppdrag och oavlönat. De skulle ha hand om kyrknycklarna och vården om kyrkans egendom, uppbära kyrkans inkomster, testamenten efter avlidna, donationspengar och böter, svara för pengarna i kyrkkistan o.dyl. Inför sockenstämman skulle de varje år göra räkenskap för sin förvaltning.

Klockaren. En klockare hade många uppgifter.¹⁰ Han skulle allt bestyra. Det ålåg honom att putsa och vårda kyrkans silver och övriga metallkärl, målningar och prydnader, ämbetskläder, materialier, böcker, vartill hörde Kungl. Maj:ts, kollegiernas och landshövdingarnas kungörelser och förordningar, vilkas inbindning han borde besörja, samt slutligen alla tryckta papper. Vidare ålåg det klockaren att åtminstone tre gånger om året rengöra hela kyrkan, altaret, koret och sakristian samt med biträde av socknens fattighjon sopa, så ofta behov förelåg. Dagen före gudstjänsten skulle han infinna sig hos pastor och emottaga order för morgondagen. I allmänhet skulle klockaren betjäna socknens prästerskap vid alla offentliga och enskilda ämbetsförrättningar. Han skulle även upphänga psalmnumren, draga försorg om ringning, anteckna dem, som anmälde sig till den heliga nattvarden samt bevista kommuniationsförhöret.

Dessutom ålåg det klockaren att tillse, att gravarna iordninggjordes lagligt djupa samt att ombesörja den s.k. klockarposten. Härmed menades klockarens åliggande att till nästa klockare befordra kontraktsprostens brev till pastorerna liksom de brev och pengar, som pastor skulle sända till prosten. Ett exempel härpå följer från visitationen i Berg,¹¹

Klockaren Olof Olsson klagade över att den klockarpost, som han var ålagd att befordra, på grund av avstånden till Rätan och Klövsjö vore ytterst betungande och ledde till promenader på åttio mil om året. Hela avlöningen för så mycken möda utgjorde $\frac{1}{2}$ tunna korn, och klockaren önskade löneförhöjning. Han fann, att andra klockare, exempelvis i Oviken, kunde bära någon minskning i in-

⁷ V.prot. 8/9 1805.

⁸ V.prot. 17/6 1807.

⁹ V.prot. 15/6 1805.

¹⁰ Jfr K. G. Hjelmérus: »Biskop Carl Gustaf Nordin och Frösö trivialskola», Jämten 1962 s. 89—94.

komsterna, då han däremot ansåg sig berättigad till bättre villkor. Biskopen förklarade sig vilja verka för denna sak. Beträffande klockarens uppdrag som skolmästare är detta redan omnämnt i annat sammanhang.

Rörande tillsättningen av klockare var Nordin mån om att den valde skulle med läkarintyg kunna styrka, att han blivit behörigen undervisad i »åderlåtningkonsten och hvad dertil hörer samt at på flerahanda sätt vaccinera» och vidare, att han skulle ställa laga borgen. Samma intyg om vaccineringen borde även kunna fordras beträffande organisten.¹²

År 1809 hade general von Döbeln föreslagit, att en bataljonsläkare vid Kungl. Savolaks fotregemente måtte antagas som klockare i Umeå, vilket konsistoriet varmt förordade, eftersom han utom sina goda insikter i läkarvetenskapen ägde övriga till tjänsten erforderliga egenskaper. Församlingen tog ingen hänsyn till konsistoriets förord utan antog en annan, korpralen Brandt.¹³

Kyrkovaktmästaren. Vid antagande av kyrkväktare gavs i allmänhet företrädesrätt åt gamla soldater med god frejd. Ett gott exempel på hur och efter vilka grunder kyrkväktare vid denna tid tillsattes, ger oss visitationsprotokollet från Bjärträ.

Här hade före visitationen ett förslag uppgjorts av vice pastor Jonas Nordén. Denne hade, som det heter i protokollet, »genom röklängdens uppropande uttrönt Bjärträbornas mening om tjänstens återbesättande». Tre sökande hade anmält sig, bokhållaren Giljam, avskedade kronobåtsmännen Jonas Munter och Erik Wiklund. Sockenstämman skulle välja vid slika val, men nu ville man, att biskopen skulle avgöra ärendet, när han var tillstädes. Biskopen förklarade Giljam olämplig — »såsom ståndsperson alldeles icke passande til en tjenst af denna beskaffenhet». Biskopen uppmanade kyrkvärdar och kyrkorådsledamöter att i saken yttra sig. De voro av samma mening som biskopen och förenade sig med honom om Munter som en »i alla afseenden välkänd och beskedlig man», den där vore mest förtjänt av platsen. Biskopen tillfrågade sockenmännen i övrigt, om de hade något mot Munter. Alla ansågo Munter tjänligast till tjänsten utom en, som var benägen för bokhållaren Giljam. Biskopen utnämnde så Munter.¹⁴

År 1809 hade prosten i Rödön begärt konsistorii direktiv rörande tillsättande av kyrkväktare, varvid konsistoriet förklarade, att sedan ledigheten av prosten utlysts i allmänna tidningar, han hade att utlysa sockenstämma och därå välja kyrkväktare, varvid om ibland de sökande någon gammal avskedad och väl-frejdad krigsman finnes, »uppå en sådan förnämligast afseende får göras». Skulle meningarna vara delade, skulle saken hänskjutas till konsistoriet.¹⁵

Kollekter. Under Nordins tid förekommo två olika slag av insamlingar, dels kollekten i kyrkan, dels ock stamböcker antingen i hemmen eller i sakristian. Kollekte, ordinarie eller extra, voro frivilliga, men för stamböckerna föreskrevs en om ock obetydlig gåva av varje familj. De ordinarie kollekterna voro en gång för alla fastställda och uppbyros i alla rikets kyrkor på bestämda dagar. Kollekten upptogs i allmänhet genom håvgång, och biskopen var vid alla sina visitationer mycket mån om att understryka, att sådan håvgång borde göras om möjligt varje söndag. I Gudmundrå föreskrev biskopen helt enkelt, att håvgången skulle ske alla söndagar likaså vid visitationer i Resele, Boteå och andra församlingar. För att underlätta kollektgivningen uppmanades kyrkoherdarna att i Stockholm tillväxla sig skilje-

¹² V.prot. 18/7 1811.

¹³ H.D.P. 17/3 1808, § 5—6.

¹⁴ H.D.P. 22/11 1809, § 7, 19/12 1809 § 10.

¹⁵ V.prot. 5/10 1808.

¹⁶ H.D.P. 10/5 1809, § 7.

mynt för att tillhandahålla de kyrkibesökande sådana för »håfvens rigtande».¹⁶ Särskilt beträffande Jämtland framgår tydligt av visitationerna i Sunne och Hammerdal, att biskopen var missnöjd med de alltför små kollekter, som kommo från kyrkorna i denna landsända, varför han allvarligen manade dem till större frikostighet. Då kollekt, som ej vore föreskriven för visst ändamål riktade kyrkokassorna, borde det ligga i folkets eget intresse att söka få så stora inkomster som möjligt genom kollekt, då härigenom kyrkorna sattes i stånd att bättre bära sina utgifter.¹⁷

Räkenskaper. Det ålåg på Nordin's tid kyrkoherden att föra räkenskaper över kyrkans inkomster och utgifter samt inventarium över dess egendom. Biskop Nordin hade själv och genom prostarna tillsyn över denna förvaltning vid installationer och visitationer. Det tillsågs, att kyrkans inkomst blivit »i kyrkans bok införd och i dess kista förvarad». Kungabrevet 6/4 1695 stadgade, att överinseende skulle utövas flitigt, så att »kyrkors medel i länet rätteligen och som sig bör, måge blifva använde til kyrkornes nytta och fördel». Exempel härå:

Den 10 januari 1811 höll biskop Nordin ekonomisk visitation i Torp. Det enda anmärkningsvärda, som förekom vid denna visitation, var den kritik, som i ett par punkter övades av Pål Ersson i Sillre. Denne förklarade, att eftersom kronolänsman Ångman av Borgsjö kyrka lånat 50 rdr, och eftersom bönderna Jöns Jönsson i Ånge och Olov Jonsson i Borgvattnet gått i borgen för detta belopp, borde de ock utbetala ränta å beloppet. Biskopen genmälde, att borgensmännen sluppo denna utbetalning, eftersom Torps häradsrätt den 14 december 1809 resolverat, att en överenskommelse träffats, enligt vilken länsman Ångman skulle vara fri från vidare krav, enär han förbundit sig att till Borgsjö kyrka erlægga å skuldsedeln ännu kvarstående 10 kronor av lånet. Dock borde kyrkoherde Huss av Borgsjö sockenstämma begära ett godkännande av föreningen ifråga. Vore Borgsjöborna då missnöjda, borde målet ytterligare bliva anhängiggjort vid världslig rätt. Ej utan allt skäl hade Pål Ersson sålunda gjort sin anmärkning.

Pål Ersson ville även genom en specifikation för tiden 1 maj 1797—1 maj 1808 visa, att Borgsjö kyrka ej under denna tid kommit i åtnjutande av alla de inkomster, som kyrkan den tiden haft. Men biskopen genmälde, att av kyrko-räkenskaperna framginge, att alla inkomstposterna voro i dem upptagna och räkenskaperna ordentligt förda. Sålunda kunde intet avseende fästas vid denna Pål Erssons »orediga anmärkning».

Den 19 juni 1807 höll biskop Nordin ekonomisk visitation i Själevad med Själevad och dess annex Björna. Därvid påyrkades av moderförsamlingens fullmäktige, att kyrko- och fattigkasseräkenskaperna, innan de framlades för sockenstämman, skulle undergå revision. Ett flyktigt uppläsande och åhörande av dessa räkenskaper vore ej tillräckligt för att om dem bilda sig en föreställning. Å egna och sockenmännens vägnar uttalade de fullmäktige denna begäran. Revision praktiserades redan mångenstädes. Biskopen fann denna begäran billig. »kyrkoföreståndareskapet» biföll den, och det beslöts, att räkenskaperna hädanefter skulle revideras och underskrivas av två personer. »Kyrkoföreståndareskapet» uppmanades att indriva oguldna räntor till kyrkokassan, att låta låntagarna omskriva vissa ofullständiga reverser, samt att i de nya reverserna utsätta viss betalningstid för räntorna. Därvid vore att märka, att om ej denna tidpunkt iakttoges, skulle lånet anses uppsagt. Vederbörande borde vara ivriga att utlåna och förränta medlen. Biskopen uppmanade här såsom på andra orter, där han visiterade, till större ordning vid räkenskapernas förande och till anskaffande av en lånebok för kyrkans räkning, varom också 1806 års prästmöte — protokollet § 10 — träffat bestämmelser.

¹⁶ V.prot. 26/3 1811.

¹⁷ V.prot. 11/7 och 18/7 1811.

Nordins praktiska läggning liksom hans lagkloket framträder i hans strävan att hålla ordning och reda i församlingarnas räkenskaper, liksom i de kloka domslut, som han understundom vid visitationer fick fälla utan förberedande utredningar.

Prästerskapet hade också andra uppdrag av ekonomisk natur. I Ångermanland, där regeringen premierade beredare av finare linneväv, handhade kyrkoherden jämte länsmannen besiktningen över stämplingen av den till premiärens vinnande inlämnade linnevävsnaden. Bägge undertecknade sedan den attest, på vilken premieklass och antal samt premievalör tecknades. Denna attest gällde till det påtecknade beloppet som kontanta pengar. Särskilt för linodlingen och dess befrämjande hade biskop Nordin redan som lektor ett markant intresse, och tvivelsutan var han mån om att ingjuta samma intresse hos det underlydande prästerskapet. Prästernas ovannämnda uppdrag låg alltså i linje med den praktiskt lagde biskopens egna strävanden.¹⁸

Kyrkornas vård. Biskopens intresse för kyrkornas framtida skydd mot eld och brand är påtagligt.

Den 3 juli 1806 höll biskop Nordin visitation i Råneå, assisterad av lektor Renström och prostén, doktor Nordmark. Kyrkoherde här var fil. mag. Pehr West-Eurén. Därvid förekommo flera ekonomiska frågor. En av dessa var en erinran om att den brandförsäkring av kyrkan, som redan ägt rum, måste göras effektiv genom avhämtande av brandförsäkringsbrevet, en annan en förmaning att undvika, att kyrkan blottställdes för eldsvådettillbud genom att låta platsen i hennes närhet vara fri och obebyggd, och genom att låta bortflytta hus, som voro uppförda alltför nära kyrkan.

Vid de flesta visitationerna var biskopen mån om att framhålla vikten av, att de ekonomiska möjligheterna för kommande nybyggnader eller reparationer av kyrkan framskapades utan att en kommande generation alltför hårt och ensidigt betungades. Han gav därför alltid klara råd om kyrkokassans ökande på alla sätt, genom frivilliga tillskott vid bröllop, begravnings o. d., genom kollekt m. m. I åtskilliga församlingar aktiviserades nya kyrkobyggnader eller kyrkoreparationer genom Nordins biskopsvisitationer. Såsom exempel må anföras Nordins prebende Nora, vars annexer då voro Bjarträ och Skog.¹⁹

Nora nya kyrka, som våren 1806 invigts, hade genom byggnadskostnaderna ådragit församlingen en stor skuld, som belöpte sig till 1.422 rdr. och 16 sk. och 5 rst. Man ville energiskt verka för denna skulds betalning, och för löftet härom, liksom för den under byggandet visade beredvilligheten och frikostigheten, bringade biskopen Noraborna en tacksägelse.

I samband med kyrkobygget hade kyrkobyggmästaren Simon Geting uttalat en önskan »at blifva ersatt för det lidande, som honom tillskyndats igenom riksgäldsmyntets förändrade förhållande till banko ifrån den tid, då han med församlingen ingick ackord om byggnaden, intill dess han nu vid byggnadens slut utbekom den betingade arfvodessumman, sedan realisationsgrunden blifvit förändrad från 20 till 50 %.» Församlingen ansåg Getings önskan skälig och beviljade honom en extra ersättning av 83 rdr. rgs.

Vid samma visitation framhölls, att annexet Bjarträ snart måste bygga ny kyrka. Man bestämde, att byggandet skulle börja efter fem år. Det beräknades, att kyrkokassan, vilken vid visitationen uppgick till något över 1.012 rdr., vid den

¹⁸ Jfr K. G. Hjelmérus: »Biskop Carl Gustaf Nordin som brukspatron», Från Ådalar och fjäll 1961.

¹⁹ V. prot. 14/9 1806.

tiden skulle hava vuxit till 2.000 rdr. Ärligen ville man till den änden samman-skjuta en viss summa, därvid repartiserande efter antalet seland.²⁰ Dock förbehöllo sig de närvarande Bjärträborna att om dessa saker ytterligare rådpläga med sina nu frånvarande sockenbor. Vice pastor skulle, när så blev lägligt, utlysa sockenstämma för besluts fattande i saken.

En senare visitation i Bjärträ²¹ synes hava blivit föranledd därav, att frågan om kyrkobygge här var aktuell. Vid visitationen i Nora den 14 september 1806 (se ovan) hade man varit ense om, att ny kyrka skulle byggas, och att byggandet av denna skulle taga sin begynnelse efter fem år eller år 1811. Nu hade emellertid ett nytt uppslag i frågan framkommit. Det hade föreslagits att å västra sidan tillbygga den gamla kyrkan, och denna nya möjlighet borde undersökas. Den gamla kyrkan borde underkastas granskning, liksom ock platsen för den föreslagna tillbyggnaden. Här om var man vid visitationen ense med biskopen, liksom ock om att byggmästaren Geting borde verkställa denna undersökning. Såsom en svårighet vid tillbyggnadsplanens utförande hade det framhållits, att denna plan förutsatte ett inkräktande på bonden Jakob Jakobssons i Näsom jordområde, men biskopen ansåg, att detta förhållande icke vore något ovillkorligt hinder för saken, enär han icke betvivlade, att Jakobsson av prästbordets jord kunde erhålla ersättning för de ägor, han förlorade. Vad som vid 1806 års visitation beslutats om ett sammanskott till kyrkkassans stärkande för den nya kyrkans uppförande hade icke kommit till verkställighet. Underlåtenheten härutinnan hade sin grund i det pågående kriget och de bördor, som detta medförde. Biskopen fann uppskovet under sådana förhållanden förklarligt och ursäktligt. Men sedan freden kommit, måste sammanskott utgå. Det fixerades nu till 2 sk. 8 rst. i banko per seland. Man uttalade den förhoppningen, att även torpare och andra församlingens ledamöter efter råd och lägenhet måtte visa frikostighet vid kyrkkassans förstärkande. Likaledes uttalade man den förhoppningen, att torpare, liksom vid kyrkbygget i Nora och andra församlingar, skulle göra dagsverken vid kyrkobygget i proportion till hemmansägarna av $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$ och $\frac{1}{6}$. Torparnas jord var icke satt i mantal, utan torparen betalte genom avgäld skatt till sina hemmans åbor. Detta gällde ända till 1896, då grundskatterna avskrevos.

I Nordingrå hade länge tvistats angående kyrkobyggnad. Den gamla kyrkan hade redan den 5 november 1795 blivit utdömd av häradssynerätten. Valvet hade blivit nedtaget, emedan det var farligt att låta det sitta kvar. Olika meningar voro emellertid rådande beträffande platsen, på vilken den nya kyrkan skulle byggas. Flera resolutioner hade av myndigheterna i saken utfärdats. De flesta önskade, att den nya kyrkan skulle förläggas till den plats, på vilken den gamla kyrkan stod. Somliga önskade annan plats i närheten av den gamla kyrkoplatsen. En KB:s resolution av den 24 juli 1798 bestämde den gamla platsen. Genom kungligt utslag av den 5 mars 1799 medgavs emellertid byggandet på en plats i närheten av den gamla kyrkoplatsen, om sådant kunde anses fördelaktigare. Prosten Zimmerman i Nordingrå inberättade hösten 1799, att Nordingråborna vid denna tid efter rådplägning med byggmästaren Loell beslutat att bygga kyrkan på gamla kyrkoplatsen.²² Ehuru Kungl. Maj:t redan den 4 februari 1800 hade godkänt ritningen till den nya kyrkan, var i saken ännu intet åtgjort. Även om den byggmästare, åt vilken bygget skulle överlämnas, stred man. Somliga önskade härvid Geting, andra Loell. Ett KB:s utslag av den 27 september 1803 resolverade, att Geting, som vore billigare, borde antagas, och att man med honom borde överenskomma om plats för kyrkan och om andra omständigheter. När biskopen vid visitationen ville veta, vad som i ärendet åtgjorts, uppstod diskussion. Saken hade ej på annat sätt skridit fram, än att en överläggning den 19 september 1804 hade hållits med Geting. Icke ens platsen för den nya kyrkan var ännu bestämd. Biskopen ville emellertid påskynda frågan och förklarade, att den gamla kyrkan liknade »ett härjadt näste», ej ett Herrens tempel. Han tillstyrkte en plats i närheten av denna gamla kyrka, vilken plats blivit av Geting besedd. Utväljandet av denna plats medförde den fördelen, att den gamla kyrkan ej behövde rivras, att den kunde

²⁰ Ängermanländsk skattebeteckning, 1 seland motsvaras av $\frac{1}{24}$ mantal.

²¹ V.prot. 5/10 1808.

²² H.D.P. den 24/10 1799, § 6.

begagnas, medan bygget pågick, och att detta ej behövde över hövan forceras, vilket särskilt, i fall svagår infölle, skulle bliva betungande. Prosten Zimmerman och några andra sekunderade biskopen, men de flesta påyrkade, att kyrkan skulle byggas på den gamla platsen, att anstånd skulle givas med materialens anskaffning, och att den nya kyrkan först efter nio år skulle kunna vara fullt färdig. Biskopen förklarade, att så långt anstånd vore stridande mot de resolutioner, som redan avkunnats, och att det icke kunde medgivas. Biskopen avslutade diskussionen med att förklara, att »nu vore ej annat at göra än at mana sockenmännen at åsidosätta ensidiga afsigter och fattad inbördes tredske, öfverväga de gifna föreställningarna och i stillhet jämkta sig til förening i förevarande ämne, samt utan långt dröjsmål med samlad hand angripa det verk, hvarigenom de sjelfva med barn och efterkommande finge den hugnaden at i ett värdigt tempel förrätta sin gudeliga andagt samt nedkalla Hans nåd och välsignelse öfver sig.»²³

Frågan om nya kyrkobyggnader upptogs till behandling och avgörande i konsistoriet ofta utan att ha diskuterats vid biskopsvisitationer.

Den sista sommaren Nordin levde, företog han en visitationsresa i Jämtland. Han visiterade därvid först i Sunne kort före midsommar och installerade samtidigt den nye kyrkoherden därstädes, fil. mag. Nils Grundahl. Vid visitationen framhölls nödvändigheten av ny kyrka. Den gamla befanns vara förfallen och trång, och då olika tankar rådde om platsen för ny kyrka, i det att somliga ville förlägga den på samma plats som den gamla, men andra ville flytta kyrkan ett stycke på andra sidan om viken, sydost om gamla kyrkan, anställdes om denna sak votering, varvid blott tio personer röstade för den gamla kyrkplatsen, trettiosju för den nya. Denna plats hade redan förut blivit av byggmästare undersökt och godkänd, och förmodligen är det den plats, på vilken Sunne nuvarande kyrka står. Biskopen uppmanade till kyrkobyggnadsfrågans fortsatta behandling, platsens noggranna utstakning och framläggande av ritning inför sockenstämman.

Kyrkklockorna. Upptakten till Nordins speciella intresse för omvårdnaden av kyrkklockorna kan lämpligen sökas i ett konsistoriebeslut från Nordins allra första biskopstid. År 1805 erinrade nämligen konsistoriet, med anledning av Storfurstens av Finland, Carl Gustavs, död och den därvid anbefallda klockringningen, prästerskapet om angelägenheten av att förekomma den skada på kyrkklockorna, »at remmen, som håller kläppen vid längre ringning förlänges, så at vid nästa ringning den slår emot klockans tunnare bredd och derigenom lätt kan spräcka klockan.»²⁵

Biskopen framhöll så gott som vid varje visitation nödvändigheten av att för varje ringning kontrollera den rem, som fasthöll kläppen, för att undvika, att klockorna skulle spricka vid ringningen och därmed åsamka församlingarna särskild förlust. Detta får väl anses som ett bevis på hans praktiska inställning. I Råneå gav han en särskild påminnelse om bättre hushållning med det läder, som årligen blev förbrukat för kyrkklockorna.²⁶ I Karl Gustavs församling manade han till antagande av kunniga ringare, på det att oförsiktighet vid ringningen och därav uppstående skador måtte undvikas.²⁷

Orglar och kyrkoinventarier. De flesta kyrkorna torde vid denna tid ha

²³ V.prot. 22/9 1805.

²⁵ H.D.P. 28/9 1805, § 18.

²⁶ V.prot. 3/7 1806.

²⁷ V.prot. 7/1 1806.

haft orglar²⁸ och särskilda »orgelnister», även om uppgifterna härom blott sporadiskt framgå av visitationerna. En sådan notis är dock noterad från Arnäs, som omtalade, att orgel här nyligen anskaffats och borgen ställts av den nye organisten.

I Vibyggerå medgav biskopen även, att brudkrona och päll, som ännu icke funnes i Vibyggerå, finge för kyrkans medel inköpas, men den avgift, mot vars erläggande de skulle begagnas, borde sättas så högt, att en verklig inkomst kunde beredas kyrkan. Den borde antagligen sättas så högt, att den årsinkomst, som uppstode, överstege den ränteförlust, som kyrkan gjort genom att avstå medel till sakernas inköp. Brudkronan skulle enligt redan träffad överenskommelse vara av silver med förgyllning, pällen av ljusblått siden.²⁹

En särskild föreskrift gav biskopen här om att de många gamla mynten i Borgsjö kyrkokassa, skiljemynt, plåtar, in- och utländska silvermynt, som nu ej voro gångbara, borde överlämnas till Kungl. »myntet» och utbytas mot motsvarande banko skiljemynt. På borgsjöbornas förfrågan om ej gamla och obrukbara saker, som tillhörde kyrkan, finge försäljas till den högstbjudande och sålunda förvandlas i penningar, svarade biskopen, att så »gerna måtte ske». Dock finge ej »antiquiteter, mässe- och altarskrud, på detta sätt afyttras».³⁰

Kyrkogårdar. Även församlingarnas kyrkogårdar voro föremål för visitators speciella uppmärksamhet. Deras ans låg honom varmt om hjärtat. Vid visitationerna förekom mångenstädes, att människoben lågo kringsspridda på kyrkogårdarna. Visitator betygade sin pietet för de dödas minne och förmanade till vårdnaden om kyrkogårdarna samt till hänsynsfull behandling av de människoben, som vid grävandet av nya gravar blevo uppkastade. De borde ej få ligga kvar på kyrkogården, utan kyrkoherden hade att tillhålla kyrkväktaren att samla ihop dem och gräva ned dem på botten av den grav, som kom att grävas närmast efter den, från vilken de uppkastade benen kommit.

I Stigsjö och Råneå beslöts enligt biskopens förslag att inrätta likhus, i vilka liken under vintermånaderna kunde insättas för att tidigt på våren bliva jordade, ett förhållande, som var betingat av de stränga vintrarna och svårigheterna att på grund av den hårda tjälen i jorden kunna öppna gravar.³¹

Kyrkstugor och kyrkstallar. De långa avstånden till kyrkan hade här i Norrland gjort det nödvändigt att vid kyrkorna uppföra s.k. kyrkstugor och kyrkstallar, där rum för människor och hästar anordnats. De begagnades företrädesvis vid kyrkhelgerna, dvs. vissa en gång för alla bestämda söndagar på året, olika för olika församlingar, då befolkningen, som till följd av avstånden ej kunde tänka på söndagligt gudstjänstfirande, infann sig vid församlingskyrkan. Underhållet och vården av dessa till kyrkplatsen hörande profana byggnader diskuterades och behandlades ofta vid visitationerna.

²⁸ Hjelmerus, K. G.: Tal vid orgelinvigning i Ragunda gamla kyrka. Jämten 1945, s. 178.

²⁹ V.prot. 21—22/6 1807; 24/6 1807.

³⁰ V.prot. 10/1 1811.

³¹ V.prot. 7/9 1806, Råneå 3/7 1806.

I Hammerdal var biskopen ej nöjd med kyrkstallarnas läge tätt intill kyrkan. Väster om denna borde nya stallar uppföras, och dit borde ock de gamla förflyttas. Han ville själv bese denna plats.³² Vibyggeråborna uppmanades också att bortflytta en del kyrkohus, som befunno sig alltför nära kyrkan. De anhöllo att få uppskov härmed, tills ny kyrkoherde anlönt. I samråd med denna ville de reglera husen och det avstånd, som de lämpligen kunde intaga i förhållande till kyrkan.³³ I Anundsjö hemställde socknemännen om sakristians uppeldning medelst björkved. Troligen hade denna förut varit oeldad, som kyrkorna då voro. Biskopen gillade detta förslag. Men det fanns en svårighet. Många av kyrkans hus lågo mycket nära. Fattade de eld, fattade också själva kyrkan eld. Dessa hus borde därför flyttas längre bort. Detta hade ock föreskrivits i en KB:s resolution av den 22 mars 1737.³⁴

Prästgårdar och prästbord. För att skapa nödig översikt över stiftets prästbord m.m. beslöts på biskopens och konsistoriets förslag på prästmötet i Härnösand 1806 att låta upplägga en särskild stiftsbok, innehållande förteckningar på de i varje pastorat förvarade befintliga kartor, domar och resolutioner samt andra viktiga akter rörande prästbord, stom- och kyrkojordar samt liknande lägenheter. Pastorerna uppmanades att i korthet referera handlingarnas innehåll. Även från de offentliga arkiven skulle avskrifter av där befintliga dokument anskaffas. Dessa handlingar skulle sammanföras i Stiftsboken, som skulle förvaras i konsistoriet.³⁵

Biskopen fick senare själv i uppdrag av konsistoriet att under sin vistelse i Stockholm söka få för stiftsbokens räkning kopior av alla kartor i Kungl. lantmåterikontoret, vilka rörde detta stifts prästbord och lägenheter.³⁶

Frågorna om prästgårdar och prästbord framträdde ej heller sällan vid visitationerna, och här se vi biskopens klara blick för alla de praktiska och ekonomiska intressen, som hörde samman med församlingarna och prästerskapet.

Vid visitationen i Bjärträ framhöll biskopen, att komministern i Bjärträ borde bo vid Bjärträ kyrka. Han ville därför såsom prebendekyrkoherde i Nora »upplåta någon jordäga» till boställe och hemställde till Bjärträborna att bygga prästgård. De lovade att på allt sätt understödja härvid. De tackade biskopen för välviljan mot dem och mot komministern. Biskopen å sin sida betygade dem sin erkänsla för deras tillmötesgående.³⁷

I Torsåker var man i färd med att bygga prästgård. Därvid hade en tvist uppstått angående ett vindsrum, som sockenborna ej ansågo sig ha skyldighet att bekosta utan betraktade som överloppsrum. De hade härom fattat beslut vid sockenstämma den 5 februari 1811. Tvisten vilade nu hos K.B. Biskopen medlade. Prosten förklarade sig villig att inreda rummet, och därmed voro sockenborna tillfreds. Biskopen förklarade vid visitationen, att han genom konsistoriet skulle hos K.B. anmäla, att tvisten var bilagd, och han uttryckte sin glädje över att ett gott förhållande mellan prosten och pastoratsborna nu var återställt.³⁸

Till biskopen riktades vid visitationen i Resele en fråga, huruvida vid prästgårdens nybyggnad eller reparation sockenborna, särskilt de på långt avstånd från

³² V.prot. 11/7 1811.

³³ V.prot. 24/6 1807.

³⁴ V.prot. 15/6 1807.

³⁵ Prmprot. 6/2 1806, § 16. Jfr K. G. Hjelmérus, »När Tärna fick sin första präst». Från bygd och vildmark 1962 s. 90—97.

³⁶ H.D.P. 5/8 1807 § 11.

³⁷ V.prot. 5/10 1808.

³⁸ V.prot. 27/3 1811.

sina skogar boende, finge använda virke från prästbordets skog. Biskopen besvarade frågan jakande, med förbehåll likväl, att prästbordets skog vore så tillräcklig, att dess innehavare, trots den ifrågasatta avverkningen, kunde hava erforderlig och närbelägen tillgång till de i prästgården nödvändiga skogsprodukterna. Före användandet av prästbordets skog borde man likväl göra en anmälan hos K.B. och konsistoriet om saken. Prosten borde vaka över att sådan anmälan gjordes.³⁹

Vid visitationen i Torp och Borgsjö anmärkte biskopen, att prästgården skulle ombyggas och då borde flyttas längre bort från kyrkan. Endast så möjliggjordes nödvändig utvidgning av kyrkogården.⁴⁰

Under andra visitationsdagen i Ragunda dryftades ekonomiska angelägenheter och nödvändigheten av att arrendet för Ragunda kyrka tillhöriga holmar höjdes, såvida arrendatorerna ville kvarstanna.⁴¹

Prästlön. Kyrkoherdarnas inkomster bestodo av prästbord med därtill hörande åkrar, ängar, skogar och fiske etc. Ett stort antal av dessa hörde från den katolska tiden och ha ofta tillkommit genom enskilda personers donationer men ock genom församlingsmedlemmarnas överenskommelse. Prästgårdarna synas efter reformationen ha uttagits av kronans egendomar. Deras byggnad och underhållande ålåg till en del församlingen och till en del innehavaren. På Nordins tid gällde de kungl. resolutionerna av den 25 maj 1720, § 41, och den 1 aug. 1727, § 12, enligt vilka församlingen var skyldig att bygga och underhålla 7 nödiga hus, bl.a. sätesstuga, gästestuga, fähus, häststall, sädesbod och boställsinnehavaren 8 hus.

Dessutom utgjordes prästlönen sedan gammalt av den s.k. tertialtionen, som vid Gustav Vasas reduktion sockenprästen fick behålla, under det att de andra $\frac{2}{3}$ av sädestiondet blev kronotionde. Tionden utgjordes av säd och annan avkastning från jord, samt av »qvicktionde»,⁴² smörtionde samt fisk och jakttionde.

På Nordins tid gällde tiondeförordningen av år 1638 samt förordningen rörande prästerskapets inkomster av år 1681, som enl. kungabrevet av 1743 en gång varje år borde på sockenstämman företas. Vid beräkning och uppbärande av tionden kunde även sexmännen anlitas, vilket här i Norrland med de stora avstånden till kyrka och prästgård nog i de flesta församlingar var det vanligaste.

Jura stolae utgjordes av lagliga avgifter för lysning, vigsel, barndop och begravingar, vilka, med undantag av lysningsavgifter, kunde avlämnas antingen som offer på altaret eller ock utan offer i handen. De fastställda avgifterna voro ytterst ringa, varför man i allmänhet gav över taxan. Fattiga voro helt befriade.

Utom kyrkoherdarna funnos under denna tid i de flesta stora församlingar komministrar eller, som de också kallades, kaplaner eller kapellpredikanter, vilka också hade boställen med därtill hörande ecklesiastika friheter. Dessa ordinarie präster avlönades därjämte dels genom lön in natura av kyrkoherden, dels ock genom naturabidrag av olika storlek av i mantal satt jord och någon gång även i penningar enl. särskild överenskommelse med för-

³⁹ V.prot. 30/3 1811.

⁴⁰ V.prot. 10/1 1811.

⁴¹ V.prot. 26/9 1808.

⁴² Qvicktiondet kallades också fä- eller blodtionden och utgjordes av $\frac{1}{10}$ av slakten av smådjur som lamm, killingar, svin m.m.

samlingarna. Sina boställen måste dock kaplanerna själva underhålla, för så vitt icke överenskommelse om annan ordning gjorts med församlingarna. Vid de fåtaliga bruksförsamlingarna inom stiftet funnos brukspredikanter, vilka avlönades av bruksägaren själv in natura eller pengar, och till vars lön närboende församlingsbor, som utnyttjade brukskapellet, kunde bidra genom frivilliga gåvor. Dessa präster utnämndes av bruksägaren själv med samtycke av konsistoriet. Ännu en grupp präster fanns understundom i vissa församlingar, nämligen sockenpredikanter, vilka hade att tjänstgöra växelvis i de stora församlingarnas olika kyrkor. Dessa predikanter avlönades efter överenskommelse med församlingarna.

Twister uppstodo ej sällan mellan kyrkoherdarna och de underlydande prästerna angående lönebidrag till de senare. Sådana fingo flera gånger avgöras av biskop Nordin och hans konsistorium.

Såsom exempel på en sådan tvist må anföras följande från Hammerdal. Där gav lysningsavgiften anledning till en lönetvist mellan kyrkoherde Abraham Burman och vice pastor Erik Genborg. Domkapitlets utslag avkunnades den 10 januari 1810. Burman anmälde, att han ej vore i stånd att lämna Genborg de 800 Lispund hö,⁴³ som bestämts, då Hammerdals prästbord ej på detta sätt kunde vidmakthållas, och att han därom tillsagt Genborg. Han ansåg vidare, att denne borde lämna prästgården, då han just fått »Lysningsdalern öfver hela pastoratet sig anslagen» för att därmed bestrida sin bostad å annat ställe. Genborg hade förklarat, att bostället ej kunde bli sämre för hans hökontingents skull, eftersom spillningen stannade på bostället. Han ansåg, att den förändringen borde göras, att Burman också blev skyldig att låta köra hö till honom. Hans egen häst hade nog med vedens forslande och ämbetsresor. Han ville ej flytta från prästgården. En annan lägenhet, i vilken han hade bott, hade den bristen, att här saknades ladugård. I prästgården funnes däremot en obegagnad sådan. Han ansåg sig ha rätt att bo i prästgården, ehuru han uppbar lysningsavgiften. Pastoralerna av de hammerdalsbor, som hade kyrkorätt i Föllinge, uppbyros ock av Burman, likaså pastoralerna av en by i Ramsesele, som hade kyrkorätt i Ström. Men Genborg ville ha bättre rum. De tre stycken rum i gamla prästgården, som han hittills bebott, voro ytterst usla. Två kamrar och en sal i nya prästgården ville han också bebo. Han sade, att till de genom resolutionen av den 11/11 1807 bestämda förmånerna hörde boningsrum och uthus i prästgården. Lysningsavgiften utan delning med Burman fordrade han ock att få behålla. Konsistoriet resolverade, att det ej kunde bifalla ändring i sin resolution av 11/11 1807 angående Genborgs löneförmåner. Genborg skulle behålla höet. Dess kontribuerande kunde ej skada bostället, då spillningen stannade där. Höet »tillställes» eller skulle åtminstone anvisas Genborg på ett närbeläget ställe, så att hemforslingen för hans häst ej bleve lång. I prästgården — den nyare — skulle han ha rätt till de två kamrarna (och andel i salen att begagna den jämte Burman).⁴⁴

I de fall, då yngre prästmän kommo med obefogade besvär, var biskopen icke sen att kraftigt ingripa och tillvarataga såväl konsistoriets som äldre, väl förtjänta ämbetsbröders rätt. Här om vittnar särskilt en tvist mellan komministrarna i Hallen och Frösön å ena sidan och deras kyrkoherde, prosten Fjellström i Sunne, å andra sidan.

De nämnda kaplanerna hade hos Kammarkollegium krävt rätt till annexprästborden, vilket hänsköts till konsistorii yttrande. Konsistoriet ansåg denna begäran, att prosten skulle avstå prästborden vara högst obefogad. Enligt kungl. förordningarna 1723 och 1727 skulle kaplaner, som saknade boställen, när det, som här var fallet, gällde kronohemman, få tillträde till dessa endast mot erläggande

⁴³ Viktenhet i fråga om viktualievikt 8 1/2 kilogram.

⁴⁴ H.D.R. nr 18, s. 177.

av rântan till kyrkoherden. Dessa kaplaner sökte nu sätta likhetstecken mellan annexprästbord och annexhemman (sådana som endast voro tillagda prästborden under stommefrihet). Detta vore absolut felaktigt, då inga annexhemman funnos i Jämtland. Konsistoriet ansåg därför prosten ha full rätt att få bibehållas vid vad honom lagligen tillkom. Denna rätt grundade sig ock på Brömsebrofreden 1645 och flera andra senare förordningar. Konsistoriet ansåg därför, att kaplanerna »måtte med laga näpst anses såsom de där emot bättre vett vågat besvära Collegiet och andra Ämbetsverk samt göra et sådant försök emot sin hederlige, fredlige och välsinnade pastor, prosten magister Fjellström», som sökt i godo komma överens om den tidigare arrendesumman. Konsistoriet ansåg vidare, att kollegiet »täckes äfven finna, at desse Capelaners sätt at behandla sin förman, den de nämna sin Ämbetsbroder, med ogrundade tillvitelser och förebråelser inför Collegium, icke är värdigt samt alldeles ovanligt uti andra Stånd, och borde sådant minst finna rum i Presteståndet, der desse Caplaner såsom lärare äro skyldige at visa agtning för anständighet och rättvisa och alla Christeliga Dygder, dem de icke allenast med orden utan ock med uppförandet äro ålagde at främja och befordra. At prosten Fjellström är bättre lönad än de, är en följd deraf, at han är en vida skickligare man än de och vida mera förtient, såsom den der 34 år arbetat i Lappmarken, då han af Konungen 1803, 64 år gammal, i Nåder nämndes til Sunne pastorat. At han icke sjelf kan göra alla delar af sin tjenst utan måste begagna sig af Adjuncters biträde, är icke utan anledning, då hans Syn igenom mångåriga fjellresor i stark köld lidit så mycket at han numera icke är i stånd at föra pennan eller läsa tryckt och skrifwen stil, hvilket allt desse Capelaner väl känna samt således hafva begått ett ofog, som länder dem till vanheder och skulle blifva en Signal til yttersta oordning i samhället, om underhafvande i alla Stånd fingo i egenskap af ämbetsbröder saklöst examinera ämbetsmödan hos förmän och deruppå grunda sina påståenden om delaktighet i Lönevilkoren: Fältväbelen emot Capitainen, denne emot Öfversten, Concipisten emot Sekreteraren och denne emot Praesidenten».⁴⁵

I ett följande protokoll meddelades helt kort, att komministrarna i Sunne återkallat sina besvär, sannolikt efter denna ordentliga avhyvling från biskopen.⁴⁶

Bevärande Nordins inställning till prästerskapet⁴⁷ må särskilt framhållas, att han vid visitationer gjorde sig noggrant underrättad om prästernas sätt att sköta sitt ämbete och, i den mån något därvid fanns att anmärka, icke försummade att allvarligen förhålla den felande. Ett sådant exempel giver oss visitationsprotokollet i Berg.

Mot kyrkoherden i Berg framställdes åtskilliga anklagelser. Man förebrådde honom att ej ha sett till att sockenstämmoprotokollen justerades, att understundom ha försummat ottesången på söndagarna liksom ock veckopredikningar och catechismipredikningar. Slutligen anklagades han för att han skulle upplåta prästgården till kalas efter brudvigslar och barndop. Kyrkoherden kunde ej förneka anklagelsernas berättigande och tillsades av biskopen vid strängt ansvar att iakttaga, vad kyrkolagen och andra författningar i dessa och andra avseenden föreskreve. Trakteringar, i fråga om vilka kyrkoherden påstods hava föregått med ett dåligt exempel, hade för övrigt blifvit genom sockenstämmobeslut avskaffade, ett förhållande, öfver vilket biskopen uttalade sin livliga tillfredsställelse.

I stort sett måste dock sägas, att Nordin var en mild biskop.

⁴⁵ H.D.P. 18/4 1807, § 2.

⁴⁶ H.D.P. 24/9 1807, § 4.

⁴⁷ En historia om Nordin och hans förhållande till prästerskapet meddelad av lektor S. J. Kardell i »Minnen från hembygden och Fyrisvall». Adjunkten Sven Gröndahl meddelar från Rödön, att Nordin mot slutet av sitt liv varit mycket förtörnad öfver komministrarnas och adjunkternas tilltag att vid sista prästmötet (Härnösand 1812) petitionera om en förbättring i sin ekonomiska ställning, och att detta påskyndat hans död. Uppgiften är högst osannolik, då någon sådan petition enligt prästmötets protokoll ej förekommit.

Prästänkekassa. En fråga, som för prästerskapet i gemen alltid varit av stor betydelse, var ordnandet av de ekonomiska förhållandena för prästänkor inom stiftet. Tidigare var det ett ingalunda ovanligt förhållande i vårt land, att en avliden prästmans änka »konserverades» av efterträdaren, som gifte sig med henne och övertog hennes underhåll. Ännu i slutet av 1700-talet finnes exempel på detta förhållande från sydligare delar av vårt land.⁴⁸ Att så varit fallet inom det norrländska stiftet, kan man nog utgå ifrån, även om det icke på något sätt framkommit i de handlingar och källor, som legat till grund för föreliggande undersökning. Ett liknande förhållande har också troligen ägt rum vid stiftets skolor i äldre tid, där ett påfallande stort antal lektorer gift sig med företrädarens änka eller dotter.⁴⁹

Bildandet av en särskild prästänkekassa upptogs sannolikt på initiativ av dåvarande lektorn Nordin och beslutades vid ett prästmöte i Härnösand år 1791. Beslutet underställdes Kungl. Maj:t påföljande år, som dock den 8 november förklarade sig ej kunna stadfästa detsamma. Detta avslag grundades på den svaga motiveringen, att de vid mötet närvarande prästerna ej skulle ha ägt rätt att föra talan för de frånvarande, och att dessa ej alla biträtt beslutet. Det reella motivet till avslaget torde nog ha varit det, att Nordin vid denna tid fallit i onåd hos regeringen, en onåd, som säkerligen också utsträcktes utöver det konsistorium, i vilket lektorn var ledamot.

På ett följande prästmöte (1797) beslöt man uppdraga åt konsistoriet att förnya sin anhållan hos Kungl. Maj:t om stadfästelse av 1791 års fattade beslut, »emedan både Consistorium och prästerskapet haft anledning at befara, det ecklesiastika sysslornas blifvande efterträdare, flere eller färre, kunde i en framtid vid saknad af nådigste stadfästelse derå, undandraga sig denna öfverenskommelses iagttagande».⁵⁰ Den 26 juni 1799 stadfäste Kungl. Maj:t 1791 års beslut, som ansågs »lända til skiälig förbättring i enkors och oförsörjda barns understöd samt utmärka en billig och berömlig omtanka för deras utkomst och bergning».⁵¹

Emellertid visade det sig snart, att de fastställda bidragen för vissa klasser tjänsteinnehavare, särskilt de många, som tillhörde andra klassen, voro otillfredsställande och otillräckliga. Frågan om en revision av bestämmelserna upptogs därför av Nordin på prästmöten 1806 i vardera av de båda synodal-lagen (Härnösand den 6/2 och Piteå 18/6). Det beslut, som där fattades erhöi stadfästelse av Kungl. Maj:t den 18/11 samma år.

K. G. Hjelmérus

Rigsdagens Ombudsmand i Skandinavien. For nogle år siden nedsatte En hollandsk synsmåde. den hollandske Forening for Forvaltningsret et udvalg, der med prof., cand. jur. A. D. Belinfante som formand, fik til opgave at undersøge, hvorvidt det vilde være ønskeligt at indføre en ombudsmandsinstitution i Holland, samt hvordan denne vilde

⁴⁸ K. G. Hjelmérus: »Ett frieri för 150 år sedan». Lunds stifts julbok 1948, sid. 119 ff.

⁴⁹ G. Hasselberg: »Lärdomsskola och folkundervisning i skolans hägn», Härnösands stift i ord och bild, sid. 178.

⁵⁰ H.D.P. 11/3 1799, § 10, 12/3, § 2.

⁵¹ H.D.P. 17/7 1799, § 3.

kunne tilpasses til hollandske konstitutionelle forhold. Udvalget pålagde først et af sine medlemmer, Dr. jur. J. G. Steenbeek, at foretage et studium af institutionen i Skandinavien og fremlægge resultaterne heraf i en rapport. Denne rapport foreligger nu i bogform, hvilken bog altså kan betragtes som udvalgets første arbejde på ovennævnte område: »De Parlementaire Ombudsman in Zweden, Denemarken en Noorwegen» (Tjeenk Willink, Haarlem).

Dr. Steenbeek behandler her i rækkefølge ombudsmanden i Sverige, Danmark og Norge, men lader Finland ligge. Det er en skam, for institutionen har jo i Finland et eget særpræg og har i kontrollen af den kommunale forvaltning principielt større kompetence end i noget andet skandinavisk land. Grunden til denne udeladelse skal — i følge Dr. Steenbeek — søges i sprogvanskeligheden. Helt overbevisende er dette argument dog ikke, for alle officielle dokumenter i Finland udgives jo både på finsk og svensk. Hvad de ovennævnte andre skandinaviske lande angår, har forfatteren med stor energi undersøgt og beskrevet institutionens arbejdsmåde, behandlingen af de til ombudsmanden stilede klager, ombudsmandens uafhængighed, hans kompetence samt de retsmidler, som den enkelte samfundsborger derudover kan benytte. Således beskriver forfatteren de forskellige muligheder for kontrol med forvaltningen. Men hvor det gælder om kritisk, levende og selvstændigt at trænge dybt ind i de skandinaviske forhold, vækker rapporten derimod det indtryk, at forfatteren er tilbøjelig til at blive stående ved de skrevne regler. Dette er ejendommeligt, da forholdet mellem staten og den enkelte i Skandinavien ligger anderledes end i Holland. I Skandinavien spiller den enkelte en større rolle; i behandlingen af de forskellige problemer tager man — så vidt jeg kan se — næsten altid sit udgangspunkt i enkeltpersonen, det levende individ, mens man i Holland i højere grad tænker i rationelle skemaer, og autoritetsmønstret tillige er en temmelig afgørende faktor.

Forfatteren peger ganske vist på institutionens store socialpsykologiske betydning og gør opmærksom på den omstændighed, at også urigtig (foruden ulovlig) optræden fra offentlige instansers side over for den enkelte kan kritiseres af ombudsmanden, men han undlader i det store og hele at give en karakteristik af, hvilke yderst vigtige positive værdier der beskyttes af ombudsmanden. Således savnes f.eks. en redegørelse for den store værdi, det i Sverige gennemførte offentlighedsprincip har for demokratiet i almindelighed og for menneskerettighederne i særdeleshed. Ombudsmandsinstitutionen som beskytter af disse værdier forekommer mig også derigennem at have endnu større betydning i Sverige end i Danmark og Norge — hvilken opfattelse forfatteren af rapporten åbenbart ikke deler. De eksempler, han anfører på sager behandlet af Sveriges ombudsmand, er da efter min mening i de fleste tilfælde heller ikke virkeligt illustrerende.

Derigennem giver rapporten indtryk af, at Dr. Steenbeek i utilstrækkelig grad har erkendt den førømtalte forskel mellem Skandinavien og Holland og i for høj grad har set institutionen med hollandske øjne.

Det er formodentlig samme indstilling, der spiller ham et puds, når han hævder, at dommerne i Sverige — der jo også falder under den på

rigsdagens vegne optrædende ombudsmands kompetence — er mindre uafhængige end i Holland (p. 12). Mon det ikke forholder sig sådan, at spørgsmålet om dommernes uafhængighed ikke kan afgøres udelukkende principielt efter, hvorvidt der i et land er gennemført konsekvent adskillelse af lovgivende, udøvende og dømmende magt, men at der ved bedømmelsen heraf samtidig må tages hensyn til den tillid og tiltro, som menigmand har til dommeren og dennes dømmekraft? Nu er respekten for dommerstanden i Skandinavien — og Sverige er her ingen undtagelse — så vidt jeg kan se ikke så lidt større end i Holland. Dertil kommer en anden omstændighed, som forfatteren antagelig ikke har været opmærksom på, nemlig at anklagemyndigheden i Holland i visse henseender øver indflydelse på dommerstanden, hvorved uafhængigheden kommer — eller i alt fald kan komme — i fare. Her kan bl. a. nævnes, at anklagemyndigheden i Holland har en ikke uvæsentlig opgave inden for rammen af det system, der følges ved dommerudnævnelser. Er det i Skandinavien mon ikke utænkeligt, at anklagemyndigheden skulde kunne øve nogen som helst indflydelse i forbindelse hermed? Det i svensk strafferetspleje fuldtud gennemførte kontradiktoriske system — som Holland ikke kender i samme grad — kan desuden kun betyde en yderligere styrkelse af menigmands tillid til dommerne.

Megen opmærksomhed vier forfatteren udviklingen i Norge. Selvom man måske nok kan sige, at denne undersøgelse udgør den bedste del af rapporten, så kan man dog heller ikke her undgå en fornemmelse af, at forfatteren ikke har formået at leve sig virkelig ind i skandinavisk væremåde og tankesæt. Enkelte mindre heldige oversættelser af de benyttede tekster bestyrker denne opfattelse.

I et indlæg i den i Holland igangværende diskussion har jeg tidligere udtalt, at ved en eventuel indførelse af ombudsmandsinstitutionen i Holland vil meget afhænge af, hvordan man fra første færd tør gribe sagen an. Denne første rapport fra Foreningen for Forvaltningsret er ikke egnet til at vække optimisme i så henseende, for den skandinaviske institutions store kulturelle værdi er — selvom forfatteren har arbejdet samvittighedsfuldt med emnet — ikke kommet tilstrækkelig til sin ret.

Dommer *H. H. Kirchheiner*
Holland.

LIT T E R A T U R G R A N S K N I N G A R

FREDRIK STERZEL: *Om riksdagsupplösning och nyvalsförordnande*. Stockholm 1961. Pris 35: —.

Författningsfrågorna ha under senare tid åter börjat tillvinna sig ökad uppmärksamhet i samband med författningsutredningens arbete på en ny svensk konstitution avsedd att ersätta 1809 års RF och 1866 års RO. Det kan med hänsyn till denna planerade reform måhända synas vara mindre fruktbart att ägna uppmärksamhet åt tolkningen av de äldre grundlagarna, som i mångas ögon spelat ut sin roll. Nu är det väl ännu i hög grad ovisst, om det verkligen kommer att bli någon så genomgripande grundlagsreform, att de båda nämnda äldre grundlagarna helt försvinna. Även om det småningom skulle bli fallet, är det dock högst nyttigt att centrala bestämmelser i de ännu gällande grundlagarna bli noggrant undersökta. Att så sker är självfallet i första hand av betydelse för tolkningen av dessa bestämmelser den tid, de ännu komma att vara i kraft, men vidare är det med tanke på utformningen av framtida regler av stort värde att centrala konstitutionella frågeställningar bli klarlagda. Författningsutredningen har t. ex. knappast till fullo penetrerat nu gällande regler, då den vill göra gällande att det nuvarande upplösningensinstitutet ej fungerat tillfredsställande, därför att det är ett främmande element i vårt system¹. Vid en närmare analys av de nuvarande bestämmelserna framstår ett sådant omdöme som ej befogat.

Det är författningspolitiskt viktiga institut som Sterzel gjort till föremål för en undersökning i sin doktorsavhandling, nämligen upplösningens- och nyvalsförordnandensinstitutet. Om nyval har visserligen förordnats endast sex gånger under vårt nuvarande tvåkammerssystems snart hundraåriga tillvaro, nämligen fyra gånger med avseende å andra kammaren 1887, 1914, 1921 och 1958 samt två gånger å första kammaren 1911 och 1919. Vid blott tre tillfällen 1887, 1914 och 1958 kombinerades nyvals-förordnandet med riksdagsupplösning. Institutet ha trots detta spelat en icke obetydlig roll. Det är därför tacknämligt att vi i Sterzels bok fått dem belysta och i detalj undersökta.

Boken är uppdelad på två avdelningar. Den förra är av rent statsvetenskaplig karaktär och utgör en historisk redogörelse för händelseförloppen vid de tillfällen, då det kommit i fråga att använda instituten. Därefter följer ett andra avsnitt av statsrättslig karaktär, till vilken avhandlingens tyngdpunkt är förlagd.

Det författningshistoriska avsnittet skall här icke ägnas större uppmärksamhet. Detta utgör nämligen till största delen ett kompilerat av tidigare forskningsresultat. För tiden kring 1887 har t. ex. Petrés avhandling »Ministären Themptander» varit en huvudkälla (se härom s. 43 not 42). Stund-

¹ SOU 1963: 17, s. 41.

om är det dock oklart var författaren hämtat sitt material. Så redogöres exempelvis å s. 34 för ett samtal mellan konungen och Arvid Posse den 18 april 1871, utan att det angives var författaren hämtat sina uppgifter om detta samtal. Författaren har för vissa perioder under 1800-talet genomgått ett relativt stort tidningsmaterial, vilka forskningar dock knappast givit några mer uppseendeväckande nya resultat. För händelseförloppet under senare delen av den skildrade perioden, som ligger nära i tiden och som ännu icke blivit vetenskapligt bearbetad, äro författarens redogörelser påtagligt magra. Det intressanta spelet kring 1958 års riksdagsupplösning ägnas icke mer än tre sidor.

Särskilda metodproblem möta, så snart det gäller tolkningen av grundlagarna i de delar dessas regler endast tillämpas av politiska instanser såsom regering och riksdag utan möjlighet till någon form av efterföljande rättslig kontroll. Sterzel är medveten om dessa svårigheter och erinrar redan i introduktionen (s. 3) om de politiska faktorernas inflytande på statsrättens materiella innehåll. Av detta förhållande har författaren letts till att särskilja grundlagstolkning från grundlagstillämpning i praxis (s. 5). Mycket kan självfallet sägas om en dylik åtskillnad mellan en huvudsakligen av rättsvetenskapen genomförd objektiv tolkning av grundlagen och en under inverkan av skiftande politiska värderingar genomförd tillämpning av bestämmelserna i praktiken. Det får här räcka med ett konstaterande att på detta område en växelverkan råder. Politikerna taga i realiteten stort intryck av de tolkningar, som rättsvetenskapen har att erbjuda. Endast under starkt tryck torde de välja lösningar, som inom doktrinen ansetts ligga utanför ramen för den ifrågavarande bestämmelsen, rätt förstådd. Å andra sidan måste varje vetenskapligt försök att tolka ett grundlagsstadgande utgå från huru bestämmelsen i verkligheten brukats av de instanser som ha att tillämpa den. Då det gäller upplösningstitutet, har emellertid spännvidden mellan teoretisk tolkning och praktisk tillämpning vid åtskilliga tillfällen varit avsevärd. En framställning bör innefatta en syntes mellan det verkliga skeendet och resultatet av teoretiskt genomförda undersökningar.

Stadgandet i RF § 84 om att grundlagarna skola efter deras ordalydelse i varje särskilt fall tillämpas, i förening med den omständigheten att så lång tid förflutit sedan många av grundlagsreglerna formulerades, har underbyggt den uppfattning att allt vad som icke uttryckligen förbjudits i grundlagarna är tillåtligt. Svårigheterna vid grundlagstolkning äro också både många och påtagliga. Lagtexten som skall tillämpas är ofta knapphändig. Särskilt vad gäller riksdagsordningen kan sägas, att den är bristfälligt utformad och icke fullt konsekvent uppbyggd. Terminologin är icke enhetlig. I det nu aktuella avseendet återfinnas bestämmelserna dessutom på tre olika ställen, nämligen i RF § 108, i RO §§ 3 och 5 och i RO § 35, utan att reglerna inbördes koordinerats. Motiv saknas vidare i stort sett, som skulle kunnat tjäna till verklig vägledning vid rättstillämpningen.

Författaren har i sitt arbete på många punkter tillämpat en tolkningsmetodik av teleologiskt snitt, som enligt anmälaren går vida utöver vad som kan anses tillåtet enligt RF § 84. Stundom talas om en objektiv lagtolkningsmetod — se t. ex. s. 170 med avseende å RO § 35 — vilken dock

förefaller att närmast avvisas. Författaren förledes av sin teleologiska metodik stundom till funderingar, som synas anmäla oacceptabla. I ett uttalande å s. 295 not 51 anses t. ex. en upplösning ej få leda till ett för konungen ogynnsamt resultat. Å s. 343 göras uttalanden om vaderiksdags uppdelning på sessioner, något som med hänsyn till RO:s ordalydelse måste anses i och för sig fullt möjligt, utifrån vissa ganska långtgående ändamålsöverväganden. Till Sterzels tolkningsmetodik blir det anledning återkomma i det följande.

Avsikten är att i denna amälan först behandla de båda statsrättsliga institut, författaren undersökt, och därefter ingå på hur dessa institut inverka på riksdagens möjligheter att fullgöra sina funktioner.

Det betydelsefullt nya i Sterzels forskningsresultat är det klara särhållandet av nyvalsförordnande och upplösningsbeslut, vilket markeras redan i bokens titel.² Det är icke anledning att, som skett å s. 139, för den skull nedvärdera upplösningsinstitutet och förklara detta sakna omedelbar relevans i förhållande till det enligt författarens mening centrala begreppet nyvalsförordnande. Båda instituten äro av stor betydelse. En sammanblandning av dem har emellertid ofta förekommit i praktiken; upplösningen som sådan har ansetts innebära de löpande mandatens förintelse, vilket som visas s. 157—158 är felaktigt. Upplösning drabbar blott den samlade riksdagen och har icke riksdagsmandaten till föremål. Dessa bestå i och för sig, även om riksdagen hemsändes.³

Det kan förtjäna erinras om att nyvalsförordnande, som redan nämnts, några gånger meddelats utan samband med riksdagsupplösning, nämligen 1911, 1919 och 1921. Såsom följer av RF § 108 är nyvalsförordnandet, riktat mot endera eller båda kamrarna — härom närmare i RO § 3 — det primära institutet, vilket *kan* och i vissa fall *skall* kompletteras med upplösning av den pågående riksdagen. Av RF § 108 och RO § 5 framgår nämligen klart, att nyvalsförordnande icke under alla omständigheter måste förenas med upplösning. Om nyvalsförordnande meddelas under tid, då session pågår, innefattar förordnandet jämlikt RO § 35 tillika beslut om upplösning av den församlade riksdagen. Förordnas däremot om nyval under tid, då session ej pågår men riksdagen är samlad, beror det av Kungl. Maj:t om han jämväl önskar upplösa riksdagen. Meddelas åter nyvalsförordnandet under tid då riksdagen ej är samlad — numera normalt endast tiden den 1—den 10 januari — finns inget pågående riksmöte att upplösa, varför upplösningsinstitutet ej kan brukas. I det följande skola de båda instituten kommenteras något, ett vart för sig.

Föremål för nyvalsförordnande kan enligt RO § 3 vara antingen endera av de två kamrarna eller båda. Det senare fallet har hittills icke förekommit. Förordnandet avbryter givetvis de löpande mandat, men

² Stor förvirring har rått på denna punkt. Första kammarens talman J. Bergvall talade t. ex. 28/4 1958 vid riksdagsupplösningen 1958 (FK 1958 nr 18, s. 81) om »andra kammarens upplösning».

³ Se t. ex. Sandler i FK 28/4 1958 (nr 18, s. 82), som konstaterar om sina kamrater i Första kammaren, sedan riksdagen upplösts: »ledamöter av kammaren förblir vi ju alltjämt».

från vilken tidpunkt? Som Sterzel närmare utvecklar (s. 146), utsäges i RO § 3 icke annat än att Konungen äger förordna om nya val. I avsaknad av uttryckligt grundlagsstöd kan i befogenheten att förordna om nya val icke inläggas den ytterligare befogenheten att bringa de löpande i vederbörlig ordning utfärdade riksdagsledamotsfullmakterna till omedelbart upphörande. Mandaten avbrytas därför icke, förrän de nya valen lett till att nya fullmakter utfärdats för den återstående mandattiden. De nya fullmakts-havarna ersätta då automatiskt de tidigare som kammarledamöter på samma sätt som då eljest under en mandatperiod enligt RO § 28 en ledighet skall fyllas.

På denna punkt har i praxis hittills tillämpats en motsatt regel. Nyvals-förordnandet har ansetts med omedelbar verkan utsläcka fullmakterna. Vid justering av Andra kammarens protokoll 14/5 1958 heter det sålunda om de närvarande »förutvarande ledamöter av kammaren».⁴ För denna uppfattning saknas enligt anmälarer stöd i grundlagen.

Hur frågan om tidpunkten för nyvalsförordnandets inverkan på de löpande mandaten besvaras är icke utan praktisk betydelse. Med den här hävdade tolkningen finnas alltid medlemmar av folkrepresentationen, även om nyvalsförordnande skulle ha meddelats och även om riksdagen efter upplösning hemsänts. Det är sålunda möjligt att t. ex. i de RF §§ 91—94 angivna fallen inkalla en riksdag i grundlagsenlig ordning, varom mera i det följande. En annan praktisk fråga i detta sammanhang avser tillämpningen av 1 § stadgan om ersättning för riksdagsmannauppsdragets fullgörande, enligt vilken riksdagsman är berättigad till ersättning för riksdagsmannauppsdraget från och med den dag, då han tager plats i riksdagen, till och med den dag, då uppsdraget upphör. I samband med riksdagsupplösningen 1958 erhöles de ledamöter av Andra kammaren, vilka icke omvaldes vid nyvalen sommaren 1958, felaktigt icke ersättning för tiden mellan dagen för upplösningsbeslutet och dagen för utfärdandet av de nya fullmakterna.

Frågan kan ha betydelse även i andra sammanhang. Endast medlemmar av det egna landets folkrepresentation kunna vara medlemmar av Nordiska rådet. Med den här hävdade tolkningen komma de valda medlemmar, som tillhöra en av nyvalsförordnande drabbad kammare, att tills vidare sitta kvar i rådet. Endast den, som ej blivit återvald till sin kammare, måste, då de nya fullmakterna utfärdats efter nyvalet, lämna sin plats i rådet. Anses nyvalsförordnandet omedelbart utsläcka mandaten, skulle rådet kunna komma att helt sakna svenska medlemmar intill dess att den efter nyvals-förordnandet samlade riksdagen hunnit välja nya medlemmar i rådet. — För utrikesnämndens del är motsvarande situation behandlad i RO § 49 första stycket in fine.

Författaren synes i huvudsak dela den här angivna meningen men har dock icke helt konsekvent fasthållit vid den. Förvillande är exempelvis, då han i annat sammanhang (s. 153 not 31) synes vilja göra gällande, att

⁴ Se AK 14/5 1958 (nr 18, s. 147). Se även Sandler, som 18/6 1958 (FK nr B 1, s. 3) talar om riksdagsvakuum i nära två månader och om utrikesnämnden, »vars ena hälft, däribland samtliga partiledare ... är personer i avsaknad av riksdagsmandat», samt talmannen (ibidem, s. 7).

mandaten upphöra redan »vid nyvalets förrättande». Då författaren ingår på diskussion (s. 180 f) av hur stadgandet i RO § 2 att riksdagen skall sammanträda varje år den 10 januari går att förena med upplösningsrätten, blir han åter tveksam om huruvida verkligen mandaten bestå även under tiden efter det nyvalsförordnandet meddelats. Fasthåller man vid grundsatsen att de tidigare mandaten alltid bestå, till dess efter valet nya fullmakter utfärdats, kan grundlagsregeln om att riksdagen varje år skall sammankomma den 10 januari obehindrat tillämpas. Beslut om nyval och upplösning, meddelat t. ex. i december, bryter av det ifrågavarande årets riksdag men kan ej hindra nästa års riksdag att sammankomma på den i grundlagen stadgade dagen, även om de i anledning av nyvalsförordnandet utlysta valen ännu ej skulle ha ägt rum. Riksdagen sammanträder då i vanlig ordning den 10 januari. Så snart valen hållits och nya fullmakter utfärdats, träda de nya fullmaktshavarna in istället för de tidigare valda på samma sätt som eljest under pågående riksdag genom dödsfall eller efter avsägelse uppkomna vakanser fyllas.

Vad här anförts kan få praktisk betydelse vid förordnande om nyval till Första kammaren. Skulle vid ett under hösten förrättat landstingsval underlag för en partimässigt ändrad sammansättning av Första kammaren ha skapats, kan en regering, som stöder sig på en andrakammarmajoritet men som har den bestående förstakammarmajoriteten mot sig, tänkas vara intresserad av att förordna om nya val till Första kammaren så snart de nyvalda kommunala församlingarnas mandatperiod börjar löpa, d. v. s. den 1 januari. Val hinna då ej förrättas före den 10 januari, utan riksdagen måste nämnda dag sammankomma i sin tidigare sammansättning. De förstakammarledamöter, som nyvalts till kammaren, ersätta då automatiskt de utslagna medlemmarna, sedan efter valet de nya fullmakterna utfärdats och godkänts. Teoretiskt kan ombytet bli totalt. I praktiken får man räkna med att kanske blott något tiotal mandat byter innehavare. Olägenheten med denna ordning hänför sig främst till utskottsvalen, som kunna ha förrättats av kammaren i den äldre sammansättningen. Möjlighet till korrigerig härvidlag öppnas dock genom regeln i RO § 36 p. 1, enligt vilken på anmälan av utskott dettas ledamotsantal kan förstärkas.

Författaren diskuterar möjligheterna för upprepade nyvalsförordnanden. Anmälan kan helt ansluta sig till hans slutsats att något hinder mot successiva nyvalsförordnanden ej finnes i grundlagen.⁵ Har väl riksmötet upplösts, i och med att ett förordnande om nya val meddelats, är det möjligt att inom ramen för den tidsrymd av tre månader, som längst får förflyta, innan det nya riksmötet skall samlas, eventuellt hålla mer än ett val. Praktiskt betydelse kan ett sådant arrangemang tänkas få, t. ex. om vid nyval till Första kammaren ett avgörande mandat besatts genom lottning eller om nya konstellationer inom valkorporationerna anses kunna skapas, till följd av vilka ett nytt val skulle kunna komma att giva ett annat resul-

⁵ Författningsutredningen synes vara av annan mening, då den (SOU 1963: 17 s. 305) skriver: »Liksom för närvarande bör det finnas en spärranordning mot vad som skulle kunna kallas upprepat beslut om urtima val». Den nuvarande spärregeln gäller dock ej nyvalsförordnande utan upplösning.

tat än det första. Författaren anför ett annat exempel, då två på varandra följande nya val kunna tänkas (s. 147).

Om vi härefter övergå till upplösning sinstitutet, gäller först att klarlägga föremålet för ingripandet. På denna punkt menar författaren att det är den pågående sessionen, som träffas av upplösning s beslutet.⁶ Enligt anmäla rens mening är det ej den pågående sessionen utan riksdagen som upplöses.

Här måste inskjutas några ord om termen riksdag. Den förekommer i svensk statsrätt i åtminstone två skiftande betydelse r. Än åsyftas därmed statsorganet, än ett visst riksmöte. Denna dubbelhet i betydelsen uppkom 1866 genom den nuvarande RO. Tidigare hade statsorganet benämnts Riksen s ständer (se härom Sterzel s. 201), medan med riksdag förstods ett visst riksmöte. Någon sammanblandning kunde då icke ske. I äldre tid öppnades och avslutades varje riksmöte med en högtidlig ceremoni. Någon tvekan om att tidsperioden mellan dessa båda ceremonier utgjorde den riksdag — ett riksmöte — kunde ej uppstå. Från och med 1867 blevo riksdagarna årligen återkommande. Efter 1949 års grundlagsändringar — se nu RO § 2 — pågår ett års riksdag i princip under tiden den 10 januari—den 31 december det ifrågavarande året. Inom ramen för denna riksdag kan förekomma en eller flera sammanträdesperioder, kallade sessioner.

Svaret på frågan vad som är upplösning s beslutets föremål kan tyckas självklart: Det är det pågående riksmötet, som genom upplösning s beslutet avbrytes. Författaren hyser emellertid, som nämnts, annan mening och anser att upplösning s beslut endast kan drabba en pågående riksdag s session. Riksmötet fortsätter sålunda oberoende av upplösning s beslutet (se härom s. 125 f). Sterzel motiverar ej närmare sin uppfattning, men hans huvudskäl synes vara att en upplösning kan träffa endast något som är samlat. Då riksdagen som statsorgan blott är samlad under sessionerna, måste enligt författaren upplösning s beslutet innebära — icke att det pågående riksmötet bringas till ett slut — utan att de vid sessionen församlade riksdagsmännen hemsändas, utan att för den skull riksmötet avbrytes. I ordet »upplösa» inlägges sålunda icke annan betydelse än »åtskilja» (se s. 119 och s. 175).

Ostridigt torde vara att institutet »upplösa riksdagen» före 1949 års nya regler om riksmötets sessionsindelning alltid i praktiken ansetts innebära att det pågående riksmötet bringas till ett slut. Den s. k. *fortsättnings-teorin*s förfäktare, vilka förmenat att den efter nyvalen sammankommande representationen utgjorde en fortsättning på det genom upplösning s avbrutna mötet, ha ej i praxis fått något stöd för sina åsikter. Upplösning sinstitutets hela mening skulle gå förlorad, därest riksmötet även efter upplösning s skulle kunna fortsätta sitt arbete som tidigare. Avsikten med upplösning s är just att det pågående mötet skall stoppas, i allmänhet därför att riksdagen eller någon av dess kamrar i sin föreliggande sammansättning har en sådan inställning, att Kungl. Maj:t ej anser sig kunna samarbeta med riksdagen. Därest upplösning s blott innebure, att den pågående ses-

⁶ Författaren skriver (s. 167) exempelvis: »Såväl vår- och höstsessioner som även extra sessioner kunna upplösas».

sionen avbrötes, skulle med stöd av RO § 2 fjärde stycket 65 av Första kammarens ledamöter eller 100 av Andra kammarens kunna begära riksdagens inkallande till extra session med möjlighet för riksdagen att fatta kanske just de beslut, som Kungl. Maj:t genom upplösning av riksdagen velat förhindra. Av vikt är att genom upplösningen icke blott de till riksdag församlade riksdagsmännen återvända var och en till sitt utan också att det pågående riksmötet bringas till ett slut med allt vad därmed följer och att riksdagen som statsorgan blir temporärt satt ur funktion i avvaktan på att den skall få en ny sammansättning.

Upplösningsbeslutet har effekten att avbryta och avsluta det pågående riksmötet, oavsett om det meddelas under tid då session pågår eller under tid då riksdagen ej är samlad till session men riksmötet formellt pågår.⁷ Reglerna i RO § 35 äro så att förstå, att ett nyvalsförordnande automatiskt är kombinerat med riksdagsupplösning, för den händelse beslutet meddelas då en session pågår. Skulle nyvalsförordnandet meddelas under tid då session ej pågår, kan det i alla fall vara en fördel för Kungl. Maj:t att genom upplösning bringa den pågående riksdagen att upphöra, t. ex. för att förhindra en minoritet att inkalla riksdagen till extra session. En upplösning innebär i detta fall liksom i övriga att, när riksdagen efter nyval ånyo sammanträder, fråga är om ett nytt riksmöte, en ny riksdag, vid vilken bl. a. talmans- och utskottsval skola förrättas. Om Kungl. Maj:t förordnar om nya val efter vårsessionens slut, kan det sålunda te sig som en fördel att upplösa riksdagen, för att den gynnsammare sammansättning av riksdagen, varpå Kungl. Maj:t hoppas efter nyvalet, skall få slå igenom vid talmans- och utskottsvalen i den nya riksdagen. Har däremot riksdagen ej upplösts, fortsätter det tidigare riksmötet, som då efter valet sammanträder till en ny session med sin gamla uppsättning av talmän och utskott.

Ur den ur grundlagarna använda terminologien, som dock ej är entydig, kan hämtas åtskilligt stöd för den mening som här hävdats. Då institutet presenteras i RO § 5 heter det: »Konungen må upplösa riksdagen...». Föremål för upplösningen är sålunda otvetydigt riksdagen. Självfallet kan ordet riksdag ej här ha brukats som benämning på själva statsorganet — om så vore fallet, skulle Konungen kunna åtminstone temporärt avskaffa den ena statsmakten — utan med riksdag måste förstås ett riksmöte. Mellanrubriken för RO §§ 31—36 är »Riksdags början och upplösning». Den måste rimligen uppfattas så att de båda orden bilda ett motsatspar. Mot början står upplösningen som ett sätt för riksdagens avslutande. Före 1933 fanns under detta avsnitt beskrivet det ordinära sättet ej blott för riksdagens början utan även för dess avslutande. När de äldre bestämmelserna om hur det skulle tillgå vid riksdagens avslutande i ordinära fall då avskaffades, blevo endast reglerna om den extraordinära formen för riksdags avslutande, nämligen genom upplösning, kvar under denna rubrik.

⁷ En kuriös situation förelåg under tiden den 31 juli—den 15 oktober 1958, då årets B-riksdag ansågs vara samlad men några riksdagssammanträden ej höllos. Man tillämpade nämligen vid 1958 års B-riksdag icke någon sessionsuppdelning, ehuru riksdagen rent faktiskt ej sammankom under 2 1/2 månader; se talmannens yttrande FK 31/7 1958 (nr B 7, s. 107): »riksdagen pågår sålunda under hela tiden» (= sommaruppehållet).

Bestämmelserna om riksdags normala avslutande återfinnas nu i RO § 2 andra stycket.

Vad som ovan anförts innebär en klar anslutning till *nyriksdagsteorin*. Varje efter en upplösning sammanträdande riksförsamling måste betraktas som en ny riksdag, konstitueras på nytt osv. I RO § 34 andra stycket talas också uttryckligen om »riksdag som sammanträder efter upplösning». Denna avfattning pekar klart mot att det är ett nytt riksmöte som sammankommer efter upplösningen. Mot denna uppfattning kan synas tala, att det i RO § 5 andra punkten sägs: »Varder riksdagen upplöst, skall den sammanträda» inom tre månader från upplösningen. Denna skrivning tycks innebära, att det är den upplösta riksdagen som efter nyvalen skall sammankomma ånyo. Sterzel har i andra sammanhang påvisat huru äldre terminologier ofta dröjt sig kvar (se t. ex. s. 119 och 174). Här torde sannolikt förhållandet vara det, att ordet riksdag tages i olika bemärkelser: På första stället har ordet betydelsen »riksmöte», medan då det i huvudsatsen talas om »den» (=riksdagen) man tänker på statsorganet.

Någon skiljaktighet i meningar torde ej föreligga mellan författaren och anmälaren i vad som nu sagts om nyriksdagsteorins hållbarhet, vilken teori alltid följts i praxis. Divergenserna förefinnas däremot vad angår tillämpningsområdet för upplösningsreglerna i RO § 5. Utgångspunkten för Sterzels resonemang är hans åsikt att upplösningensinstitutet kan brukas endast under tid, då riksdagen är samlad till session (s. 174). Någon upplösning — i vart fall i någon i grundlagarna reglerad form — kan enligt författarens mening ej förekomma under tid då riksdagen ej är samlad till session. Om nyvalsförordnande meddelas under sådan tid, får det ej förenas med beslut om upplösning. För denna begränsning i upplösningensinstitutets användbarhet finnes ej något stöd i paragrafens avfattning. Tvärtom pekar ordvalet i RO § 5 ganska klart i den riktningen att varje nyvalsförordnande, oavsett när det meddelas, kan förenas med upplösningensbeslut. Men även bortsett från lagrummets ordalydelse måste Sterzels uppfattning vara oriktig. Upplösningensinstitutets syfte är ej i främsta rummet att befria Kungl. Maj:t från riksdagsledamöternas närvaro utan att bringa riksmötet till ett slut, göra riksdagen i dess aktuella sammansättning som statsorgan funktionsoduglig. Behov att nå denna effekt kan föreligga, oavsett om under riksmötet en session pågår eller ej.

Då författaren utgått från att upplösningen ej kan ifrågakomma, då nyvalsförordnande meddelas utanför sessionstid, har han känt behov av att särskilt undersöka den riksdagssession, som under det löpande riksmötet kan sammankomma efter det nyvalen ägt rum. Har upplösning ej ägt rum, måste det nämligen i detta fall vara den tidigare riksdagen som fortsätter. En sådan session kallar Sterzel »vadesession enligt RO § 2» (s. 211). Författaren skiljer sålunda mellan vaderiksdag, som sammanträder efter nyval och upplösning, och vadesession, som samlas efter ett nyval utan upplösning.

En »vadesession» — för att bruka Sterzels terminologi — torde bliva en tämligen ovanlig företeelse. Meddelas förordnande om nya val utanför sessionstid, d. v. s. regelmässigt någon gång efter den 1 juni, sedan rikstat fastställts, torde riksdagen ej behöva sammankomma vidare det året.

Bedömes ytterligare sammanträdesperiod under året erforderlig, kombineras nyvalsförordnandet sannolikt med ett upplösningensbeslut, även om någon session ej pågår. Ny riksdag skall då sammankomma jämlikt RO § 5 inom tre månader efter upplösningen, d. v. s. senast någon gång i september. Har nyvalsförordnandet ej kombinerats med upplösning av riksdagen, får en ny riksdagssamling efter valen samma år karaktären av en s. k. vadesession. Denna blir att behandla på samma sätt som vilken annan extra session som helst. Anmälaren kan därför ej följa författaren, som, utan något stöd i grundlagtexten, vill göra gällande, att de s. k. vadesessionerna i vissa avseenden måste betraktas såsom »riksdagar i grundlagarnas mening» (se s. 331). En vadesession förutsättes sålunda av Sterzel ha samma befogenhet som en självständig riksdag beträffande utkrävande av statsrådsansvar och dechargeförfarande (s. 331). Vidare anses en vadesession skola företaga nya talmans- och utskottsval (s. 361), något som uppenbarligen strider mot reglerna i RO § 33 och § 36 p. 1. De tidigare valda talmännen påstås helt grundlöst ej kunna fungera och inkalla en extra session enligt RO § 2 fjärde stycket (s. 192). Författaren har här av sin felaktiga teori om att upplösning ej kan äga rum under icke-sessionstid letts in på villovägar.

Grundlagen förutsätter på åtskilliga ställen, att i vissa speciella lägen riksdagen skall inkallas för att fatta beslut. I den mån reglerna härom härröra från tiden före 1866, hänföra de sig uppenbarligen till de mellan åren 1809—1866 gällande riksdagsförhållandena. Rikens ständer inkallades då till riksdag, som var samlad under viss period intill sin avslutning. Mellan dessa riksdagsperioder förflöto tidsavsnitt av växlande längd, vanligen flera år, under vilka rikens ständer ej voro samlade till riksdag. Motsvarande situation av riksdagslöshet föreligger numera normalt endast under de tio första dagarna i början av varje år. I grundlagarna ha de äldre reglerna ej anpassats till detta nya läge. I RF § 49 p. 1: o andra stycket, vilket handlar om riksdagens sessioner, hänvisas helt oförmedlat till att »om sammankallande av riksdagen i vissa särskilda fall gäller vad i 91, 92, 93, 94 och 108 §§ finnes därom stadgat». De uppräknade grundlagsbudena avse främst olika fall av omhändertagande av riksstyrelsen i händelse av konungens oförmåga att handha denna eller vid tronskifte eller tronledighet. Vidare talas t. ex. i RF § 74 om att riksdagen blivit inkallad i samband med att rekvisitionsrätten satts i kraft. Om i de angivna situationerna session ej skulle pågå, får det antagas att efter grundlagsreformen 1949 kravet på riksdagens sammankommande tillgodoses genom att enligt nu gällande ordning en extra session vid behov inkallas. Riksdagslöshet under en något längre period kan emellertid uppkomma, om riksdagen skulle vara upplöst. Det kan då enligt RF § 108 dröja tre månader från upplösningen, innan ny riksdag sammankommer. Riksdagen skall i de ovan angivna fallen sammankomma senast inom 35 (15+20) dagar från händelsens inträffande. Det måste därför finnas möjlighet att vid behov under den riksdagslösa perioden efter en upplösning inkalla ett nytt riksmöte med stöd av de nämnda särskilda grundlagsparagraferna — och detta oavsett om nyvalet hunnit äga rum eller ej — för att taga ställning till den särskilda situation som föreligger. Ordningsreglerna i RF § 51 rörande tid

för riksmötens sammankallande bliva att tillämpa i dessa fall. Vid sådan riksdag måste uppenbarligen reglerna i RO § 33 om talmansval och i RO § 36 om utskottsval träda i tillämpning. En särskild fråga är om riksdag av denna art kan avslutas sedan den slutfört sin uppgift. Anmälaren är närmast benägen att besvara frågan jakande. Det blir emellertid då icke fråga om upplösning utan om ett avslutande betingat av riksdagens specifika karaktär.

Kuriöst nog säges i RF § 108 och i mostvarande stadgande i RO § 5 intet om att den nya riksdag, som skall sammanträda inom tre månader från den förra riksdagens upplösning, får inkallas till en tidpunkt, först efter det att nyvalen på grund av meddelat nyvalsförordnande förrättats och de nya fullmakterna utfärdats. Självfallet ligger det normalt sett i Kungl. Maj:ts intresse, att den nya riksdagen ej sammanträder förrän valen hållits och riksdagen fått ny sammansättning. Formellt synes emellertid hinder ej möta att Kungl. Maj:t inkallar den nya riksdagen redan före valen i den gamla sammansättningen. Så kan bliva nödvändigt, om t. ex. behov uppkommer av att begagna rekvisitionsmakten eller eljest en situation föreligger, i vilken ett omedelbart riksdagsbeslut är oundgängligen erforderligt. I ett dylikt extremt läge får antagas, att den första sessionen under en dylik »vaderiksdag» blir så kort som möjligt i avvaktan på att valen hållas. Under denna första session måste dock talmans- och utskottsval förrättas, vilka bliva bestående även under den nästföljande session, som sammankommer efter valens förrättande. I detta fall kommer vid den nya sessionen de nyvalda att ha trätt in i stället för de som blivit utslagna vid valet. En riksdag av denna art får ej kompetens att taga upp vilande grundlagsförslag enligt RO § 64 och även andra komplikationer kunna tänkas.

Återstoden av denna anmälan skall ägnas åt några spridda kommentarer till författarens ofta inträngande analyser av hur de båda skildrade institutioner inverka på riksdagens sätt att fullgöra sina grundlagsenliga funktioner. I senare delen av avhandlingens statsrättsliga parti har Sterzel upptagit hithörande problem. Först något om beslut om uppskov med riksdagsärendet.

Enligt de ovan utvecklade synpunkterna bör ett nyvalsförordnande inverka endast på riksdagens sammansättning men ej på dennas arbete. I sistnämnda avseende är det upplösningsbeslutet som utövar effekt. Det är med hänsyn härtill märkligt att enligt RO § 58 ett nyvalsförordnande skall medföra, att av riksdagen fattade beslut om uppskov med ett ärende till annan session eller till nästföljande riksdag förfalla.^{7a} Regeln har vissa anmärkningsvärda konsekvenser i tillämpningen. Om riksdagen ej upplöses då nyvalsförordnande meddelas mellan sessionerna, t. ex. under sommaren mellan vår- och höstsessionerna, skola sålunda alla de vid vårsessionen meddelade uppskovsbesluten förfalla, men däremot utsäges intet om hur det går med dessa ej behandlade ärenden, rörande vilka uppskov beslutats.

^{7a} I motiven (SOU 1947: 79 s. 40) talas också följdriktigt om riksdagsupplösning och nyvalsförordnande som anledning till att uppskovsbeslut förfaller; se ock K. prop. 1948: 244 s. 43).

Sterzel, som i sin framställning (s. 314—316) ej närmare beaktat denna situation, påpekar helt korrekt, att det är riksdagens upplösning som medför att de vid upplösningstillfället anhängiga men då ej avgjorda ärendena förfalla. Är sålunda nyvalsförordnandet kombinerat med riksdagsupplösning, undanröjas uppskovsbesluten och de en gång uppskjutna ärendena förfalla på samma sätt som alla andra ej slutligen avgjorda ärenden. Regeln passar dock icke för det fall att uppskovsbeslutet fattats vid den nästföregående riksdagen men det uppskjutna ärendet ännu ej hunnit behandlas vid den nästföljande riksdagen, då denna upplöses. Att uppskovsbeslutet förfaller innebär ju då, att ärendet bort behandlas vid den tidigare redan avslutade riksdagen, vilket är en omöjlighet.

Återgående till det fall, att nyvalsförordnande meddelats utan riksdagsupplösning, har man att utgå från att enligt svensk riksdagsrätt en riksdag (= ett riksmöte) i princip skall träffa beslut rörande alla vid riksdagen i vederbörlig ordning anhängiggjorda ärenden. Från denna utgångspunkt blir den ifrågavarande regeln i RO § 58 om att uppskovsbeslut förfaller vid nyvalsförordnande så att förstå, att den session inom samma riksdag, som sammanträder närmast efter nyvalsförordnandet, vilket undanröjt uppskovsbesluten, omedelbart har att taga ställning till vad som skall göras med alla de vederbörligen anhängiggjorda ärendena, rörande vilka visserligen uppskovsbesluten förfallit men som alltjämt kvarstå å det pågående riksmötets:agenda. Att uppskovsbeslutet förfaller kan i detta fall ej innebära att också ärendet förfaller.

Regeln i RO § 58 om att uppskovsbeslut förfaller vid nyvalsförordnande torde icke gälla sådant uppskovsbeslut, som avses i RO § 64 rörande slutlig behandling av vilande grundlagsförslag, av skäl, som Sterzel närmare utvecklar (s. 318).

Nyvalsförordnande torde vanligen komma att kombineras med beslut om riksdagsupplösning. Efter valen skall då en ny riksdag sammanträda, en vaderiksdag. Dennes ställning i olika avseenden har ingående belysts i avhandlingen. Bl. a. upptagas där en rad frågor avseende förhållandet mellan den upplösta riksdagen (kallad A-riksdagen) och vaderiksdagen (kallad B-riksdagen). Svaren på dessa avhånga delvis av hur långt den upplösta riksdagen hunnit framföra sitt arbete.

Efter 1949 års grundlagsändringar låter sig fortsättningsteorien knappast mera försvaras, såsom redan framhållits. Den riksdag, som sammanträder efter upplösning och nyval, kan icke antagas utgöra en fortsättning av den upplösta. I praxis har också B-riksdagen genomgående behandlats som en helt ny riksdag. Sterzels undersökningar avse framför allt de närmare följdverkningarna av att man ett och samma år får två i princip fullvärdiga riksdagar, bl. a. i fråga om lagstiftning, grundlagsstiftning, statsrådsansvarighet och statsreglering. Det finns enligt anmälares mening icke mycket att invända mot de resultat, som Sterzel redovisar i detta avsnitt. Vissa detaljerinringar torde dock vara på sin plats.

Anmälares mening kan icke följa författaren då det gäller tolkningen av RO § 64, vars regler normera grundlagsstiftningen. Enligt dessa skall ett av en riksdag såsom vilande antaget förslag till grundlagsändring slutligen prövas av den riksdag, som först sammanträder efter det nya val för-

rättats till Andra kammaren. Om denna sistnämnda riksdag skulle upplösas, innan den hunnit pröva vilande grundlagsförslag, menar författaren att den slutliga prövningsbefogenheten övergår till den nya riksdag, som sammanträder efter upplösningen. »I nu berörda hänseende synas A- och B-riksdagarna tydligen *icke* vara att betrakta som två fristående riksdagar», konkluderar författaren (s. 248). Denna slutsats synes huvudsakligen motiverad av önskan att nå fram till ett praktiskt bekvämt resultat, men den förefaller knappast förenlig med grundlagens regler på denna punkt. Att utan vidare låta ett vilandeförklarat grundlagsförslag bliva vilande över *två* andrakammarval, när grundlagen tydligt förutsätter att det skall vila över blott *ett* val, kan icke anses tillåtligt. Det vilandeförklarade grundlagsförslaget, vilket enligt RO § 64 skolat avgöras vid A-riksdagen, måste anses gå samma öde till mötes, som alla andra vid A-riksdagen anhängiggjorda med vid dess upplösning ej slutbehandlade ärenden, nämligen att förfalla. Att av praktikabilitetshänsyn — av vilka Sterzel ofta tager intryck — frångå den klara verkan av ett upplösningsbeslut bör ej ifrågakomma.

Även på en annan punkt förekommer en enligt anmälares åsikt godtycklig tolkning, också den gällande grundlagsstiftningen. Efter upplösningsbeslutets meddelande är riksdagen enligt RO § 35 ej i stånd att företaga någon som helst åtgärd. Enligt RO § 80 tredje stycket skall expedition över riksdagens beslut justeras inför kamrarna. Dessa anses ej kunna sammanträda efter upplösningen ens för justering av expeditioner. Konsekvensen härav blir att, om expedition i ett ärende ej hunnit justeras före upplösningen, saken i fråga förfaller, trots att riksdagen fattat beslut i ärendet (se s. 230—232). Vad gäller grundlagsfrågor anser emellertid författaren på grunder, som synas föga bärkraftiga, att i ett dylikt fall justering av expeditionen skulle kunna ske vid vaderiksdagen. Denna skulle rent av vara pliktig att justera A-riksdagens beslut i vad gäller vilande grundlagsfrågor (s. 250). Redan i och för sig synes uteslutet att helt godtyckligt tillämpa olika regler om expedieringen angående grundlagsbeslut och beträffande andra riksdagsbeslut. Antingen får man ställa sig på den ståndpunkten att kamrarna vid B-riksdagen kan expediera alla beslut, som fattats vid A-riksdagen men vilkas justering av expeditionen då försummats eller ej medhunnits, eller också hävda den uppfattningen att en expedition skall justeras vid samma riksdag som beslutet ifråga fattats. Den förra tolkningen, ehuru icke direkt utesluten av ordalagen i RO § 80, är helt ohistorisk och strider mot grundsatsen i RF § 87 om att Konungen skall reagera på ett riksdagsbeslut i en lagfråga senast omedelbart före nästföljande riksdags öppnande. Med nästföljande riksdag måste avses riksdagen närmast efter den då riksdagens beslut i lagfrågan fattades. Konungen kan givetvis ej meddela något beslut i lagfrågan, innan han erhållit riksdagens expedition rörande dess beslut. Att på denna punkt göra något särskilt undantag för grundlagsfrågor, som författaren föreslår, är uteslutet också med hänsyn till innehållet i RF § 81. Detta grundlagsrum angiver att Konungen skall, uppenbarligen inför samma riksdag som fattat det slutliga beslutet i grundlagsfrågan, i öppet brev meddela sitt godkännande av ändringen. Det är under sådana omständigheter ej tänkbart att ett vid A-riks-

dagen fattat men då ej expedierat slutligt beslut om en grundlagsändring skulle kunna expedieras vid B-riksdagen, enär Konungens öppna brev om ändringen måst uppläsas inför riksdagen redan vid A-riksdagen för att ett beslut om grundlagsändringen skall ha kommit till stånd.

De på sitt sätt mest intrikata frågorna i samband med en upplösning hänföra sig till statsregleringen. Är denna vid upplösningstillfället slutförd och riksstat för nästkommande budgetår fastställd, är allt väl. Vanligt torde emellertid bliva att vid tiden för upplösningen budgetarbetet alltjämt pågår i riksdagen och att någon riksstat icke heller hinner uppgöras av vaderiksdagen före det nya budgetårets ingång. I en sådan situation har man att utgå från grundlagens till synes klara ord. I RF § 109 stadgas att, om riksdagen före det nya statsregleringsårets inträdande icke reglerat staten eller åtagit sig ny bevillning, den förra statsregleringen och bevillningen skall fortfara, till dess ny statsreglering och bevillning beslutats. Denna bestämmelse, som analyserats senast av Nils Stjernquist i denna tidskrift,⁸ har i praktiken visat sig svår att tillämpa. Det är naturligt, att också Sterzel ägnat frågan betydande uppmärksamhet.

Författaren anser den nämnda regeln i RF § 109 omöjlig att tillämpa i praktiken (s. 309). Uppenbarligen måste det i våra dagar bereda allvarliga svårigheter att tillämpa en och samma riksstat två år i rad. Åtskilliga budgetposter äro av engångskaraktär, vissa anslag i ett års budget kunna icke utan vidare upprepas under ett nästföljande. Bl. a. gäller det sagda huvuddelen av kapitalbudgeten. Av de olika tänkbara system, Sterzel diskuterar (s. 308—313), torde ur statsrättslig synpunkt den naturligaste lösningen vara att A-riksdagen — om den det hinner — antager en provisorisk riksstat före det nya budgetårets början och att denna därpå utbygges av B-riksdagen med tilläggsstater. I detta sammanhang berör Sterzel möjligheterna för riksdagen att hålla vissa poster i en beslutad riksstat öppna för senare preciserande beslut (s. 310). Problemställningen exemplifieras av Sterzel med två händelser från 1944 års och 1947 års riksdagar (se s. 305—306). Denna sida av problemet torde ha varit förtjänt av en mera ingående belysning.

Den ovan diskuterade frågeställningen sammanhänger nära med spörsmålet om de enskilda budgetbeslutens karaktär. Den allmänna uppfattningen, förfäktad både i riksdagspraxis och exempelvis av Stjernquist i hans nyssnämnda ingående undersökning, går ut på att riksdagens successiva beslut i statsregleringsfrågor måste anses vara i och för sig slutgiltiga och icke allenast provisoriska i avvaktan på det slutliga beslutet om riksstatens fastställande.^{8a} Häremot kan sägas, att statsregleringsbesluten icke träda i kraft, förrän de infogats i riksstaten. Frågan ställes på sin spets, om vid upplösning av riksdagen visserligen en rad statsregleringsbeslut fattats men någon riksstat ännu icke uppgjorts och antagits. Av stadgandena i RF § 109 följer klart, att de enskilda statsregleringsbesluten i detta läge icke

⁸ Stjernquist, StatsvT 1960, s. 1—25.

^{8a} En annan uppfattning förfäktades vid 1959 års riksdag från högerhåll; se StatsU 1959: 13 s. 3 och 1959: 136 s. 4 samt AK 11/2 1959 nr 3, s. 25—26. Jfr även Heckscher AK 31/7 1958 nr B 7, s. 190—191.

träda i kraft vid det nya budgetårets ingång. Först då de infogats i riksstaten, kunna de verkställas.

De praktiska svårigheter, som föreligga, härröra framför allt från det förhållandet, att efterhand som riksdagen anmäler sina statsregleringsbeslut med avseende å särskilda delar av riksstaten, dessa beslut i praktiken läggas till grund för Kungl. Maj:ts åtgärder, oaktat de ännu ej ingå i en riksstat. Praktiska dispositioner träffas i olika avseenden på grundval av de föreliggande riksdagsbesluten, utan att deras formella ikraftträdande genom inordnandet i en riksstat avvaktas.⁹

Insikten om nu skildrade förhållanden ledde fram till det förfaringssätt, som tillämpades vid 1958 års A- och B-riksdagar, alltför knapphändigt skildrat av Sterzel (se s. 306—308). På de punkter, där statsregleringsbeslut hunnit fattas av 1958 års A-riksdag och där ändring i dessa ej föreslagits, anmäldes under B-riksdagens budgetarbete allenast besluten från A-riksdagen. I de fall, då ändringar påyrkades i A-riksdagens beslut, beslöt B-riksdagen i stort sett att icke företaga någon ändring av A-riksdagens beslut. Endast på de punkter, som ej behandlats vid A-riksdagen och där sålunda nya beslut fattades, eller på punkter, där ändringar i A-riksdagens beslut gjordes, avlät riksdagen skrivelser till Kungl. Maj:t. I övrigt ansågos tydligen de under A-riksdagen fattade besluten stå fast.

Vad gäller uppgörandet av själva riksstaten synes dock förfarandet 1958 knappast helt ligga innanför det grundlagsenliga. För att de av A-riksdagen träffade budgetbesluten skulle kunna träda ikraft vid det nya budgetårets inträde den 1 juli 1958, måste de inplaceras i en riksstat. Vidare gällde det att förhindra att regeln i RF § 109 trädde i tillämpning, enligt vilken den gamla riksstaten skulle gälla även för det kommande budgetåret. Något slag av riksstat måste sålunda uppgöras. Som en halvmesyrligt beslöt riksdagen i detta läge att i en expedition till Kungl. Maj:t (R-skrivelse 28/4 1958 nr 283) beteckna A-riksdagens budgetbeslut, kompletterade med poster ur den gamla budgeten, såsom provisorisk statsreglering och bevillning för det kommande budgetåret. Huruvida med detta säregna beslut verkligen en provisorisk riksstat kommit till stånd torde kunna ifrågasättas. Betecknande är att då i en motion¹⁰ 1958 års B-riksdag uppmanades att siffermässigt ställa upp den provisoriska statsregleringen och bevillningen i form av en vanlig riksstat före det nya budgetårets inträde, så att en klar riksstat då komme att föreligga, statsutskottet, till vilken motionen remitterades, underlät att vidtaga några åtgärder.¹¹ Motionen blev avslagen först in på det nya budgetåret i samband med att den definitiva riksstaten antogs. Kraven på en provisorisk riksstat måste uppenbarligen ställas betydligt högre än som gjordes 1958.¹²

⁹ Se härom närmare Stjernquist, StatsvT 1960, s. 9 f.

¹⁰ Motion 1958 II B 80 av Braconier.

¹¹ Se StatsU 1958 B 60.

¹² I riksdagen torde man 1958 ha insett förfaringssättets tveklaktiga grundlagsenlighet. Håstad levererade den skarpaste kritiken (se AK 30/7 1958 nr B 7, s. 55—56). I en tidigare debatt varnade också Dahlén (AK 28/4 1958 nr 18, s. 117) för att fatta förfaringssättet som ett prejudikat. Statsutskottet var självt »väl medvetet om att dess förslag inte innebär en bokstavlig tillämpning av gällande

Förfarandet 1958 diskuteras kritiskt ur olika synpunkter av Sterzel (s. 311—313). Huvudfrågan torde vara, huruvida det är möjligt att, sedan en statsreglering — låt vara av provisorisk art — antagits för nästkommande budgetår, framlägga en helt ny statsverksproposition avseende samma budgetår. En av anledningarna till att man våren 1958 inom riksdagen ej önskade få till stånd en definitiv statsreglering före riksdagsupplösningen, vilket kunde varit tekniskt möjligt, var hänsynen till riksdagsmännens motionsrätt. Hade slutlig statsreglering antagits av A-riksdagen, utgick man från att någon ny statsverksproposition ej skulle ha kunnat framläggas till B-riksdagen; det skulle blott ha blivit fråga om tilläggsstater. I så fall hade någon allmän motionstid icke börjat löpa vid B-riksdagens början. Den allmänna motionsrätten är nämligen sedan 1949 i RO § 55 p. 1 knuten till statsverkspropositionens avlämnande, ej som tidigare till riksdagens öppnande. Lämnas icke sådan proposition, blir det ej heller allmän motionstid. Man synes 1958 ha ansett sig ställd inför valet mellan en provisorisk statsreglering, som skulle ersättas av en definitiv, och det andra icke godtagbara alternativet att icke fatta något beslut om statsregleringen ens provisoriskt utan låta den gamla statsregleringen enligt RF § 109 tillfälligt gälla, till dess ny riksstat för det ifrågasatt budgetåret hunnit komma till stånd.

Sterzel har icke utan skäl ifrågasatt (s. 311), om en ny statsverksproposition kan framläggas och börja behandlas, då en riksstat redan föreligger — låt vara provisorisk — för budgetåret ifråga. Spörsmålet torde dock böra besvaras jakande. Två skilda riksdagar måste teoretiskt sett vara oförhindrade att självständigt var för sig behandla statsregleringen för ett och samma budgetår. Förbudet i RO § 63 mot dubbla beslut gäller allenast vad som kan ske inom ramen för en session. Även om A-riksdagen före sin upplösning hinner slutbehandla statsreglering och bevillning samt antaga riksstat, torde den efterföljande B-riksdagen, event. på förslag av en ny regering som tillkommit efter det mellanliggande valet, vara befogad att taga upp hela budgetfrågan på nytt och ersätta den av A-riksdagen beslutade riksstaten med en helt ny.¹³ Däremot ansåg sig 1958 års B-riksdag oförhindrad att ändra på enstaka poster i den av A-riksdagen antagna provisoriska statsregleringen. Bl. a. utgick anslaget till hertiginnan av Västergötland, vilken under mellantiden avlidit.^{13a} Är B-riksdagen i stånd att ändra på enstaka poster i den provisoriskt antagna statsregleringen, måste också denna i sin helhet kunna ändras och en ny riksstat antagas. Att så måste vara möjligt är desto naturligare, som nyvalsförordnandet och upplösningen just kunna ha gällt en viktig anslagsfråga, i vilken Kungl. Maj:t lidit nederlag. Om en ny majoritet framkommer efter nyvalen, måste rimligtvis nytt beslut kunna fattas i saken.¹⁴

grundlagsbestämmelser», enligt vad utskottets talesman framhöll (se Malmberg, AK 28/4 1958 nr 18, s. 119).

¹³ Riksdagen synes 1958 ha handlat under intryck av motsatt uppfattning; se Malmberg i AK 28/4 1958 (nr 18, s. 118).

^{13a} Se StatsU 1958 B 1: Riksdagen beslöt »att det av 1958 års första riksdag beviljade anslaget . . . icke skall upptagas i riksstaten för budgetåret 1958/59». Se även t. ex. StatsU 1958 B 2, vari ändring av A-riksdagens beslut var omröstningstema.

¹⁴ Härom rådde enighet i debatten i AK 28/4 1958 (nr 18, s. 117) mellan herrar Dahlén och Malmberg.

En särskild fråga är hur länge denna möjlighet att antaga ny riksstat består. Det synes anmälaren uppenbart att, i och med att det nya budgetåret börjat, det ej längre skall vara möjligt att antaga en helt ny riksstat för detta annat än i det i RF § 109 uttryckligen medgivna fallet. Motivet för en sådan ståndpunkt är tydligt. Sedan ett budgetår inletts och en riksstat börjat tillämpas, är det praktiskt taget omöjligt att efter någon tid börja tillämpa en helt annan riksstat. De anslag, som utgått efter den första staten men som ej återfinnas på den nya staten, kunna i allmänhet icke indragas eller återkrävas. Oreda skulle uppkomma, därest anslag börjadé utgå efter en stat och på vissa villkor för att efter någon tid retroaktivt upphöra eller förknippas med helt andra villkor. Sterzel synes ha varit inne på liknande tankegångar, då han (s. 294) förklarar att efter det nya budgetårets ingång varje möjlighet till omprövning av tidigare statsregleringsbeslut bör vara utesluten.

Det betänkliga i 1958 års arrangemang ligger av skäl, som ovan anförts, närmast i att en provisoriskt antagen riksstat — tillkommen vid sidan av RF § 109 — fått träda i kraft vid budgetårets ingång men därefter in på budgetåret upphävts och ersatts med en ny definitiv riksstat. Att några svårigheter icke uppkommo 1958 torde vara att tillskriva det förhållandet att den provisoriska och den slutliga statsregleringen innehållsmässigt voro varandra lika.

De resultat, till vilka Sterzel har kommit i vad avser statsregleringsfrågorna, torde i huvudsak kunna lämnas utan erinran. Allmänt kan sägas, att han ej sällan är alltför benägen att låta de statsrättsliga resonemangen stå tillbaka för de praktiska synpunkterna på budgetarbetet vid valet mellan olika tolkningar. Otvivelaktigt föreligger, såsom också påpekas (s. 360), en viss faktisk kontinuitet mellan A- och B-riksdagarna i sådana fall, då budgetarbetet påbörjats vid A-riksdagen men fortsättes och avslutas av en B-riksdag, som till sin sammansättning är i allt väsentligt lik A-riksdagen. Att för den skull beteckna B-riksdagen som riksdagens andra vårsession är emellertid endast ägnat att förvilla. Författaren påpekar visserligen att en dylik beteckning icke har någon statsrättslig betydelse »utan utgör endast en enkel sammanfattning av undersökningens resultat». Ett dylikt icke rättsligt konstaterande fördunklar resultatet av undersökningarna, som klart visa på fortsättningsteoriens ohållbarhet. Karakteristiker av denna art måste alltid vara sekundära i förhållande till den egentliga grundlagstolkningen, som bör vara undersökningens ändamål.

Sterzel synes i sin bedömning av de statsrättsliga problemen i alltför hög grad ha tagit intryck av det faktiska förhållandet, att i de två aktuella fallen av nyvalsförordnande till Andra kammaren, kombinerat med riksdagsupplösning, åren 1914 och 1958 regeringen vann upplösningens valen. Samma regering satt såväl vid A-riksdagen som efter upplösningen vid B-riksdagen. Någon omkastning av majoritetsförhållandena i Andra kammaren inträdde ej. I alltför ringa grad har Sterzel ägnat uppmärksamhet åt den situationen att en ny regering, stödd på en riksdagsmajoritet, vid B-riksdagen vill sätta sin prägel på statsreglering och bevillning. Därvid synes han delvis ha vilseletts av felaktiga antaganden om nyvalsförordnande- och upplösningstinstitutens innebörd. Han påstår på ett ställe exempelvis, att »en upplös-

ning, som leder till ett för konungen ogynnsamt resultat, icke harmonierar med grundlagarnas tanke» (s. 295 not 51). De båda institutens uppgift är emellertid att möjliggöra, att riksdagen får en sådan sammansättning, som motsvarar folkviljan vid den aktuella tidpunkten. De efter en riksdags upplösning förrättade nyvalen kunna teoretiskt lika väl gynna den sittande regeringen som bringa den på fall. Att en regering vanligen icke tillgriper nyval och upplösning i andra situationer än när den räknar med framgång är en annan sak. Ibland kan dock det parlamentariska läget framtinga nyval även i ett för regeringen ogynnsamt läge. Grundlagstolkningen kan i vart fall icke ske utifrån den förutsättningen att en vaderiksdag i princip endast har att snällt bekräfta den upplösta A-riksdagens beslut.

Vaderiksdagen måste från dessa utgångspunkter ha möjligheter att ändra A-riksdagens tidigare statsregleringsbeslut inom samma ram som stått riksdagen till buds, då den fattade besluten.¹⁵ Statsutskottet har därvidlag samma begränsade initiativrätt vid vaderiksdagen som vid den föregående A-riksdagen, och det även på punkter där A-riksdagen redan fattat statsregleringsbeslut, som ej influiter i en riksstat. Uppfattningen att statsutskottet vid en B-riksdag skulle vara beroende av särskilt initiativ (se s. 295) i högre grad än vid en A-riksdag, därför att den vid B-riksdagen är bunden av A-riksdagens beslut, kan anmäla icke dela. Än mindre finns anledning att ansluta sig till de märkliga funderingarna (å s. 312—313), att A-riksdagen skulle kunna besluta avskära B-riksdagen från dess omprövningsrätt med avseende å vissa utpekade statsregleringsbeslut.

Sammanfattningsvis kan sägas, att Sterzel genom sina undersökningar riktat uppmärksamheten på betydelsefulla frågor kring politiskt viktiga statsrättsliga institut, vilka tidigare icke alltid tilldragit sig det intresse, de förtjäna. Den kritik, som kan riktas mot hans arbete, kan framför allt grundas därpå, att han icke tillräckligt radikalt och konsekvent fullföljt sina undersökningsresultat utan då och då — troligen under intryck av tidigare doktrin — börjat kompromissa med sina egna ståndpunkter. Detta förfaringsätt har lett till att han kommit att uppställa delvis ganska godtyckliga undantag från sina i och för sig riktiga teser. I samband härmed har han också någon gång komplicerat systemet, t. ex. då han onödigtvis infört konstruktionen vadesession såsom en typ av ny riksdag. Åtskilliga svårigheter hade exempelvis undvikits, om författaren konsekvent fasthållit, att antingen drabbas ett riksmöte av upplösningens beslut, i vilket fall ett nytt riksmöte, en ny riksdag, skall sammankallas med allt vad därav följer, eller också fortsätter det tidigare riksmötet, eventuellt i delvis ny sammansättning efter nyval, men i övrigt under oförändrade arbetsbetingelser. Den omständigheten att ett val mellankommit till en av riksdagens kamrar förändrar icke riksdagens karaktär av pågående riksmöte, lika litet som t. ex. då på grund av ett regeringsrättsutslag nya val till en viss del av en kammare måste förrättas.

Svagheten i Sterzels grundlagstolkningar ligger i att han tagit alltför

¹⁵ Att en viss faktisk bundenhet förefinnes — som bl. a. Malmberg påpekat (AK 28/4 1958 nr 18, s. 119) — är en praktisk realitet, som ej påverkar grundlagsreglernas innebörd.

stor hänsyn till allehanda politiska ställningstaganden, överväganden och lämplighetsprövningar, såsom anmälaren försökt belysa i det föregående. Med en mera strikt rättsligt genomförd tolkning av grundlagen hade åtskilliga av de besynnerligheter undvikits som nu misspyda avhandlingen.

Avhandlingen bär på sina ställen spår av att ha tillkommit i alltför stor hast. Som flera gånger påpekats är riksdagsmaterialet från 1958 års händelser icke till fullo utnyttjat och bearbetat. I övrigt förekommer att resonemangen icke alltid genomförts genom hela framställningen, utan varandra delvis motsägande synpunkter dyka upp. Även själva argumenteringen skulle här och där ha vunnit på en ökad bearbetning och konkretisering.

De brister, som här påtalats och som äro förklarliga i ett förstlingsarbete, få icke undanskymma arbetets betydande förtjänster. Huvudresultaten äro delvis nya och utan tveivel riktiga och ägnade att skapa klarhet inom ett ur parlamentarisk synpunkt centralt område. De resonemang och lösningar, som föreslagits, kunna påräkna stort intresse och komma säkerligen att tjäna till vägledning, därest den parlamentariska utvecklingen ånyo skulle försätta oss i en situation, då nyvalsförordnande och riksdagsupplösning kunna komma att bli lösningen på en uppkommen politisk situation. Icke minst om det nuvarande tvåkammerssystemet bibehålles, kan en eventuell framtida avlösning av det socialdemokratiska maktinnehavet i vårt land komma att ställa oss i lägen, där dessa båda institut få praktisk aktualitet.

Gustaf Petrén

NILS RONEBY: *Monarchia mixta. Maktfördelningsdebatt i Sverige under den tidigare stormaktstiden*. Akad. avh. Studia Historica Upsaliensia, 6. Uppsala 1962.

Efter läsningen av Nils Runebys mäktiga gradualavhandling griper man gärna till bilden av en kanalfart. Sakta och omsorgsfullt förs passagerarna mot det givna målet. Här och var lägger båten till, vi går i land, tittar på en staty, upplever något, som har blott svag anknytning till färdplanen, undrar om slussmaskineriet skall klara oss vidare och kommer emellanåt ut på fritt vatten, där seglatsen går raskt undan. Trötta på vattenvägen avbryter vi med en natt på stadshotell för att nästa morgon vakna med aptit på nya vyer.

De sexhundra sidorna i Runebys arbete avverkas alltså inte i ett svep. Men det är förvånansvärt hur starkt författaren lyckas engagera läsaren. Alla utvikningar, alla eftergifter åt frestelsen att skriva utförligt om intressanta ting, som inte förefaller ha någon nämnvärd relevans i sammanhanget, tar man med jämnmod. Visserligen är väl ens första reflektion efter avslutad genomläsning: varför har författaren inte avstått från en mängd detaljer och smärre avsnitt och låtit boken få ett hanterligt format? Men — jag vet inte! Kanske har Runeby gjort rätt. Han besitter den kombination av djup lärdom och ödmjuk attityd inför uppgiften som förlänar också digressionerna friskhet och signifikans.

Inledningsvis anges syftet med avhandlingen. Det är att »belysa och precisera de uppfattningar om maktens koncentration och fördelning, som ledande politiker och representativa grupper i det svenska samhället inom

systemets ram sökte att realisera» under den tidigare delen av vår stormaktstid. För att nå detta syfte skall författaren undersöka uppfattningarna om vissa idépolitiska begrepp, särskilt det i avhandlingens titel ingående »monarchia mixta», vars innebörd anges som en komplikation av Aristoteles bekanta indelning av statsformerna. Vidare framhåller Runeby att han vill nära följa den sociala och politiska gruppbildningen; det har varit hans »strävan att i görligaste mån förankra användningen av de teoretiska begreppen i en politisk realitet».

Ett vetenskapligt studium av politiska idéer och begrepp, nyttjade under en förfluten epok, kan ha många syften utöver de mest näraliggande. Det är viktigt att slå fast att Runeby är historiker, idéhistoriker; hans avsikter begränsar sig så vitt man kan se, helt till att teckna en bild av »wie es eigentlich gewesen». Han har inte bitanken att begagna de vunna resultaten för aktuella strävanden, vare sig i den meningen, att analysen av 1600-talets åskådningar skulle kunna vara vägledande för vårt eget politiska tänkande eller handlande, eller i den meningen att samma analys skulle kunna vara ett hjälpmedel vid konstruktion av en generell teori om de politiska fenomenens natur.

Det är klart att Runeby med denna begränsning undgår en del av de metodproblem, som kan uppträda, när en forskare koncentrerar uppmärksamheten på en viss typ av sociala fenomen (vare sig tänkta eller realiserade) och deras utformning under ett förgånget skede. Helt kan han dock inte fly undan svårigheterna: instrumentens lämplighet eller olämplighet är i betydande utsträckning en fråga om nödig insikt i de begagnade begreppens relationer såväl till den studerade epokens verklighet som till forskarens egen miljö. Medan den »allmänhistoriske» forskaren måhända kan tillåta sig och tillåtas att nyttja redskap, som är gängse och etablerade, och likväl inte råka alltför vilse, är situationen annorlunda för »specialhistorikern». Redan den avgränsning av objektet som sker, när man bestämmer sig för att behandla en särskild sektor av samhällslivet, t.ex. det politiska systemet eller idéer om detta, aktualiserar kravet på skärpt metodmedvetenhet. Än starkare blir detta krav, om man har för avsikt att analysera 1600-talets statskick eller politiska föreställningar. Ty till de generella bekymmer, som vållas av att vår gängse statsrättsliga vokabulär med sin förankring i 1800-talets tyska jurisprudence eller liberalt-konstitutionella teorier alltid måste användas med yttersta varsamhet vid analys av äldre tiders förhållanden, kommer i detta fall en speciell, komplicerande omständighet. 1600-talet var i flertalet europeiska länder det århundrade, då kampen mellan den under senmedeltiden utbildade ständerkonstitutionalismen och den nya tidens fursteabsolutism nådde sin kulmen. I denna strid utnyttjade furstarna en arsenal, i vilken åtskilliga av de begrepp, som senare vunnit erkännande som någorlunda neutrala analytiska redskap, ingick som högst ideologiskt färgade vapen. Själva statsbegreppet ägde i många sammanhang denna partisanbetonade karaktär och beträffande en lång rad andra begrepp och distinktioner gäller att deras användbarhet som instrument reduceras väsentligt genom att de också förekommer som objekt; i vart fall förutsätter deras begagnande att forskaren har en säker känsla för resonemangets olika plan och en svåruppnåelig förmåga att på

ett icke alltför långrandigt sätt ange den för tillfället åsyftade innebörden hos ett mångtydigt begrepp.

Självfallet är dessa omständigheter inte främmande för en forskare av Runebys kapacitet. Men det är skada att han inte mer energiskt diskuterar metodproblemen och att han inte sökt att mera stringent hålla sig till en med omsorg presenterad referensram. I sin inledning nöjer sig Runeby i stort sett med att återge rådande uppfattningar i sak beträffande maktfördelningens utveckling och den politiska teorien i Sverige under den tidigare stormaktstiden; det är alltså främst Fredrik Lagerroths och Erland Hjärnes synpunkter som refereras. Hjärnes bekanta distinktion mellan ett statiskt och ett dynamiskt sätt att betrakta statslivets villkor och väsen och Lagerroths skildring av författningsutvecklingen som en kamp mellan en aristokratisk och en monarkisk-demokratisk samhällsuppfattning diskuterats. Författaren säger sig för egen del inte vilja binda sin framställning »till något bestämt statsrättsligt schema», ej heller vill han försöka konstruera ett nytt sådant. I den mån dessa programförklaringar innebär ett avståndstagande från »schemata» av Lagerroths och Hjärnes typ, kan de accepteras. Visserligen är dessa »schemata» ingalunda enbart resultat av vederbörande forskares empiriska undersökningar utan tvärtom i hög grad medvetet fattade utgångspunkter och instrument och alltså att se som ett element i forskarnas metod; ja, det kan väl hävdas att det starka intryck Lagerroths och Hjärnes arbeten gjort på samtid och eftervärld inte minst berodde på författarnas förmåga att konsekvent betrakta ett till synes dispat stoff ur den engång valda vinkeln, på deras nästan fanatiska strävan att underordna verkligheten schemat. Men det är att observera att dessa här diskuterade schemata främst hänför sig till tiden, icke till det »sociala rummet», de är förloppsanalytiska kategorier. De åsyftar icke någon avgränsning av de politiska fenomenen från den totala samhällseliga verkligheten; de är utvecklings- eller förloppsmodeller.

I själva verket torde den otillfredsställelse som läsaren till sist kan känna vid studiet av Hjärnes och Lagerroths arbeten främst sammanhånga härmed; medan båda forskarna demonstrerar en originell uppfattning av *utvecklingen* godtar de till synes oreflekterat och utan prövning sin egen tids konventionella statsrättsliga begreppsapparat som det adekvata redskapet för analys av maktstrukturer vid en given tidpunkt vilken som helst. Att Runeby avstår från att nyttja utvecklingsschemata av typ Hjärne och Lagerroth kan inte befria honom från skyldigheten att så effektivt som möjligt ge läsaren besked om hur hans referensram är beskaffad.

Snarare tvärtom, ty dessa utvecklingsschemata fyllde dock en nödvändig organiserande funktion. Som det nu är blir det oklart vad Runeby egentligen avser, när han i inledningen framhåller att hans analys har det gemensamt med Hjärnes att den »bygger på» några politisk-teoretiska grundbegrepp. Det kan inte heller undvikas att läsaren i vissa fall står tveksam inför Runebys detaljanalyser; han startar ibland en analys med redskapen till synes väl isärhållna från objektet men så småningom infinner sig den farliga glidningen och analysen fortsätter med hjälp av objektets egna, ännu för läsaren till sin innebörd opreciserade begrepp. »Det är uppenbart, att Gustav Adolf själv genomgående sökt vidmakthålla jura majestatis, men

en strävan att motverka själva maktfördelningen kan inte iakttas», heter det på ett ställe. Ja, vad var det kungen ville vidmakthålla? Jura majestatis som ett slagord, möjligt att fylla med konkret innehåll allt eftersom det passade sig? Jura majestatis med en av kungen fattad avgränsning? Jura majestatis med en av Runeby fixerad betydelse? Jag vill inte påstå att oklarheten är typisk; ofta får man så småningom fram vad författaren vill säga. Men det kräver en utomordentligt omsorgsfull läsning av avhandlingen och en sammanställning av de många olika sidor där förf. berör samma sak.

Runebys avhandling innehåller tre kronologiskt avgränsade huvudavsnitt, föregångna av en relativt kortfattad översikt av den europeiska bakgrunden samt en genomgång av för den politiska teorin relevanta svenska dissertationer vid utländska universitet. I den första huvudavdelningen behandlas tiden fram till 1632, »maktindelningens genombrottstid», i den andra perioden 1632—1654 och i den tredje förhållandet mellan kungamakt och gruppintresse under de därpå följande åren fram till 1660. Framställningen demonstrerar från början till slut en grundlig förtrogenhet med tryckta och otryckta skrifter, ägnade att belysa svenska auktorers syn på maktindelningen.

Runebys teknik kännetecknas av vissa återkommande inslag. Gärna startar han med analys av en skrift, som behandlar avvägningen av makten mellan fursten och andra organ, för att så övergå till en beskrivning av skriftens författare, den ställning, som denne intog i den faktiska maktstrukturen, och de insatser vederbörande gjorde i konkreta politiska strider. Detta är i grunden en tillämpning av den på s. 536 fastslagna tesen, att man vid en analys av 1600-talets sätt att se på de politiska problemen inte vinner något på att dra en skarp gräns mellan »teoretiskt» material och »praktiskt». »Den politiska undervisningens medvetna reglering och praktiska inriktning och den politiska debattens ständiga återopande av centrala teoretiska begrepp gör det naturligt att i lika mån ta hänsyn till alla utsagor av allmänare natur.» Tekniken bidrar till att öka intrycket av splittring men underlättar å andra sidan författarens strävan att undersöka relationerna mellan en viss ideologi och en viss politisk eller social grupp. Särskilt en del av de lågadliga ämbetsmännens tänkesätt belyses utmärkt, inte minst umgängeskretsen kring Johan Skytte, »sammansatt huvudsakligen av lärda, ofrälse ämbetsmän och lågadel, med bestämda ståndsintressen och programmatiska kontakter med kungamakten och det pfalziska huset».

Vilka blir då de huvudsakliga resultaten av Runebys mångskiftande undersökningar? Främst får man väl sätta att förf. lyckats i väsentliga avseenden nysansera bilden av den »konstitutionalistiska» utvecklingen. Denna framstår nu som mindre schematisk, bilden är mera mångsidig, enhetligheten mindre än förut. Vissa grupperingar anser sig dock Runeby kunna följa under decennier, grupper som huvudsakligen byggde på släktförbindelser och klientförhållanden. På samma sätt kan den svenska politiska teorin visserligen sägas handla om maktfördelning och arbete med en rad begrepp, hämtade ur den samtida europeiska spekulatjonen: den blandade monarkin, den blandade tronföljden, det dubbla majestätet, fundamental-

lagarna. Men Runeby visar vilken mängd av varianter som kunde förekomma inom denna ram och framhåller även att de kungavänliga teorierna fick större genomslagskraft under 1600-talets lopp. Om absolutism eller absolutistiska idéer i Sverige under det behandlade tidsavsnittet är det dock inte tillrådligt att tala under tiden intill 1660, menar förf. med rätta. Kungen var bunden till riket och rådsherrn till kungen och riket, varjämte bägge var så ömsesidigt förpliktigade, att ett ensidigt förfogande var utslutet; denna Per Brahes tankegång speglar bäst den genomsnittliga karaktären hos epokens såväl teori som statskick.

Åtskilligt skulle vara att tillägga om de många fina enskildheterna i avhandlingen, men denna recension har redan blivit i längsta laget. Nils Runebys arbete hör till de inte alltför många böcker som stimulerar till omprövning av ståndpunkter i metodfrågor. Tillfälle till diskussion av detaljer återkommer, ty verkningarna av »*Monarchia mixta*» skall göra sig märkbara under lång tid.

P.-E. Back

FOSKETT, D. J.: *Classification and indexing in the social sciences*. London 1963. X, 190 sid.

När en samhällsforskare eller en person över huvud taget skall taga reda på vad som publicerats i ett ämne eller om en sak, stöter han ofta på stora svårigheter, som kanske inte ens kan övervinnas. Förhållandet måste vara mycket irriterande för den hjälpsökande, som undrar vad det är för fel med systemet, och kanske betvivlar om det över huvud taget finns ett system. I viss utsträckning kan orsaken sökas hos den hjälpsökande själv. Han kanske inte har kunnat precisera och klargöra sin fråga, eller han kanske har framställt den på så vidlyftigt sätt, att den icke låter sig besvaras inom ramen för existerande resurser. Uppsöker han bibliotek, finner han en rad inrättningar, som skiljer sig från varandra högst väsentligt med hänsyn till resurser, samlingarnas storlek, tillgänglighet och överskådlighet, personalens kompetens och hjälpsamhet o. s. v. Biblioteken hänvisar gärna till njuggheten hos anslagsbeviljarna, lokalsvårigheter, lönesättningens otillräcklighet m. m. Besökaren konstaterar i varje fall en betydande oenhetlighet mellan biblioteken och finner dessutom, att det föreligger högst olikartade svårigheter att orientera sig i litteraturen från skilda perioder och länder liksom i skilda ämnen.

Han kan t. ex. finna för vårt eget land en högst ofullständig nationalbibliografi, varvid han givetvis saknar större intresse för att det till stor del berott på hängivna biblioteksmäns enskilda insatser att luckorna inte är ännu större. Vid studiet av motsvarande löpande publikationer för Tyskland, Frankrike och England finner han, att de utgivits under en varierande och jämförelsevis kort följd av år, och att de är systematiskt uppställda. I den mån man över huvud taget kan tala om en likartad publikation för U. S. A., finner han den däremot uppställd efter ett stort antal sakord, vilka man genom olika hänvisningar söker hopkoppla.

Det är sällsynt, att nationalbibliografierna förtecknar tidskriftsuppsatser; d. v. s. den ur forskningens synpunkt ofta viktigare delen av litteraturpro-

duktionen. Härvidlag hänvisas besökaren till nationella tidskriftsindex, som — i den mån de över huvud taget finnes — ofta utgivits under en ännu kortare tid än nationalbibliografierna. Förtecknandet av själva tidskrifterna som sådana sker också på ett i högsta grad oenhetligt och otillfredsställande sätt i olika länder. Men olikformigheten är inte mindre, om man vill orientera sig i de olika ämnesområdenas material.

Möjligheterna att söka upp materialet är, högst schematiskt sagt, större inom naturvetenskap, lantbruk och medicin, minskar inom de tekniska områdena och är minst inom de ämnesområden, som saknar anknytning till naturvetenskaperna. Orsakerna härtill får sökas dels i ämnesområdenas struktur och dels i deras olika och skiftande funktionella ställning i det alltmer komplicerade samhällslivet samt, inte minst, i deras ekonomiska betydelse.

Den kemiska vetenskapen har i här ifrågavarande hänseende en särställning. Den har en grundläggande betydelse, den har en struktur, som gör det jämförelsevis lätt att systematisera och klassificera dess element. Dess resultat är i ringa grad bundna genom lokala begränsningar. Den ojämförligt största delen av dess innehåll representerar ett aktuellt vetande av omedelbar eller åtminstone medelbar betydelse. Det viktiga materialet utgöres nästan uteslutande av experimentella data, vilket underlättar urskiljandet av den litteraturmassa, som måste behandlas ur litteraturtjänstsynpunkt. Som ett resultat av dessa förhållanden föreligger på detta ämnesområde de förnämsta referattidskrifterna med hänsyn till ålder och omfattning. Men även här måste litteratursökaren räkna med stora brister. Den anglosachsiska världens under årtionden ledande referattidskrift, den amerikanska »Chemical abstracts», upptar endast tryckt litteratur till behandling och refererar ej böcker. Om man härtill lägger den ofta avsevärda tidrymd, som förflyter mellan publicerandet av en uppsats och dennas referat i »Chemical abstracts», och en icke oväsentlig ofullständighet ifråga om särskilt den östliga världens tidskrifter, förstås lätt att åtskilligt blir svåråtkomligt eller alldeles oåtkomligt. Först jämförelsevis nyligen har man sökt avhjälpa en brist genom publicerandet av en titelbibliografi.

Ett nyttkommet, i rubriken angivet arbete vittnar om att de föga rationella förhållandena beträffande litteraturens uppsökande, ordnande och nyttiggörande inom de olika ämnesområdena också har sin motsvarighet för samhällsvetenskaperna. Fosketts bok är ett kunnigt och stimulerande inlägg, även om den i likhet med så många andra likartade publikationer ofta kännetecknas av trivialiteter och självklarheters upprepande.

Den i alla arbeten av detta slag dominerande synpunkten är materialets ökande omfattning och ökningens snabbhet. Påpekandet är mycket gammalt och har tydligen alltid känts som oroväckande. Det är dock ofrånkomligt att sedan 1940-talet utvecklingen gått i allt mer ökad takt och att rimligtvis både kvantiteten och ökningens snabbhet tenderar att växa. För många forskare inom de bäst tillgodosedda vetenskaperna har situationen ännu ej blivit alltför oroande, och inom de sämre tillgodosedda vetenskaperna kan t. ex. den nationella begränsningen innebära, att en traditionell informations-teknik i form av olika slags bibliografier och referattidskrifter med översiktsarbeten känns som något så när tillräckligt. I varje fall torde dessa

synpunkter böra beaktas, när mera olycksbådande profetior om sammanbrott i informationsflödet uttalas, icke minst med hänsyn till nödvändigheten av att övertyga statsmakter och andra att satsa på förbättringar. Det kan t. ex. vara en smula riskabelt att hävda behovet av stora resurser för vissa ämnesområden. Även om statsmakterna kanske i princip är beredda att satsa mer på medicin än teologi, så är det kanske inte utan vidare säkert, att det är rationellt att kräva en viss utrustning för medicinens informationsflöde utan att beakta att t. ex. lantbrukets är tiodubbelt så stort. Hur skall forskningsområdena inbördes graderas? Hur skall själva informationsmaterialet behandlas? Skall det sällas ur den ena eller andra synpunkten och av vem?

Bibliotekens roll som litteraturcentraler har efter hand minskat i betydelse liksom deras kataloger. I samband med forskningens avancerande och därmed sammanhängande specialiserande har bibliotekstjänstemännens betydelse för forskningens litteratursökning börjat avtaga. Forskaren hade ursprungligen att själv ombesörja all litteratursökning i mer eller mindre villigt samarbete med biblioteken. Situationen har i stor utsträckning blivit den, att åtminstone mera prominenta forskare etablerat en världsomspännande personlig kontakt med kolleger, varigenom de effektivare kunnat bemästra informationsflödet. Tendensen går nu mot specialiserad litteratursökning av andra personer med klart uttalad målsättning att forskarens arbetstid är alltför dyrbar för att upptagas av annat än forskning. Förhållandet är givetvis mera accentuerat inom naturvetenskaplig än inom t. ex. samhällsvetenskaplig forskning. Trenden kan givetvis lätt radikalt ändras genom bibliotekens upprustning och samarbetets intensifiering.

Foskett påpekar, att samhällsvetenskaperna i ett par viktiga hänseenden skiljer sig från naturvetenskaperna och att dessa skiljaktigheter i sin tur har särskild betydelse ur litteratursökningssynpunkt. Det ena är det förhållandet, att själva litteratursökningen som sådan är en väsentlig del av den vetenskapliga forskningen inom samhällsvetenskaperna, liksom över huvud taget utanför naturvetenskaperna, där den spelar en avsevärt mindre roll i forskningsarbetet. Det andra är det enormt snabba åldrandet inom den naturvetenskapliga litteraturen, som Foskett drastiskt exemplifierar med studiet av Aristoteles, vilket inom humanistiskt orienterad vetenskap alltjämt har betydelse. Om man härtill lägger den jämförelsevis sett mindre precisionen och kulturella samt ideologiska motsättningsars betydelse för grundläggande ställningstagande inom samhällsvetenskaperna, så är det klart, att uppgiftens svårighetsgrad icke lätt kan överskattas.

Foskett behandlar vidare den svåra frågan, huruvida olika vetenskapsområden kräver en skiljaktig klassifikation. Detta är i själva verket ett synnerligt väsentligt problem, som i regel förbises i klassifikationsdiskussionen. Det är ofrånkomligt att taga ställning till det, då det i varje fall finns en rad gränsområden, som måste bemästras. Foskett fastslår, att enligt hans mening föreligger ingen skiljaktig grundsyn på det vetenskapliga materialets ordnande för olika vetenskaper. Man skulle nog vilja ifrågasätta, om inte i varje fall rent praktiska skäl kunde tala för att man närmade sig de olika ämnena på ett varierande sätt, även om det kanske i första ögonblicket ter sig som en alltför tung belastning ur t. ex. ett och samma biblioteks eller en och samma nationalbibliografis synpunkt.

Vid indelningen av sina samlingar har de flesta bibliotek börjat med en uppdelning på ett godtyckligt antal grupper, vanligen åtskilliga tiotal. Ibland har man startat med någon bestämd formell princip, t. ex. alfabetet. Inom grupperna har man sedan företagit mer eller mindre långt gående finindelningsar, för vilka man i regel eftersträvat ett logiskt eller genetiskt samband. Foskett ägnar ett kapitel åt dessa problem och avslutar det med en översikt av olika slags hålkortssystem. När dessa tillkom, föreställde man sig, att man skulle kunna bortse från de hävdvunna genetiska synpunkterna. Korten behövde ju ej sorteras, i varje fall om ej mängden blev alltför stor. Dessa hade dock ett stort berättigande, då litteratursökaren alltid vill ha fram det sakligt sett sammanhörande, medan hålkortssystemen vid mera komplicerade sökningar lätt leder till framtagandet av alltför stora mängder kort, som inbördes saknar samhörighet. Det gäller nu enligt Foskett att försöka kombinera de båda systemens fördelar.

Ett annat kapitel ägnas de olika klassifikationssystemen. Foskett inleder det med anmärkningen, att klassifikationssystemen ofta ter sig helt obegripliga och onyttiga, ja, hindersamma för forskaren. Det gäller enligt Foskett att med bibehållande av det nödvändiga och värdefulla tillse, att det, som överlevat sig själv, måste bortopereras.

Decimalklassifikationen underkännes med hänsyn till samhällsvetenskaperna, och Foskett ansluter sig till den ståndpunkten, att det givetvis är möjligt att utarbeta det på ett acceptabelt sätt, men att detta i sin tur förutsätter en genomgripande revision av den grundläggande strukturen, vilket de förhandenvarande resurserna ej tillåter. Till detta skulle man vilja lägga, att ett system, vars symboler ofta får en större omfattning än de täckta begreppen, knappast kan finna något gillande hos forskarna.

Fosketts följande redogörelser gäller den klassifikation, som tillämpats av Library of Congress, och de system, som konstruerats av Henry Evelyn Blin och den indiske biblioteksmannen S. R. Ranganathans »kolonklassifikation». Inget av dem anses kunna godkännas, men Foskett menar dock, att dessa betydande bidrag tendera att konvergera till en allmän teori, som så småningom skall kunna utformas och accepteras, och att det avgörande hindret är främst en ekonomisk fråga.

Klassifikationssystemets funktionella ställning, som nödvändiggör det, ligger i dess placering mellan frågornas formulering och det funna materialets bearbetning. De krav, som måste ställas på ett fullgott system, är enligt Foskett fyra. Det måste tillåtas en tillräcklig finfördelning av materialet. Det måste vara flexibelt och möjliggöra kombinationer utan sammanblandning och synonymer. Det måste vidare uttrycka samhällsvetenskapernas speciella komplikationer, som ligger i individ contra gruppbyggnad, och erbjuder en lösning, som accepteras av båda sidor. »Finally, the scheme must produce a collocation of subjects having more relation to the current consensus than some of those, in particular the DC, whose outline is based on ancient and superseded theories of knowledge.»

Ett kapitel om mekanisk litteraturundersökning inleddes med ett återgivande av diverse ironiska omdömen. Det mest dräpande är kanske, att informationen om informationslitteraturen lider av påtagliga brister. Men därefter följer en rad exempel på områden, där samhällsvetenskaperna kan

draga nytta av en mekaniserad information, vilken ju hittills främst kunnat genomföras för naturvetenskapen och besläktade tillämpade områden, för vilka kapitalresurserna är lättare åtkomliga och behovet mera direkt kännbart. Ett speciellt område, som Foskett ej nämner, är bemästrandet av de enorma prejudikatsamlingar, som i hög grad lämpar sig för elektronisk behandling. Foskett slutar med ett längre citat av ryssen Panov, som innebär, att man måste eftersträva en kombination mellan den mänskliga hjärnas enorma selektiva och kombinatoriska förmåga och maskinens möjlighet att presentera ett stort material, av vilket kanske endast en ytterst ringa bråkdel behövs. Härmed kommer Foskett över till en diskussion om strukturen av klassifikationsschemata med förutsättningen, att även den maskinella apparatens effektiva användning fordrar en föregående klassifikation. Han är också angelägen att betona, att den maskinella bearbetningens behov måste vägas mot de många fall, då behovet kan tillgodoses genom enklare medel. Man skulle härvid vilja tillägga, att mekaniseringens utveckling går snabbt.

Som den principiella skillnaden mellan gammal och ny typ av klassifikation betecknar Foskett, att i förra fallet väljer man abstrakta grupper av kunskap, som sedan differentieras och vidareutvecklas huvudsakligen genom indelning i lägre avdelningar relaterade till varandra genom genus-species-förhållandet, medan man i det senare fallet utgår från ett givet områdes litteratur, som undersökes, varefter de funna termerna grupperas i lämpliga kategorier.

Den äldre indelningsgrunden har utsatts för en stark och berättigad kritik, men Foskett betonar, att den icke helt bör övergivas, och att den så småningom kommit till heders igen, ehuru den icke representerar en generellt hållbar lösning. Den senare vägen har visat sig begränsad genom behovet av en relation mellan de specialiserade schemata. Dels har dessa delvis gemensamma kategorier, som ju lämpligen bör få samma beteckningar i olika system, och dels har det framträtt en förklarlig tendens att inom det speciella systemet pressa in delar, som ansetts erforderliga, men som icke på ett naturligt sätt låtit sig infogas, vilket medfört snedbelastningar med ty återföljande ohanterlighet.

De avslutande avsnitten av Fosketts arbete diskuterar olika mera speciella förslag i den aktuella klassifikationsdiskussionen.

Fosketts arbete måste betecknas som ett synnerligen värdefullt och grundläggande arbete om samhällsvetenskapernas speciella problematik med hänsyn till klassifikationsfrågorna, men det är också en ypperlig inledning till klassifikationsproblemet över huvud taget, ett problem vilket som en kommunikationsfråga i högsta grad just är en samhällsvetenskaplig frågeställning.

Begreppet dokumentation är för Foskett varje ordnande av litteratur. Katalogisering och klassificering av material och dess tillgängliggörande kan betecknas som dokumentationens första steg, d. v. s. de traditionella biblioteksfunktionerna i form av nyttiggörande genom upplysning och utlåning.

Lars Frykholm

TIDSKRIFTSÖVERSIKT

Ekonomisk Revy. Årg. 20:1963. H. 7. *Kristensen, T.*, OECD efter to års arbejde, s. 417—423. — *Haldén, F.*, Utbildningspolitiken och arbetskraftsutbudet, s. 424—429. — *Montgomery, A.*, Ekonomiska saneringsproblem i Finland, s. 430—437. — *Nakayama, I.*, Växtvärk i japanska ekonomin, s. 438—443. — **H. 8.** *Woods, G.*, Världsbanken inför nya uppgifter, s. 467—474. — *Liljefors, Å. och Lund, H.*, De internationella kapitalrörelserna 1958—1962, s. 475—483. — *Montgomery, A.*, Comecon under omvandling, s. 494—500. — **H. 9.** *Nordenson, J.*, Sveriges export 1953—1962, s. 533—547. — *Montan, N.*, *GATT* vid skiljevägen, s. 548—553. — *Savosnick, K.*, Behovet av internationell likviditet, s. 554—558. — *Montgomery, A.*, Rysslands väg från underutvecklat land till industriland, s. 567—574.

Ekonomisk Tidskrift. Årg. 65:1963. Nr 3. *Brems, H.*, Trade, Growth, and Exchange Rate, s. 99—108. — *Faxén, K.-O.*, Exportutveckling, priser och kostnader, s. 109—128.

Finsk Tidskrift. 1963. H. 4—5. *Bruun, K.*, Samhällsvetenskapliga bestsellers, s. 181—183. — **H. 6.** *Luoma, V.*, Intresse motsättningen i samband med tjänstemannaavlöningen, s. 245—253. — *von Bonsdorff, S.*, Världssamfundets bakgrund, s. 279—284. — *Mustelin, O.*, Vetenskapliga framtidsperspektiv, s. 286—291.

Förvaltningsrättslig Tidskrift. Årg. 26:1963. H. 3. *Kaijser, F.*, Några anteckningar kring det kommunala interpellationsinstitutet, s. 97—113. — *Walberg, S.*, Bidragsförskottslagen — ett problembarn, s. 143—146. — *Petrén, G.*, Om verkan av anhängighet i förvaltningsförfarandet, s. 147—149. — *Hermanson, W.*, Tysk och svensk skatterättskipning, s. 150—151. — Lagstiftningen maj—juli 1963, s. 151—176.

Historisk Tidskrift. 1963. H. 3. *Odén, B.*, Emigrationen från Norden till Nordamerika under 1800-talet. Aktuella forskningsuppgifter, s. 261—277.

Liberal Debatt. Årg. 16:1963. H. 6—7. *Gellerman, O.*, Att rösta på person, s. 4—5. — *Ehnmark, A.*, Demokrati i Tredje Världen, s. 6—8. — *Carlberg, E. och Skillner, R.*, Långsiktig lokalisering, s. 13—15. — *Johansson, R.*, Planlös planhushållning, s. 24—26. — *Gahrton, P.*, Spärr — ett valtekniskt axiom, s. 31—34.

Nordisk Tidskrift. Årg. 39:1963. H. 6. *Aminoff, C. S.*, Det nya tjänstepensionssystemet i Finland, s. 343—354. — *Andrén, N.*, Sverige 1962. Den politiska utvecklingen, s. 366—376. — *Dahmén, E.*, Sverige 1962. Den ekonomiska utvecklingen, s. 377—381. — *Olsoni, E.*, Storfurstendömet Finlands sista rättskamp och Republiken Finlands tragiska tillblivelse, s. 382—393.

Nya Argus. Årg. 56:1963. Nr 16. *Hustich I.*, Finland i korselden mellan nationalism och internationalism, s. 227—233. — *Barck, P. O.*, Tingsten och DN, s. 234—236. — **Nr 17.** *Allardt, E.*, Klasskonflikter i finländsk politik, s. 243—246. — **Nr 18.** *Jansson, J.-M.*, Överdimensionerad samhällsplanering, s. 259—260. — **Nr 19.** *Allardt, E.*, Finland — ett massamhälle?, s. 275—278.

Politisk Tidskrift. 1963. H. 6. *Lindegren, K.*, Påvekyrkan och kommunismen, s. 201—203. — *Bramsvik, N.*, Ungdom bygger i u-land, s. 210—215. — *Linton, H.*, Förslaget till ändrad utsökningslag, s. 219—220. — **H. 7.** *Jonnergård, G.*, När högern ser om sitt hus, s. 230—233. — *Fiskesjö, B.*, Tingsten som chefredaktör, s. 234—237. — *Johansson, S.*, Ett modernt gymnasium, s. 247—250. — **H. 8.** *Fiskesjö, B.*, Samverkans villkor, s. 262—265. — *Linton, H.*, Amerikas segregationsproblem, s. 274—277. — *Lindegren, K.*, Perspektiv på engelsk politik, s. 278—280. — *Lindström, E.*, Den industriella maktförskjutningen, s. 281—283.

SACO-tidningen. Årg. 10:1963. Nr 5. *Kindt, O.*, Norsk akademikeraktion mot skatteprogressionen, s. 93—95. — Statstjänstemännens huvudavtal, s. 105—107. — **Nr 6.** *Östergren, B.*, Ny giv i statlig personalpolitik, s. 119—121. — *Segerstedt, T.*, Vart går humanisterna, s. 122—125. — *Strömberg, L.*, Analys av administrativa processer, s. 126—128. — **Nr 7.** *Rundin, U.*, Livsinkomstens ekvation, s. 137—144. — *Elvander, N.*, Organisationerna som forskningsobjekt, s. 145—148. — *Persson, S.*, Universitetslärare i enigt förbund, s. 149—150.

Svensk Kyrkotidning. Årg. 59:1963. Nr 46 o. 47. *Ekwall, S.*, Termen »Kyrkofullmäktige» etthundra år I—II, s. 720—721, 740—741.

Svensk Tidskrift. Årg. 50:1963. H. 7. *Hambro, E.*, Et eksperiment i internasjonale studier — Dag Hammarskjöld-seminariet, s. 296—300. — *Norwid, T.*, Konflikten Sovjet-Kina, s. 301—308. — *Unger, G.*, Politiken i Svenska Dagbladet, s. 309—314. — *Eklund, S.*, Mellanpartierna och parlamentarismen, s. 315—322. — *Kjellgren, S.*, »Produktionsfrämjande socialpolitik», s. 323—332.

Theoria. Vol. 29:1963. P. 2. *Hedenius, J.*, Performatives, s. 115—136. — *Törneblom, H.*, Two concepts of simultaneity in the special theory of relativity, s. 147—153.

Tiden. Årg. 55:1963. Nr 6. *Meijer, H. och Ruin, O.*, Ny författning? s. 326—336. — *Thorsson, I.*, Afrika i ekonomiskt långtidsperspektiv, s. 337—342. — *Bentzel, R., m.fl.*, Replik om hyreskontrollen, s. 355—360. — **Nr 7.** *Eriksson, G.*, Universitetens kulturuppgift — tre förslag, s. 391—395. — *Back, P.-E.*, Grundlag och statsskick, s. 396—401. — *Klausen, A.*, En sosialantropologs tankar om utvecklingshjälp, s. 402—408. — *Strand, D.*, Bankiren och parlamentarismen, s. 414—418. — **Nr 8.** *Rudebeck, L.*, Enpartisystem, s. 453—458. — *Swedner, H.*, Fallet Deerfield, s. 459—470. — *Gustafsson, A., och Carlsson, I.*, Författningsreform med förhinder? s. 474—483. — *Hägglöf, I.*, Sverige och DAC, s. 484—487. — *Hallén, A.*, Partiet som visste vad det ville, s. 487—493. — **Nr 9.** *Sandler, R.*, Det »strömlinjeformade» riksdagsarbetet — en framtidsvy, s. 517—523. — *Rexed, B.*, Universiteten i ett dynamiskt samhälle, s. 524—531. — *Dahlberg, H.*, Vänstersocialism — missnöjesyttring eller handlingsprogram? s. 542—548. — *Lorichs, B.*, Den alliansfria politikens avvägningsproblem, s. 549—554.

Norsk Historisk Tidsskrift. 42. Bind:1963. H. 3. *Greve, T.*, Nytt lys over regjeringsdannelsen 1910, s. 235—242. — *Langfeldt, K.*, »Den socialdemokratiske oppositionsgruppe» — et politisk intermeso 1918—1921, s. 243—277.

Nordisk Administrativ Tidsskrift. Årg. 49:1963. H. 2. *Christensen, B.*, Departement og direktorat i dansk centraladministration, s. 103—123. — *Calmfors, H.*, Kommunal selvstyrelse — några internationella aspekter, s. 124—137. — *Trolle, J., og Spleth, P.*, Danske domme af administrativ interesse 1962, s. 138—160.

Samtiden. Årg. 72:1963. H. 3. *Maaland, S.*, Andre muligheter?, s. 187—196. — *Herrmann, R.*, De britiske øyer i 60-årene, s. 197—209. — *Hellern, V.*, »Vestens tenkere» — en norsk forskarbragd, s. 220—230. — **H. 4.** *Harlem, G.*, Forsvarspolitik og fredspolitik, s. 253—265. — *Johansen, J.*, Ti år uten Stalin, s. 286—299. — **H. 5.** *Anderson, G.*, De Gaulle iblant oss, s. 323—334. — **H. 6.** *Leistikow, G.*, Kennedys genvordigheter, s. 389—397. — *Bachke, L.*, Libertas — nytt politisk parti?, s. 407—412.

Statsøkonomisk Tidsskrift. Årg. 77:1963. H. 3. *Greftegreff, K.*, Utviklingslinjer i norsk bedriftsbeskatning når det gjelder prinsippene for beregning av inntekt og formue, s. 113—142. — *Thore, S.*, Marshallian Saving Theories, s. 143—164.

Tidsskrift for Rettsvitenskap. 1963. H. 3. *Eckhoff, T.*, Legalitetsprinsippet, s. 225—285. — *Hvidt, V.*, Om retsbevidsthed, s. 286—302. — *Lund, O.*, Enkelte kjøpsrettslige spørsmål, s. 303—318. — *Løddesøl, L.*, Domstolen i Det Europeiske Økonomiske Fellesskap — en juridisk nyskaping?, s. 335—340.

Tidsskrift for samfunnsforskning. Årg. 4:1963. Nr 3. *Ramsøy, O., m.fl.*, Gruppeatmosfære og oppgaveløsning: En eksperimentell belysning, s. 129—149. — *Aaslund, T.*, Representantenes deltakelse i stortingsdebattene, s. 163—176.

Økonomi og Politik. Årg. 37:1963. Nr 2. *Amstrup, N.*, Fremskridtsalliancen, s. 75—94. — *Loft, P.*, Folkeavstemningen om jordlovene, s. 95—109.

American Economic Review. Vol. 53:1963. Nr 4. *Bronfenbrenner, M., and Holzman, F.*, Survey of Inflation Theory, s. 593—661. — *Smith, P.*, An Econometric Growth Model of the United States, s. 682—693. — *Galloway, L.*, Labor Mobility, Resource Allocation, and Structural Unemployment, s. 694—716. — *McKinnon, R.*, Optimum Currency Areas, s. 717—724.

American Historical Review. Vol. 69:1963. Nr 1. *Murphy, P.*, Time to reclaim: The Current Challenge of American Constitutional History, s. 64—79.

American Journal of Comparative Law. Vol. 12:1963. Nr 1. *Bahr, H.*, The Norwegian Gold Clause Case, s. 1—20. — *Hay, P.*, Federal Jurisdiction of the Common Market Court, s. 21—40. — *Strömholm, S.*, Bona Fides in the Swedish Law of Property, s. 41—60. — *Cordes, B.*, West German Federal Republic: Freedom of Opinion, s. 94—95.

American Journal of International Law. Vol. 57:1963. Nr 3. *Meeke, L.*, Defensive Quarantine and the Law, s. 515—524. — *Perkins, P.*, Report of the Advisory Committee on »Foreign Relations», s. 614—615.

American Political Science Review. Vol. 57:1963. Nr 3. *Jacobson N.*, Political Science and Political Education, s. 561—569. — *Lowi, T.*, Toward Functionalism in Political Science: The Case of Innovation in Party Systems, s. 570—583. — *Salisbury, R., and Black, G.*, Class and Party in Partisan and Non-Partisan Elections: The Case of Des Moines, s. 584—592. — *McIntosh, P.*, Power and Social Control, s. 619—631. — *Pierce, R.*, Comparative Politics: Liberty and Policy as Variables, s. 655—660.

American Sociological Review. Vol. 28:1963. Nr 4. *Lipset, S.*, The Value Patterns of Democracy: A Case Study in Comparative Analysis, s. 515—531. — *Bendix, R.*, Concepts and Generalizations in Comparative Sociological Studies, s. 532—537. — *Marsh, R.*, Values, Demand, and Social Mobility, s. 565—575. — **Nr 5.** *van den Berghe, P.*, Dialectic and Functionalism: Toward a Theoretical Synthesis, s. 695—704. — *Wagner, H.*, Types of Sociological Theory: Toward a System of Classification, s. 735—742. — *Freeman, L., m. fl.*, Locating Lenders in Local Communities: A Comparison of Some Alternative Approaches, s. 791—798.

Behavioral Science. Vol. 8:1963. Nr 3. *Seiler, A.*, Toward a Theory of Organization Congruent with Primary Group Concepts, s. 190—198. — *Vandenberg, S.*, Teaching Behavioral Scientists How to Use Their Brains, s. 247—249. — *Maron, M.*, Probability and the Library Problem, s. 250—256. — **Nr 4.** *Kratz, L.*, Neglected Export Opportunities and the Profit Maximizing Assumption, s. 317—323. — *Harris, J.*, Judgmental Versus Mathematical Prediction: An Investigation by Analogy of the Clinical Versus Statistical Controversy, s. 324—335.

Commentary. Vol. 36:1963. Nr 4. *Morgenthau, H., Schlesinger, A., m.fl.* America and the World Revolution, s. 278—296. — *Fiedler, L.*, Race — The Dream and the Nightmare, s. 297—304. — **Nr 5.** *Gass, O.*, Russia: Khrushchev and After, s. 353—363. — *Morgenthau, H.*, The Impotence of American Power, s. 384—386. — *Waskow, A., and Keeskemetti, P.*, Could Disarmament Be Policed?, s. 394—400.

Comparative Studies in Society and History. Vol. 5:1963. Nr 4. *Tierney, B.*, »The Prince Is Not Bound by the Laws.» Accursius and the Origin of the Modern State, s. 378—400. — *Gray, R.*, Political Parties in New African Nations, s. 449—461.

Encounter. Vol. 21:1963. Nr 4. *Lowenthal, R.*, The World Scene Transformed, s. 3—10. — *Mander, J.*, South Africa: Revolution or Partition?, s. 11—20. — *Lewis, B.*, The Middle East versus the West, s. 21—29. — *Bloch-Michel, J.*, On the French Left, s. 53—55. — *Letwin, W.*, Balance of Payments, s. 61—67. — **Nr 5.** *Allen, H.*, An Atlantic Constitution?, s. 55—56. — *Walker, P.*, »The World Scene Transformed», s. 60—64.

Foreign Affairs. Vol. 42:1963. Nr 1. *Rostow, W.*, The Third Round, s. 1—10. — *Mosely, P.*, The Chinese-Soviet Rift: Origins and Portents, s. 11—24. — *Camargo, A.*, The Alliance for Progress: Aims, Distortions, Obstacles, s. 25—37. — *Duncan, P.*, Toward a World Policy for South Africa, s. 38—48. — *Bowie, R.*, Tensions Within the Alliance, s. 49—69. — *Erler, F.*, The Basis of Partnership, s. 84—95. — *Slessor, J.*, Control of Nuclear Strategy, s. 96—106. — *Rovsa, R.*, Reforming the International Monetary System, s. 107—122.

International Affairs. Vol. 39:1963. Nr 4. *Gallois, P.*, The Raison d'Être of French Defense Policy, s. 497—510. — *von Herwarth, H.*, Anglo-German Relations. A German View, s. 511—520. — *Steel, C.*, Anglo-German Relations. A British View, s. 521—532. — *Major, J.*, The Search for Arab Unity, s. 551—563.

English Historical Review. Vol. 78:1963. Nr 309. *Large, D.*, The Decline of 'the Party of the Crown' and the Rise of Parties in the House of Lords, 1783—1837, s. 669—695.

International and Comparative Law Quarterly. Vol. 12:1963. Part 4. *Ghai, Y.*, The Kenya Council of State and the African Affairs Board of the Central African Federation — An Experiment in the Protection of Minorities, s. 1089—1132. — *Vosak, K.*, The European Convention of Human Rights beyond the Frontiers of Europe, s. 1206—1231. — *Schick, F.*, The Question of China in the United Nations, s. 1232—1250. — *Lasok, D.*, Extraterritorial Enforcement of Law by Treaty in Eastern Europe, s. 1340—1363.

International Social Science Journal. Vol. 15:1963. Nr 2. *Lowie, R.*, Compromise in Primitive Society, s. 182—229. — *Morazé, C.*, The Settlement of Conflicts in Western Cultures, s. 230—258. — *Schmitthoff, C.*, The New Sources of the Law of International Trade, s. 259—264. — **Nr 3.** *Wedderburn, D.*, Economic Aspects of ageing, s. 394—409. — *Friis, H.*, Cross-national Research on Old Age, s. 451—455. — *Pailat, P.*, The Organization of Research on Ageing in Certain Countries, s. 456—464.

Journal of the History of Ideas. Vol. 24:1963. Nr 4. *Krieger, L.*, The Idea of the Welfare State in Europe and the United States, s. 553—568.

Journal of Modern History. Vol. 35:1963. Nr 3. *Phelps, R.*, »Before Hitler Came»: Thule Society and German Orden, s. 245—261. — *Armstrong, J.*, The Military under Communism, s. 274—277.

Journal of Political Economy. Vol. 71:1963. Nr 4. *Kravis, I., and Davenport, W.*, The Political Arithmetic of International Burden-sharing, s. 309—330. — *Griliches, Z.*, The Sources of Measured Productivity Growth: United States Agriculture, 1940—60, s. 331—346. — *Pesek, B., and Saving, T.*, Monetary Policy, Taxes, and the Rate of Interest, s. 347—362. — *Ridher, R.*, On the Economics of Post — World War III, s. 390—407. — **Nr 5.** *Mandelbrot, B.*, New Methods in Statistical Economics, s. 421—440. — *Spiro, A.*, The Direction of Change of Consumption during Business-Cycle Contractions, s. 470—480.

Midwest Journal of Political Science. Vol. 7:1963. Nr 3. *Reich, D.*, Court, Comity, and Federalism in West Germany, s. 197—228. — *Scoble, H.*, Political Money: A Study of Contributors to the National Committee for an Effective Congress, s. 229—233. — *Sathyamurthy, T.*, Problems of Central and Regional Coordination in Functional International Organization, s. 267—276.

Parliamentary Affairs. Vol. 16:1963. Nr 4. Parliamentary Developments, s. 369—375. — *Seymour-Ure, C.*, Parliamentary Privilege and Broadcasting, s. 411—418.

Political Science Quarterly. Vol. 78:1963. Nr 3. *Cheyette, F.*, Custom, Case Law, and Medieval »Constitutionalism»: A Re-examination, s. 362—390. — *Crabb, C.*, American Diplomatic Tactics and Neutralism, s. 418—443. — *Marshall, R.*, Union Structure and Public Policy: The Control of Union Racial Practices, s. 444—458.

Political Studies. Vol. 11:1963. Nr 3. *Day, J.*, Authority, s. 257—271. — *Chubb, B.*, 'Going about Persecuting Civil Servants': The Role of the Irish Parliamentary Representative, s. 272—286. — *Goldery, D.*, The French Referendum and Election of 1962: The National Campaigns, s. 287—307. — *Andrews, W.*, Evreux 1962: The Referendum and Election in a Norman Constituency, s. 308—326.

Public Administration Review. Vol. 23:1963. Nr 3. *Millet, J.*, Governmental Budgets and Economic Analysis, s. 125—131. — *Caldwell, L.*, Environment: A New Focus for Public Policy, s. 132—139. — *Liebman, C.*, Teaching Public Administration: Can We Teach What We Don't Know?, s. 167—169.

Public Opinion Quarterly. Vol. 27:1963. Nr 3. *Cutright, P.*, Measuring the Impact of Local Party Activity on the General Election Vote, s. 372—386. — *Wolfinger, R.*, The Influence of Precinct Work on Voting Behaviour, s. 387—398. — *Patterson S.*, Legislative Leadership and Political Ideology, s. 399—410. — *Alger, C.*, United Nations Participation as a Learning Experience, s. 411—466. — *Froman, L.*, and *Skipper, J.*, An Approach to the Learning of Party Identification, s. 473—480.

The Review of Politics. Vol. 25:1963. Nr 3. *Kelly, G.*, The Global Civil-Military Dilemma, s. 291—308.

Social Forces. Vol. 42:1963. Nr 1. *Bertrand, A.*, The Stress-Strain Element of Social Systems: A Micro Theory of Conflict and Change, s. 1—8. — *Haas, E., m.fl.*, The Size of the Supportive Component in Organizations: A Multi-Organizational Analysis, s. 9—16.

Social Research. Vol. 30:1963. Nr 1. *Phillip, A.*, The Crisis of Democracy in France, s. 23—36. — *Fiss, J.*, Freedom and Occupational Choice in the Soviet Union, s. 53—76. — **Nr 2.** *Sandoz, R.*, Myth and Society in the Philosophy of Bergson, s. 171—202. — *Lichtheim, G.*, Two Perspectives on World Economic Development, s. 239—245. — *Kähler, A.*, Capital Formation Trends in the United States, s. 246—252. — *Howton, W.*, The Moral Crisis of Corporations, s. 253—260. — **Nr 3.** *Wrong, D.*, Human Nature and the Perspective of Sociology, s. 300—318. — *Prybyla, J.*, The Quest for Economic Rationality in the Soviet Bloc, s. 343—366. — *Day, L.*, Population Characteristics and World Power, s. 391—397.

Sociological Review. Vol. 11:1963. Nr 2. *Goldthorpe, J.*, and *Lockwood, D.*, Affluence and the British Class Structure, s. 133—164.

World Politics. Vol. 16:1963. Nr 1. *Franklin, W.*, Zonal Boundaries and Access to Berlin, s. 1—31. — *Etzioni, A.*, European Unification: A Strategy of Change, s. 32—51. — *Rudolph, S.*, The New Courage: An Essay on Gandhi's Psychology, s. 98—117. — *Liska, G.*, Continuity and Change in International Systems, s. 118—136. — *Shell, K.*, Berlin and the German Problem, s. 137—146. — *Riggs, F.*, The Theory of Developing Politics, s. 147—172. — *Barnet, R.*, Initiative and Response in Soviet Foreign Policy, s. 173—187.

Yale Review. Vol. 53:1963. Nr 1. *Clairmonte, F.*, Angola: Unfinished Duel, s. 1—10. — *Vandenbosch, A.*, Reappraisal in South Africa, s. 11—25. — *Singer, D.*, The Return to Multilateral Diplomacy, s. 36—48. — *Murphy, C.*, Alternatives to Key Currencies, s. 61—75.

L'Année Politique et Économique. 36e année:1963. Nr 173—174. *Moch, J.*, Force de frappe et défense de la paix. À propos de la force de frappe, s. 197—227. — *Lavergne, B.*, Les lignes générales de la politique américaine: 1. Le discours du Président Kennedy en faveur de la paix. 2. Les difficultés de la position américaine. 3. La stratégie américaine des «représailles souples», s. 228—240. — *Dzelepy, E.*, Les États-Unis et le Dragon Rouge, s. 241—286. — *Lavergne, B.*, Les traités européens et le triomphe des grandes concentrations industrielles, s. 294—297.

Journal du Droit International, 90e année:1963. Nr 3. *Seidl-Hohenveldern, I.*, Les organisations internationales et la protection de la propriété privée, s. 626—693.

Revue du Droit International. 41e année:1963. Nr 2. *Sottile, A.*, Désarmement et expériences nucléaires, s. 90—99. — *Tran Tam*, La liberté en Chine continentale, s. 100—105. — *Sottile, A.*, Cuba, des Occidentaux et les Pays sous-développés, s. 106—109. — **Nr 3.** *Sottile, A.*, Le traité de Moscou, pour l'arrêt partiel des expériences nucléaires, le monde libre et la République Démocratique Allemande, s. 183—186. — *Tran Tam*, Tempête au sein du communisme international, s. 187—205. — *Sottile, A.*, Dix conditions pour assurer une Paix solide et stable à l'humanité, s. 206—209. — *Frendl, L.*, La Négations du Droit et de l'Idée du Droit dans le système communiste, s. 228—236.

Revue d'Économie Politique. 73e année:1963. Nr 4—5. *Lutfalla, G.*, La France Économique en 1962. Avant-Propos, s. I—XVI. — *Gugliemi, J.-L.*, La conjoncture française dans la conjoncture européenne et mondiale, s. 902—918.

Revue du Droit Public et de la Science Politique en France et à l'Étranger. 79e année:1963. Nr 4. *Darbelly, J.*, Suisse, l'initiative populaire et les limites de la revision constitutionnelle, s. 714—744. — *Cohen, A.*, La jurisprudence du Conseil Constitutionnel relative au domaine de la loi d'après l'article 34 de la Constitution. — **Nr 5.** *Stainov, P.*, La nature juridique des actes de planification dans l'état socialiste, s. 917—938. — *Ferretjans, J.-P.*, La constitution du 7 avril 1963 de la République socialiste fédérative de Yougoslavie et l'Unité marxiste de pouvoir d'état, s. 939—962. — *Hamon, L.*, et *Émeri, C.*, Chronique constitutionnelle et parlementaire française, s. 963—987.

Revue française de Sociologie. Vol. 4:1963. Nr 3. *Boudon, R.*, Propriétés individuelles et propriétés collectives: un problème d'analyse écologique, s. 275—299. — *Aron, R.* Une sociologie des relations internationales, s. 307—320.

Revue générale de Droit International Public. 67e année:1963. Nr 3. *Giraud, E.*, L'interdiction du recours à la force. — La théorie et la pratique des Nations Unies, s. 501—544. — *Whinney, E.*, Le concept soviétique de «coexistence pacifique» et les rapports juridiques entre l'U.R.S.S. et les États occidentaux, s. 545—562. — *Cahier, P.*, Le droit interne des Organisations internationales, s. 563—602.

Revue Internationale des Sciences administratives. 1963. Nr 2. *Portner, S.*, The PAHO Program in Public Administration, s. 115—126. — *Cuperns, K.*, Water Pollution Control Problems in Europe, s. 153—157. — *Handler, J.*, The Work of the World Health Organization, s. 167—170.

Revue Politique et Parlementaire. 65e année:1963. Nr 737. v. Falkenhausen, G., Experiences et Problèmes des économies française et allemande, s. 10—19. — *Tron, L.*, Loi de Finances et Parlement, s. 20—23. — *Clavel, B.*, Sept millions de jeunes attendent la réforme de l'enseignement, s. 47—62. — *Padirac, R.*, La Convention européenne des Droits de l'Homme doit être ratifiée, s. 63—66. — *Melchior de Molènes, C.*, La «question catholique» dans la politique américaine et la présidence de M. Kennedy, s. 75—82. — **Nr 738.** *Moch, J.*, Désarmement et politique français en 1963, s. 11—21. — *Meyer, A.*, et *Richard, M.*, La Grande-Bretagne a-t-elle un Premier Ministre?, s. 66—68. — *Schneider, F.*, L'Allemagne à l'heure du professeur Erhard, s. 69—73.

Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. Vol. 49:1963. Nr 1. *Maynez, E.*, Some Considerations on the Problem of Antinomies in the Law, s. 1—14. — *Gabor, A.*, The Measurement of Freedom, s. 15—28. — *Hassemer, W.*, Der Gedanke der »Natur der Sache« bei Thomas von Aquin, s. 29—44. — *Lohr, W.*, Kurt Lewins Feldtheorie in den Sozialwissenschaften, s. 97—108. — **Nr 2.** *Hirsch, E.*, Koexistenz, s. 145—170. — *Cotta, S.*, Philosophie et politique dans l'œuvre de Rousseau, s. 171—190. — *Ryffel, H.*, Recht und Staat in Pascals Sicht, s. 191—212. — *Flechtheim, O.*, Das Dilemma der Demokratie, s. 213—236. — *Lenk, K.*, Dialektik und Ideologie. Zum Ideologieproblem in der Philosophie Hegels, s. 303—318. — *Brusiin, O.*, Reine Rechtslehre und Rechtsvergleichung, s. 319—322.

Archiv des öffentlichen Rechts. 88. Band:1963. H. 3. *Dei Vecchio, G.*, Über die Aufgaben und Zwecke des Staates, s. 249—256. — *Friauf, K.*, Zur Problematik des verfassungsrechtlichen Vertrages, s. 257—312. — *Kessler, U.*, Die Achtenvorlage und Beamtenausgabe im parlamentarischen Untersuchungsverfahren. Zum Verhältnis zwischen Parlament und Verwaltung, s. 313—330.

Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. 83. Jahrg.:1963. H. 1. *Weber, A.*, Überbeschäftigung als volkswirtschaftliches Problem, s. 1—16. — *v. Bissig, W.*, Autoritärer Staat und pluralistische Gesellschaft in den ersten Jahrzehnten des Bismarckischen Reiches, s. 17—46. — **H. 2.** *Senti, R.*, Das Erkenntnisobjekt der Sozialpolitik im Wandel der Zeit, s. 153—170. — *Köllner, L.*, Grundfragen der Finanzpolitik in Entwicklungsländern, s. 171—204. — *v. Ungern-Sternberg, R.*, Natürliche Bevölkerungsbewegung in der Welt während der letzten Jahre, s. 205—212. — **H. 3.** *Moszkowska, N.*, Wandlung der Methode und des Erkenntnisobjektes der Nationalökonomie, s. 269—294. — *Jonas, F.*, Aspekte des Entwicklungsproblems in Industriestaaten, s. 315—330. — *Sperling, H.*, Die Vorausschätzung von Angebot und Bedarf an Arbeitskräften, s. 359—364.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Band 175:1963. H. 4. *Lampert, H.*, John Stuart Mill im Lichte seiner Entwicklungstheorie, s. 301—318. — *Bolza, H.*, Zum Wettbewerb in einer Marktwirtschaft, s. 341—346.

Der Staat. 2. Band:1963. H. 2. *Ronneberger, F.*, Verwaltungshandel in der entwickelten Industriegesellschaft, s. 129—152. — *Lewy, G.*, Zu theologischen Lehren über die Tyrannei, s. 197—212. — **H. 3.** *Rivero, J.*, Zur Verfassungsentwicklung der V. Republik, s. 265—278. — *Jonas, F.*, Probleme des Staatseingriffs bei wirtschaftlicher Struktur-anpassung, s. 279—296. — *Folz, H.-E.*, Zur Frage der Bindung neuer Staaten an das Völkerrecht, s. 319—338. — *Groh, D.*, Hundert Jahre deutscher Arbeiterbewegung, s. 351—366.

Historische Zeitschrift. Band 197:1963. H. 1. *Dickmann, F.*, Die Kriegsschuldfrage auf der Friedenskonferenz von Paris 1919, s. 1—101. — *Schulin, E.*, Das Problem der Individualität. Eine kritische Betrachtung des Historismus-Werkes von Friedrich Meinecke, s. 102—134. — **H. 2.** *Graus, F.*, Deutsche und slawische Verfassungsgeschichte?, s. 265—317. — *Zorn, W.*, Wirtschafts- und Sozialgeschichtliche Zusammenhänge der Deutschen Reichsgründungszeit (1850—1879), s. 318—342.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaften. 119. Band:1963. H. 3. *Lutzbach, W.*, Fürstentum und Nationalstaat, s. 405—439. — *Körner, H.*, Die Folgen kolonialer Herrschaft, s. 458—475. — *Tacke, M.*, Der Einfluss der Bevölkerungsvermehrung auf die Konsumnachfrage, s. 476—495. — *Kromphardt, J.*, Der Übergang vom Keynes'schen System zur Wachstumstheorie. — Eine graphische Darstellung, s. 496—501. — *Sauer mann, H.*, Zur Neugestaltung des wirtschaftswissenschaftlichen Studiums in der Bundesrepublik, s. 502—512.

Politische Vierteljahresschrift. 4. Jahrg.:1963. H. 3. *Deutsch, K.*, Zur Theorie der Abschreckung, s. 222—231. — *Burkhardt, G.*, Naturwissenschaft und Gesellschaft, s. 232—242. — *Krippendorff, E.*, Ist Aussenpolitik Aussenpolitik?, s. 243—265. — *Czempiel, E.-O.*, Der Primat der auswärtigen Politik — Kritische Würdigung einer Staatsmaxime, s. 266—287.

Zeitschrift für Politik. 10. Jahrg.:1963. H. 3. *Rassem, M.*, Metamorphosen des Helfens, s. 209—224. — *Hölzle, E.*, Die zwei Weltrevolutionen unseres Jahrhunderts, s. 225—231. — *Nova F.*, Probleme des amerikanischen Electoral College, s. 232—238. — *Scharndorff, W.*, Chruschtschows Reorganisation von Partei und Staat, s. 239—248. — *Knauss, B.*, Politik ohne Waffen. Dargestellt an der Diplomatie Stresemanns, s. 249—256.

S. K.

TILL REDAKTIONEN INSÄND LITTERATUR:

- GUY ARVIDSSON, Bidrag till teorin för verkningarna av räntevariationer. Gleerups, Lund 1963.
- E. BRAUNERHJELM, De västeuropeiska marknadsproblemen 1959-1962. Utrikespol. Institutets broschyrserie 1963:7.
- KATARINA BRODIN, Rhodesia - Nyasaland. Utrikespol. Institutets broschyrserie 1963:9.
- CLAES CRONER, Nigeria. Utrikespol. Institutets broschyrserie 1963:8.
- Historielärarnas förenings årsskrift 1962-1963. Uppsala 1963.
- STIG JÄGERSKIÖLD, Studier rörande receptionen av främmande rätt i Sverige under den yngre landslagens tid. Almqvist & Wiksell. Lund 1963.
- Legal Essays, Festskrift til Frede Castberg. Oslo 1963.
- TORE MODEEN, Det specialreglerade kommunala förtroendeuppdraget. Abo 1963.
- PER MÖLLER, Negerfrågan i Förenta Staterna. Utrikespol. Institutets broschyrserie 1963:11.
- GUNNAR RICHARDSON, Kulturkamp och klasskamp. Studia Historica Gothoburgiensa. Akademikerförlaget. Göteborg 1963.
- TORSTEN STEINBY, Finland i dag. Esselte, Stockholm 1963.
- HERMAN STOLPE, Väst- och Östeuropas ekonomi. Utrikespol. Institutets broschyrserie 1963:10.
- HANS J. WOLFF, Verwaltungsrecht. 5 uppl. Beckshe Verlag. München o Berlin 1963.
- LARS BERG och ULF ÖJEMAR, Diskriminering i näringslivet. Studieförbundet Näringsliv och Samhälle. Sthlm. 1963.
- Socialvården 1961. Kungl. Socialstyrelsen. Sthlm. 1963.
- Bergshantering. Berättelse för år 1960. Statistiska Centralbyrån. Sthlm. 1963.
- Samordning af de nordiske landes statistik vedrørende den sociale lovgivning 1960 (1960/61). Nordisk statistisk skriftserie. 9. København 1963.
- Riksräkenskapsverkets årsbok 1963.
- Industri 1960. Statistiska Centralbyrån, Sthlm. 1963.
- Riksdagens revisorers berättelse - 1962 - del II. Förklaringar. Sthlm. 1963.
- Årsbok för Sveriges kommuner 1963. Statistiska Centralbyrån. Sthlm. 1963.

Pär Erik Back (red)

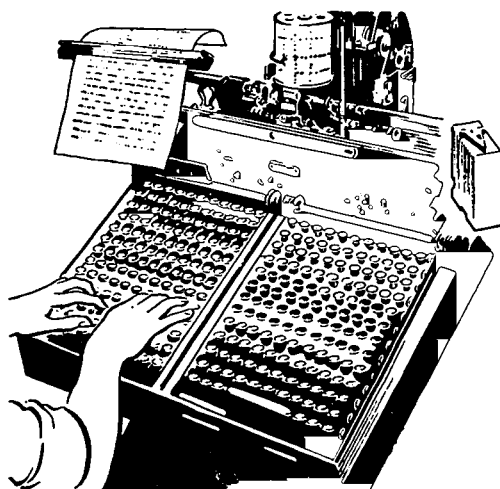
Modern demokrati

PROBLEM OCH DEBATTFRÅGOR

Behandlar Europafrågan, Världsstatstanken, Den skrivna författningens roll, Monarkien, Parlamentarismen, Kammarproblemet, Val-sättet, Medlemsinflytandet i Partierna, Rättsskyddet

16:50

GLEERUPS

*Håkan Ohlssons
Boktryckeri
Lund*

med hundra års
erfarenhet av
vetenskapligt tryck
Tel. 24240

AKTUELL DEBATTBOK

Nils Herlitz

1969 ÅRS REGERINGSFORM?

Kommentarer till författningsutredningens förslag

Hft. 19:50

NORSTEDTS